

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ-ΤΟΜΕΑΣ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ : ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΒΡΑΜΙΔΟΥ ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
Α.Π.Θ.

**Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ
ΤΕΚΜΗΡΙΑ**

ΕΦΗ Χ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΜΑΡΤΙΟΣ 2020

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΠΑΠΑΒΡΑΜΙΔΟΥ ΝΙΚΗ - ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΝΑΤΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ – ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ- ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΔΑΡΔΑΒΕΣΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ- ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΣΕΜΟΓΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ- ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΚΩΤΣΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ- ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΕΛΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ- ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

**Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ
ΤΕΚΜΗΡΙΑ.**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	10
A. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
A1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
A2.1. ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	18
α. Αρχαίος Ελληνικός κόσμος.....	19
β. Πρώτοι Χριστιανικοί χρόνοι και Βυζάντιο.....	26
A2.2. Ο ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ.....	27
A2.3. Η ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ	30
A2.4. ΤΑ ΣΥΜΒΟΛΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ	33
A2.5. Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ	34
A2.6. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ - ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΣΚΛΗΠΙΟ	37
B. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
B1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	43
B2. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟ	43.
B3.: Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ	44
B3.1. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΙΕΡΑ «ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ» ΚΕΝΤΡΑ (ΑΜΦΙΑΡΑΟΣ, ΤΙΘΟΡΕΑ, ΤΡΟΦΩΝΙΟΣ).....	44
B3.2. ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	50
B3.3. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ.....	68
B3.4. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ	71
B4.: Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ	83
B4.1 ΙΣΤΟΡΙΑ και ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ	83
B4.2 ΟΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ.....	84
B4.3 Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ.....	87

B4.5. Η ΜΕΡΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ.....	95
B5.: ΠΗΓΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣ.....	97
B5.1 ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ.....	97
B5.1.1.	
Κείμενα.....	97
B5.1.2.	
Επιγραφές.....	109
B5.2 ΑΛΛΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ	125
B5.3. ΠΗΓΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	133
B5.4. ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ.....	149
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	151
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	162
4	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	170
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	171
SUMMARY.....	173
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	175

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1: Το Αμφιάρειο κατά τον 19ο αιώνα. Στο βάθος το παλιό μουσείο - Πηγή: Πετράκος, Β. (1986). Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου, Αθήνα: Έσπερος Κλειώ..... 45
- Εικόνα 2: Μολυβένια εισιτήρια εισόδου στο ιερό του Αμφιαράου με τις ανάγλυφες μορφές του ίδιου και τις Υγείας - Πηγή: Πετράκος, Β.Χ. (1986). Πηγή: Πετράκος, Β. (1986). Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου, Αθήνα: Έσπερος Κλειώ..... 47
- Εικόνα 3: Χάλκινο ίαμα προς τιμήν του Αμφιαράου - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος..... 47
- Εικόνα 4: Αντίγραφο ίασης από το Αμφιάρειο, αφιέρωμα του Λεοντέως από τη Λιβαδειά - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος..... 48
- Εικόνα 5: Χάλκινο σταθμίο από το Αμφιάρειο με την επιγραφή "Αμφιαράου" - Πηγή: Πετράκος, Β. (1968). Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου. Αθήνα: Έσπερος - Κλειώ..... 49
- Εικόνα 6: Ανάγλυφο που αναπαριστά τον Ασκληπιό και ιερέα που θεραπεύει ασθενή. Από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου..... 51
- Εικόνα 7: Ανάγλυφο με απεικόνιση πιστών που προσφέρουν τροφή προς την Υγεία και τον Ασκληπιό επάνω σε βωμό. Από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου..... 52
- Εικόνα 8: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου..... 54
- Εικόνα 9: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου..... 55
- Εικόνα 10: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου..... 56
- Εικόνα 11: Το Ασκληπιείο της Αθήνας - Πηγή: Παπαθανασόπουλος, Θ.Γ., Το Ιερό και το Θέατρο του Διονύσου, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα..... 57

Εικόνα 12: Το Ασκληπιείο της Αθήνας - άποψη από τα ανατολικά - Πηγή: Παπαθανασόπουλος, Θ.Γ., Το Ιερό και το Θέατρο του Διονύσου, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα	58
Εικόνα 13: Αναθηματικό ανάγλυφο σε σχήμα ναΐσκου από πεντελικό μάρμαρο που βρέθηκε στο Ασκληπιείο Αθηνών - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα	59
Εικόνα 14: Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό του ήρωα-ιατρού Αμύνου κοντά στο Εννεάκρουνο. Ο αναθέτης κρατά ομοίωμα ποδιού με διογκωμένη φλέβα που δηλώνει την ασθένειά του. Από τον 4 ^ο αιώνα π.Χ. - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.....	61
Εικόνα 15: Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου.....	66
Εικόνα 16: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού – Εφορία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου.....	66
Εικόνα 17: Το Ασκληπιείο της Περγάμου - Πηγή: Μηχανή του Χρόνου	67
Εικόνα18: Σχηματική αναπαράσταση του Ασκληπιείου της Επιδαύρου - Πηγή: Christopher A. Pfaff. (2018). Late Antique Symbols and Numerals on Altars in the Asklepieion at Epidauros. Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, 87(2).....	67
Εικόνα 19: Η Θόλος κατά την αναστήλωσή της - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.....	73
Εικόνα 20: Η αναστηλωμένη στοά του Αβάτου Ιερού Ασκληπιού Επιδαύρου - άποψη από δυτικά - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου.....	74
Εικόνα 21: Ιατρικά εργαλεία που βρέθηκαν στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου - προσθήκη στο μουσείο του Ασκληπιείου στην Επίδαυρο - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου.....	75
Εικόνα 22: Η στοά του Αβάτου αναστηλωμένη - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου.....	75
Εικόνα 23: Το καταγώγιο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου	76
Εικόνα 24: Αναθηματικό ανάγλυφο στο οποίο απεικονίζεται οικογένεια με προσφορές προς τον Ασκληπιό και την Υγεία από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Στο	

Μουσείο Antikensammlung, Βερολίνο - Πηγή: Archaeology & Arts.....	77
Εικόνα 25: Ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επίδαυρου.....	77
Εικόνα 26: Το Κτίριο Ε΄ - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επίδαυρου.....	78
Εικόνα 27: Το Τελετουργικό Εστιατόριο - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επίδαυρου.....	79
Εικόνα 28: Το Στάδιο της Επίδαυρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επίδαυρου.....	81
Εικόνα 29: Το Θέατρο της Επίδαυρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επίδαυρου.....	82
Εικόνα 30:Επιγραφή Α' - Ιάματα του Απόλλωνος και του Ασκληπιού Πηγή: Καββαδίας, Π. (1901) Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επίδαυρω και η Θεραπεία των Ασθενών, Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου των αδερφών Περρή.....	112
Εικόνα 31:Επιγραφή Β' - Ιάματα του Απόλλωνος και του Ασκληπιού Πηγή: Καββαδίας, Π. (1901) Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επίδαυρω και η Θεραπεία των Ασθενών, Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου των αδερφών Περρή.....	113
Εικόνα 32: Η επιγραφή του Μάρκου Ιουλίου Απελλά από το 2ο αιώνα μ.Χ. - Πηγή: Αρχαιολογικό Μουσείο Επίδαυρου.....	114
Εικόνα 33: Επιγραφή προς τον Ασκληπιό σε ιερό κέντρο - Πηγή: Λιούλιας, Σ. (2010). Η λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.....	122
Εικόνα 34: Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο, στο οποίο απεικονίζεται η θεραπεία ξαπλωμένης ασθενούς από τον Ασκληπιό κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης, ενώ	

<p>παρακολουθεί η Υγεία. Αναθηματικό ανάγλυφο από το Ασκληπιείο του Πειραιά στη δυτική πλαγιά του λόφου της Μουνιχίας, πάνω από το λιμάνι της Ζέας, – περίπου 350 π.Χ. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά - Πηγή: von Eickstedt, K. (2001), Το Ασκληπιείον του Πειραιώς, Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.....</p>	127
<p>Εικόνα 35: Αναθηματικό ανάγλυφο από το Ιερό του Αμφιαράου στον Ωρωπό από τον 360 π.Χ. - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος.....</p>	128
<p>Εικόνα 36: Αναθηματική αφιέρωση στον Ασκληπιό - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.....</p>	130
<p>Εικόνα 37: Αναθηματική αφιέρωση στον Ασκληπιό - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.....</p>	130
<p>Εικόνα 38: Αναθηματική αφιέρωση στους θεούς – θεραπευτές. Στο Ασκληπιείο της Μήλου - Πηγή: Βρετανικό Μουσείο.....</p>	133
<p>Εικόνα 39: Τέμπλο του 11ου αιώνα. Στις έξι από τις έντεκα σκηνές οι ασθενείς κοιμούνται και ο Άγιος Ευστράτιος βρίσκεται από πάνω τους και τους θεραπεύει - Πηγή: Ševčenko, N. (2015). Healing Miracles of Christ and the Saints. Στο P. B., Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium (σσ. 27-40).Istanbul: PeraMüzesiYayını.....</p>	134
<p>Εικόνα 40: Περί Αγίων λειψάνων λειψανοθηκών και άλλων κειμηλίων Πηγή: https://leipsanothiki.blogspot.com/2014/01/200.html.....</p>	140
<p>Εικόνα 41: Σκηνή από τη ζωή των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, Παντελεήμων, Άγιο Όρος. Στο Ίδρυμα Πατριαρχικών Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη - Πηγή: Ševčenko, N. (2015). HealingMiraclesofChristandtheSaints. Στο P. B., Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium (σσ. 27-40). Istanbul: Pera Müzesi Yayını.....</p>	144
<p>Εικόνα 42: Θαύμα του αγίου Ευστρατίου. Από επιστύλιο τέμπλου της Μονής του Σινά(13αί.) Πηγή : Μπελντέκος, Δ. (2015). Διδακτορική Διατριβή: Η Εικονογραφία των Ιαμάτων στην Μονή Σταματήρας του Πάρωνος. Αθήνα: Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.....</p>	145

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την παρούσα διδακτορική διατριβή, επιχειρείται η διερεύνηση της διαδικασίας της εγκοίμησης στην αρχαιότητα και στο Βυζάντιο, μέσα από τις πηγές και τα αρχαιολογικά τεκμήρια. Η ανάγκη για θεραπεία και η απόδοση των ασθενειών σε εξωτερικές επιδράσεις οδήγησε στην θεοποίηση μεγάλων ιατρών θεραπευτών της αρχαιότητας όπως ο Ασκληπιός, ο Ιπποκράτης και ο Γαληνός. Από τον ιατρό μάγο μέσα στους αιώνες αναπτύχθηκε η σχέση αιτίας και νόσου, η παρατήρηση των ιδιαίτερων αναγκών των ασθενών παράλληλα με την πολιτισμική οικονομική και νοητική εξέλιξη.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή ήταν μια μεγάλη πρόκληση λόγω του γεγονότος ότι ο Ελλαδικός χώρος είναι διάσπαρτος με αρχαιολογικούς χώρους και σημαντικά αρχαιολογικά τεκμήρια, τα οποία στο πλαίσιο της γνωσιακής ιστοριογραφίας μας επιτρέπουν, την ανίχνευση στις αντιλήψεις και τις μεθόδους που συνέβαιναν στα εγκοιμητήρια όπου πραγματοποιούνταν η εγκοίμηση, διαδικασία που ξεκίνησε από τον 5^ο αι. π.Χ. μέχρι και την Βυζαντινή εποχή.

Έγινε μεγάλη προσπάθεια να συνδεθεί η εγκοίμηση με την εξέλιξη της θεραπείας, της αρχιτεκτονικής και της γλυπτικής όπως προκύπτει από τις πηγές που αναφέρονται στη βιβλιογραφία. Από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα και εισηγήτρια Αναπληρώτρια Καθηγήτρια της Ιστορίας της Ιατρικής κ. Νίκη Παπαβραμίδου, για την ανάθεση αυτής της διατριβής και για την ενθάρρυνση την συμπαράσταση και τις οδηγίες που μου παρείχε, σε όλη τη διάρκεια της υλοποίησης της.

Ευχαριστώ επίσης θερμά και μέλος της τριμελούς επιτροπής Καθηγητή στο Εργαστήριο Ανατομίας και Χειρουργικής Ανατομίας κ. Κωνσταντίνο Νάτση, για τις οδηγίες και κατευθύνσεις κατά τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της διατριβής.

Εκφράζω επίσης τις ευχαριστίες μου στον Αναπληρωτή Καθηγητή στο Εργαστήριο Ανατομίας και Χειρουργικής Ανατομίας και μέλος της τριμελούς επιτροπής Γιώργο Παρασκευά, ο οποίος ευγενώς μου επέτρεψε τη χρησιμοποίηση πολύτιμου προσωπικού του υλικού ώστε η παρούσα μελέτη να λάβει την τελική της μορφή.

Απευθύνω τις θερμές ευχαριστίες μου στον Καθηγητή και Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Υγείας κ. Θεόδωρο Δαρδαβέση, τον Καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας κ. Αθανάσιο Σέμογλου, τον Αναπληρωτή Καθηγητή Παθολογίας κ. Βασίλειο Κότση και τον Καθηγητή Παιδιατρικής κ. Εμμανουήλ Χατζηπαντελή, μέλη της επταμελούς επιτροπής για τις εύστοχες παρατηρήσεις και συμβουλές τους.

Ευχαριστώ τον σύζυγο μου για την κατανόηση και στήριξή του κατά την εκπόνηση της διατριβής, αλλά και τη γιαγιά μου που υπήρξε η πηγή της έμπνευσης μου είτε παρούσα είτε απύσα τώρα πιά.

A1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της διδακτορικής διατριβής είναι να διερευνήσει τη σημασία και τη σχέση της εγκοίμησης με τη θεραπεία των ασθενειών από την αρχαιότητα μέχρι τη Βυζαντινή περίοδο καθώς και να περιγραφούν οι ιδιαίτερες πρακτικές της, μέσα από τη διαμόρφωση και το διάκοσμο των χώρων που προορίζονταν ως εγκοιμητήρια. Η αξία των χώρων αυτών είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς αποτέλεσαν κομβικό σημείο για την πορεία της ιστορίας, τόσο στο πεδίο της Ιατρικής όσο και στις αντιλήψεις που είχαν διαμορφώσει οι άνθρωποι έως τότε για τον κόσμο.

Μέχρι να εξελιχθεί σε μία αυτόνομη και εξορθολογισμένη επιστήμη, η ιατρική διήλθε από μία ευρεία σειρά σταδίων που συνδέθηκαν στενά με το επίπεδο ανάπτυξης των αρχαίων πολιτισμών του Μεσογειακού χώρου (Σκαλτσά, 2015). Η αρχική της μορφή ήταν ενστικτώδης και εμπειρική, αφού δεν υπήρχε κατανόηση ανάμεσα στη νόσο και το αίτιό της, με συνέπεια την απόδοσή της σε εξωτερικές επιδράσεις, ενώ η θεραπεία εφαρμοζόταν ελεύθερα από οποιονδήποτε μέσα στην οικογένεια (Φωτίου, 2003). Στη συνέχεια, η Ιατρική έλαβε έναν δαιμονικό και ανιμιστικό χαρακτήρα (Jones et al., 2011), όπου πρωταρχικό ρόλο ανέλαβε ο ιατρός-μάγος που εξορκίζει τις δυνάμεις του κακού και γνωρίζει τις θεραπευτικές ιδιότητες των φυτών και των ζώων. Εξέλιξη αυτής της αντίληψης αποτέλεσε η μαγική και θεοκρατική ιατρική, η οποία συνδέθηκε άρρηκτα με τη θρησκεία και εξασκούνταν σχεδόν αποκλειστικά από το ιερατείο (Κάμπρα, 2015). Σημαντικά στοιχεία αυτής της περιόδου συνιστούν ο φόβος για το θείο, η πραγματοποίηση τελετουργιών για την απομάκρυνση πονηρών πνευμάτων και η θεραπευτική αγωγή ως μοναδικό προνόμιο των ιερέων, την οποία εφάρμοζαν εντός των ναών.

Η τελευταία αυτή αντίληψη κυριάρχησε στην πλειοψηφία των αρχαίων λαών της Μεσογείου, όπως τους Ακκάδιους, του Σουμέριους, τους Βαβυλώνιους, τους Σύριους και τους Μινωίτες (Σκαλτσά, 2015). Μία περαιτέρω άνθηση της ιατρικής επιστήμης παρατηρήθηκε στην Αίγυπτο, καθώς αναπτύχθηκε ένα μίγμα μυστικισμού και ορθολογικής θεραπευτικής (David, 2004), ενώ δόθηκε έμφαση σε ορισμένους κλάδους όπως η δερματολογία, η κοσμετολογία και η χειρουργική. Ιδιαίτερη ήταν η ανάπτυξη της φαρμακολογίας από τους Μήδους και τους Πέρσες, ενώ οι Ινδοί διακρίθηκαν στην εφαρμογή της διαιτητικής ιατρικής (Σκαλτσά, 2015). Στην περίπτωση της αρχαίας Ελλάδας, η κομβική τομή στην ανάπτυξη της θεραπευτικής επιστήμης εντοπίζεται στην εμφάνιση της ιπποκρατικής ιατρικής τον 5^ο με 3^ο αιώνα

π.Χ. Έως τότε, αν και κυριαρχούσε η θεοκρατική αντιμετώπιση της ιατρικής, παρατηρούνταν μία άνθηση της φιλοσοφικής σκέψης και μία εκλογικευμένη προσπάθεια ερμηνείας του φυσικού κόσμου (Lips et al., 2014). Η μετάβαση στην υποκρατική ιατρική χαρακτηρίστηκε από την έμφαση στον εμπειρισμό, την απόρριψη των δοξασιών ως μέθοδο θεραπείας, τον ορθολογισμό και την ολιστική αντιμετώπιση του ασθενή με βάση φυσικά αίτια (Σκαλτσά, 2015).

Ο λατρευτικός χαρακτήρας της ιατρικής οδήγησε αναπόφευκτα στην οργάνωση και λειτουργία ειδικών χώρων με απώτερο στόχο είτε τη διατήρηση της υγείας είτε τη θεραπεία. Οι χώροι αυτοί αποτελούσαν τα θεραπευτικά κέντρα της εποχής, καθώς οι άνθρωποι δεν συγκεντρώνονταν σε αυτούς μόνο για να προσευχηθούν αλλά και για να λάβουν διάφορες θεραπείες με στόχο την ίασή τους. Έτσι, ξεκίνησαν να κατασκευάζονται τα Αμφιάρεια και τα Ασκληπιεία, που λειτουργούσαν ως ιερά θεραπευτήρια και ήταν προς τιμήν του Αμφιαράου τα μεν, του Ασκληπιού τα δε (Martin, 2004).

Ο Αμφιάρως λατρευόταν σαν χθόνια θεότητα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Η θεοποίησή του ξεκίνησε από τους κατοίκους του Ωρωπού και συνοδεύτηκε από την ίδρυση του αντίστοιχου ιερού στο διάστημα 431-415 π.Χ. Σε παλαιότερες αρχαίες παραδόσεις, αναφέρεται ως απόγονος του φημισμένου μάντη Μελάμποδα, ενώ σύμφωνα με νεότερες θεωρείται ως γιος του Απόλλωνα (Παριανού, 2003). Σύζυγός του ήταν η αδερφή του βασιλιά του Άργους Άδραστου, ενώ συμμετείχε στην εκστρατεία των Επτά επί Θήβας, παρά τις προβλέψεις του για την αρνητική έκβασή της και την επακόλουθη απόφασή του να φύγει και να κρυφτεί. Το ιερό βρέθηκε στο απόγειό του από το 387 έως το 338 π.Χ., περίοδο κατά την οποία συντάχθηκε ο ιερός νόμος του Αμφιαρείου που παρείχε λεπτομέρειες σχετικά με την τοπογραφία και τη λειτουργία του (Κιζιρίδου, 2014). Παράλληλα, μία λίστα με ονόματα νικητών επιβεβαιώνει τη διοργάνωση αγώνων προς τιμή του θεού, τα Μικρά Αμφιάρεια σε ετήσια βάση και τα Μεγάλα ανά πενταετία. Η λατρεία του Αμφιαράου διαδόθηκε σταδιακά σε ολόκληρη την Ελλάδα και πιστοί συνέρρεαν για να λάβουν χρησμό ή θεραπεία μέσα από την πρακτική της εγκοίμησης (Αρχαιολογία και Τέχνη, 2019), αλλά και μέσα από μουσικά και θεατρικά δρώμενα σχετικά με τη λατρεία του θεού (Παριανού, 2003). Ο Ασκληπιός, θεωρήθηκε από κάποιους «θεός», ενώ από άλλους «ήρωας», λόγω της σπουδαίας προσφοράς του στην Ιατρική. Έθεσε τις βάσεις για ένα νέο ξεκίνημα και άφησε πίσω του μια σπουδαία κληρονομιά γνώσεων και τεχνικών στους μεταγενέστερούς του. Η λατρεία του εμφανίστηκε τον 5ο αιώνα π.Χ. στον

ελληνικό χώρο και διαδόθηκε με γρήγορους ρυθμούς, καθώς σε μικρό χρονικό διάστημα απλώθηκε σε όλο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο, με έντονη επιρροή έως τον 4ο μ.Χ. αιώνα, περίοδο κατά την οποία επικράτησε ο Χριστιανισμός (Παχής, 2003). Αποτέλεσε για τους ανθρώπους πρότυπο θεραπευτή και ιατρού, καθώς προσεύχονταν σε αυτόν, όχι μόνο για να τους λυτρώσει από τις ασθένειες αλλά και για να τους βοηθήσει να διατηρήσουν την υγεία τους. Τα Ασκληπιεία αναδείχθηκαν γρήγορα σε σημαντικά κέντρα θεραπείας και ίασης σε διάφορες περιοχές και ήταν όλα αφιερωμένα προς τιμήν του. Αποτέλεσαν πόλο έλξης για πολλούς επισκέπτες, που προσδοκούσαν να λάβουν τη θεϊκή βοήθεια. Οι τελετουργίες και οι τεχνικές που χρησιμοποιούσαν γι' αυτό το σκοπό, είχαν συγκεκριμένα βήματα επιτέλεσης. Ανάμεσά τους πιο σημαντική ήταν η τελετουργία της εγκοίμησης, που αποτελούσε την κύρια λατρευτική πρακτική, κατά την οποία πραγματοποιούνταν η ίαση των ασθενών (Παχής, 2003).

Η διαδικασία της θεραπείας, πέρα από τον θρησκευτικό χαρακτηριστικό που είχε, εντασσόταν και σε ένα πολιτισμικό, πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό πλαίσιο, άμεσα συνδεδεμένο με την εποχή. Η εποχή ήταν ευνοϊκή και προσέφερε αρκετές δυνατότητες για την ανάπτυξη τέτοιων αντιλήψεων αλλά και για την αποδοχή τους από τον λαό. Έτσι, διαμορφώθηκαν τα εννοιολογικά και ιατρικά χαρακτηριστικά των θεραπειών, που πραγματοποιούνταν στους ναούς, καθώς και οι αντιλήψεις των ικετών που τις δέχονταν (Wickkiser, 2008).

Οι εμπειρίες που βίωναν οι άνθρωποι στα θεραπευτήρια αυτά ήταν κάτι ξεχωριστό ενώ καθοριστικό ρόλο σε αυτό κατείχε και η δική τους πίστη και ψυχολογία. Μέσα από αρκετές καταγραφές και μαρτυρίες ανθρώπων που, όπως έλεγαν, έζησαν το θαύμα, μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για την καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των θεραπευτικών πρακτικών της εποχής. Οι γνωσιακές και συναισθηματικές διαδικασίες που καθόριζαν τις σκέψεις και τις πράξεις των ασθενών βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τα θαύματα, τα οποία βίωναν σε αυτά τα ιερά κέντρα. Στόχος, λοιπόν, της διατριβής είναι να προσεγγίσει τις σχετικές με το θέμα πηγές μέσω της «γνωσιακής ιστοριογραφίας», κατά την οποία τα ιστορικά χαρακτηριστικά συνδέονται με τις γνωσιακές και συναισθηματικές διαδικασίες που συμβαίνουν στα άτομα και παράγουν συγκεκριμένες συμπεριφορές και πρότυπα (Beck, 2014).

Η «γνωσιακή ιστοριογραφία» αφορά τη μελέτη όχι μόνο των θεραπειών της εποχής αλλά και των ίδιων των ασθενών, που συνέβαλαν στο να διαμορφωθούν και

να διατηρηθούν στα χρόνια αυτές οι εν λόγω και οι τελετουργίες στα ιερά και τα εγκοιμητήρια της εποχής. Μέσα από τον πολιτισμό και τις πράξεις των ανθρώπων διαφαίνονται και οι αντιλήψεις τους, όπως έχουν καταγραφεί σε διάφορες πηγές της εποχής (Murphy, 2003). Χαρακτηριστικές είναι οι συλλογές ιαμάτων, οι επιγραφές και τα αναθήματα, που προέρχονται από τα Ασκληπιεία και τα διάφορα θεραπευτήρια της εποχής και παρουσιάζουν τις μαρτυρίες των ικετών για τις ασθένειες που αντιμετώπιζαν, τις θεραπείες που ακολουθούσαν, τα αποτελέσματά τους καθώς και τις μεθόδους και τεχνικές που λάμβαναν με στόχο την ίασή τους (Martin&Metzger, 1992).

Τα «θαύματα», που συνέβαιναν στα ιερά κέντρα, διαδίδονταν ταχύτατα κι αυτό λειτουργούσε θετικά στο να εξαπλωθούν οι πρακτικές των θεραπειών και να πιστέψουν οι ασθενείς στην ίαση σε σύντομο χρονικό διάστημα. Υπάρχουν πολλές αφηγήσεις σχετικά με τις θεραπευτικές δυνάμεις και τις ίασεις που δέχονταν οι ασθενείς που κατέφευγαν στα ιερά εγκοιμητήρια. Ωστόσο, δεν υπάρχει απόλυτη βεβαιότητα για το ποιες ήταν πραγματικά αληθείς και ποιες όχι. Η πίστη τους στις θεραπείες ήταν δυνατή και αυτό οφείλεται σε αρκετούς παράγοντες όπως η ανάγκη τους για θεραπεία και η δυσκολία κατανόησης της προέλευσης των ασθενειών (Edelstein & Edelstein, 1998).

Η αποδοχή των τεχνικών ίασης και οι πρακτικές που ακολουθούσαν σχετίζονταν σε μεγάλο βαθμό με τη δύσκολη ψυχολογική κατάσταση που βρίσκονταν οι ασθενείς, καθώς ήταν σε θέση να κάνουν το οτιδήποτε για να θεραπευτούν, όπως επίσης και για να σώσουν τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Επιπλέον, σε μία εποχή που βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στους θεούς και τους ήρωες καθώς και σε μεταφυσικές δυνάμεις, ήταν εύκολο να δημιουργηθεί ένα θετικό κλίμα προς τη δύναμη του Ασκληπιού και των άλλων θεραπευτών, που υπόσχονταν λύτρωση (Gesler, 1992).

Σήμερα, είναι αποδεκτό ότι μπορεί να υπάρξει, έως ένα βαθμό, θεραπευτικό όφελος για τον ασθενή που έχει θετική ψυχολογία και πίστη στη βελτίωση της κατάστασής του (Aspinwall et al., 2010). Έτσι, από μία πλευρά η τελετουργία και τα χαρακτηριστικά της θεραπείας, που εφαρμόζονταν στα εγκοιμητήρια της εποχής, είχαν, ίσως, στόχο να επηρεάσουν τη διάθεση των ασθενών καθώς και να τους βοηθήσουν να αποδεχτούν την πιθανή ίασή τους.

Έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες με σκοπό να εξηγηθούν τα φαινόμενα της λατρείας των θεραπευτών-ιατρών της εποχής, της έντονης διάδοσής τους καθώς και της μεγάλης πίστης των ασθενών σε αυτούς και τις πρακτικές τους μέσα από

μελέτες ερευνητών όπως, μεταξύ άλλων, της Hamilton, του Αραβαντινού, του Καλόφωνου, του Παχή, των Edelstein και Edelstein και πολλών άλλων. Αυτό συνέβαινε κυρίως επειδή η λατρεία τους ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ιατρική. Μέσα από τις έρευνες παρέχονται πληροφορίες για τα υλικά και τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν σε όλες αυτές τις τεχνικές και τις τελετουργίες, όπως ήταν η εγκοίμηση, αλλά και για το είδος των ασθενειών. Επιπλέον, έχουν προκύψει αρκετές ερμηνείες για τις θεραπείες βάσει του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Οι μελετητές και οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το ζήτημα αυτό είναι πολλοί και όλοι τους προσπάθησαν από τη δική τους οπτική να ερμηνεύσουν το φαινόμενο ακολουθώντας διαφορετικές προσεγγίσεις. Επιστήμονες, ιστορικοί, ιατροί, αρχαιολόγοι και ψυχοθεραπευτές έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο για τα ιερά εγκοιμητήρια, αλλά και για τις πρακτικές που ακολουθούσαν σε αυτά (Edelstein & Edelstein, 1998).

Ο Ασκληπιός προσέφερε μεγάλο έργο στην Ιατρική μέσα από τις πρακτικές και τις τεχνικές του, που γρήγορα εξελίχθηκαν από τους μεταγενέστερους του. Ενέπνευσε πολλούς από τους συγχρόνους του, που ακολούθησαν τις γνώσεις του αλλά και πολλούς μετά τον θάνατό του, που τον είχαν πρότυπο και παράδειγμα προς μίμηση (Wickkiser, 2008). Μέχρι σήμερα το ζήτημα των ασθενειών και των θεραπειών τους στην αρχαιότητα συνιστά ένα θέμα σημαντικής αξίας για τους ιστορικούς της ιατρικής επιστήμης, και για το λόγο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ακόμα και σήμερα τα ιερά κέντρα, στα οποία τελούνταν οι ενδεδειγμένες πρακτικές.

Με αφετηρία το έργο του Ασκληπιού, οι μέθοδοι της αρχαίας ελληνικής ιατρικής μελετήθηκαν και αναπτύχθηκαν από τους θεραπευτές της ρωμαϊκής και της βυζαντινής περιόδου. Τον 4ο αι. μ.Χ ένας σημαντικός βυζαντινός ιατρός ήταν ο Ορειβάσιος (*Βίοι φιλοσόφων και σοφιστών* 498). Ο ίδιος είχε γράψει αρκετά βιβλία σχετικά με την Ιατρική. Σπουδαιότερα έργα του ήταν το «Συναγωγή Ιατρικά» και το «Σύννοψις των Ορειβασίου». Ο Ορειβάσιος άρχισε να εφαρμόζει τεχνικές για τη χειρουργική των αρτηριακών ανευρυσμάτων, φλεβίτιδων, τραυμάτων και έδινε θεραπείες σχετικά με την επιληψία και τον ίλιγγο. Το έργο του επηρέασε πολλούς μεταγενέστερους του γιατρούς και συνέβαλε στην εξέλιξη της δυτικής ιατρικής. Ένας ακόμη ιατρός-συγγραφέας, της ίδιας εποχής, ήταν ο επίσκοπος Νεμέσιος με το έργο του «Περί φύσεως ανθρώπου» να αναφέρεται στην ανατομία του σώματος.

Τον 6ο αι., ένας από τους σημαντικότερους ιατρούς, ήταν ο Αέτιος Αμιδηνός. Στο έργο του «Βιβλία Ιατρικά» αναφέρεται στην αρχαία γνώση αλλά προσθέτει και δική

του ιατρική έρευνα. Ακολούθησε διάφορες καινοτόμες τεχνικές για την εποχή του. Επίσης, την ίδια εποχή σημαντικός ήταν και ο Αλέξανδρος Τραλλιανός και το έργο του «Θεραπευτική» αποτέλεσε μια ιατρική εγκυκλοπαίδεια 12 βιβλίων. Ήταν ο πρώτος που καθιέρωσε την ειδικότητα του μικροβιολόγου. Επηρέασε πολλούς μεταγενέστερους του και το έργο του μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες. Ο Παλλάδιος ο Αλεξανδρινός ήταν ένας ακόμη ιατρός, ο οποίος έγραψε το έργο «Περί πυρετών σύντομος σύνοψις» και έκανε πολλές αναφορές στο «αίμα» και τη σχέση του με τις ασθένειες.

Τον 7ο αι., ο Θεόφιλος Πρωτοσπαθάριος ήταν ο γιατρός του αυτοκράτορα Ηρακλείου και έγραψε αρκετά έργα με σημαντικότερα το «Περί σφυγμών» και το «Αποθεραπευτική». Την ίδια εποχή, ο Παύλος ο Αιγινήτης έγινε ξακουστός για το έργο του «Περί Ιατρικής Επτά Βιβλία» ή αλλιώς «Επιτομή», το οποίο στηρίζεται στους προγενέστερους ιατρούς, όπως ο Γαληνός, αλλά και στην προσωπική του έρευνα.

Τον 8ο αιώνα ο Μελέτιος ο μοναχός και ιατροσοφιστής, έγραψε το «Περί της του ανθρώπου κατασκευής» ή «Πόνημα εν συνόψει περί φύσεως ανθρώπου». Για πρώτη φορά στο έργο του αναφέρεται η έννοια των αγγείων και συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στα «τριχοειδή» αγγεία.

Τον επόμενο αιώνα, αναδεικνύεται ως σημαντικός ιατρός και συγγραφέας ο Λέων, ο οποίος έγραψε τη «Σύνοψις ιατρικής», «Σύνοψις εις την φύσιν του ανθρώπου» και το «Περί ιδιωμάτων ανθρώπων» .

Τον 10ο αι., ως συγγραφέας-ιατρός ξεχώρισε ο Θεοφάνης ο Νόννος, ιατρός του Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογεννήτου, που δημιούργησε το έργο «Σύνοψις εν Επιτομή της ιατρικής απάσης τέχνης», το οποίο χωριζόταν σε 297 κεφάλαια. Χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο «παρακέντηση». Επίσης, την ίδια εποχή, ο Ρωμανός, ήταν ακόμη ένας σπουδαίος ιατρός με σημαντική θέση στο νοσοκομείο του Μυρελαίου και το έργο του «Περί σημείων οξέων και χρονίων παθών» αναδείχθηκε για την πρωτότυπη ορολογία του (Καραμπερόπουλος, 2006).

Ο Δημήτριος Πεπαγωμένος, ήταν ιατρός του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ του Παλαιολόγου, τον 13ο αι., και στο έργο του «Πίναξ εκλογών», αναφέρεται στην εφαρμογή μεθόδων γρήγορου τοκετού καθώς και στη θεραπεία των αλλεργικών αντιδράσεων και της πάρεσης της γλώσσας. Την ίδια εποχή, ο Νικόλαος Μυρεψός αναδείχθηκε σε έναν σπουδαίο παρασκευαστή φαρμάκων και έγινε ιατρός του αυτοκράτορα Δούκα του Βατάτζη στη Νίκαια. Το έργο του «Μέγα Δυναμερόν»

(Βαλιάκος, 2014), αποτέλεσε μία σημαντική συλλογή από συνταγές και φαρμακευτικές γνώσεις. Ορίστηκε ως η επίσημη Φαρμακοποιία της εποχής του, μεταφράσθηκε στα λατινικά και διαδόθηκε πολύ γρήγορα .

Τον επόμενο αιώνα, ο Ιωάννης Ακτουάριος δημιούργησε έργα με σημαντικότερα το «Περί διαγνώσεως παθών», το «Περί συνθέσεως φαρμάκων» και το «Ιατρική μέθοδος». Επίκεντρο του ενδιαφέροντός του ήταν η λειτουργία της καρδιάς και η αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με αυτήν. Εισήγαγε νέες θεραπείες και χορηγούσε νέα φάρμακα. Τα έργα του επηρέασαν τους ιατρούς των επόμενων αιώνων (Καραμπερόπουλος, 2006).

Στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής γίνεται αναφορά στην πορεία του Ασκληπιού ως ιατρού που ανέπτυξε νέες πρακτικές για την εποχή του καθώς και στους μύθους που είχαν δημιουργηθεί γύρω από τις θεραπευτικές του δυνάμεις. Αναφέρονται στοιχεία για τη ζωή του, την εκπαίδευσή του και τη μοναδική του προσωπικότητα, που προσέλκυσε πλήθος πιστών. Η λατρεία τους προς το πρόσωπό του ήταν μεγάλη και το έργο του ήταν σημαντικό, αφού άλλαξε τις ιατρικές τάσεις που επικρατούσαν μέχρι τότε. Επίσης, στο κεφάλαιο αυτό γίνεται λόγος για τους θεραπευτές και τους ιατρούς που προϋπήρχαν του Ασκληπιού καθώς και για τις τεχνικές που ακολουθούσαν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η πρακτική της εγκοίμησης ως θεραπευτική διαδικασία στον αρχαίο κόσμο. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η ιστορία της ιαματικής αυτής μεθόδου και παρουσιάζεται η εξέλιξη των θεραπευτικών κέντρων από τους ναούς των χθόνιων θεών μέχρι τη δημιουργία των Ασκληπιείων. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την πορεία των ικετών από την εμφάνιση της ασθένειας έως την ίασή τους μέσα στο εξεταζόμενο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής, ενώ αναφέρονται θεραπείες, θαύματα αλλά και μαρτυρίες σχετικά με τις ιατρικές πρακτικές και τις τεχνικές που τελούνταν στα θεραπευτήρια. Τέλος, αναλύεται η διαδικασία με την οποία πραγματοποιούνταν η εγκοίμηση στα Ασκληπιεία ως βασική θεραπεία των ασθενειών, καθώς, επίσης και τα αποτελέσματά της.

Στο τέλος του δευτέρου κεφαλαίου παρατίθεται μία σειρά πηγών σχετικά με την πρακτική της εγκοίμησης στην αρχαιότητα και το Βυζάντιο, ενώ ειδική αναφορά γίνεται στο ρόλο και τη λειτουργία του Ασκληπιείου των Αθηνών στα χρόνια του χριστιανισμού. Τέλος, παρουσιάζεται η δημιουργία των πρώτων ιερών κέντρων και στη συνέχεια των Ασκληπιείων, ως σημαντικών θεραπευτηρίων της εποχής, δίνοντας ταυτόχρονα έμφαση στην αρχιτεκτονική τους δομή. Τα εγκοιμητήρια ήταν πολλά και

βρίσκονταν σε διάφορες πόλεις σε όλο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Διέπονταν από βασικούς κανόνες, ειδικό προσωπικό, συγκεκριμένη αρχιτεκτονική δομή και διακόσμηση, που εξυπηρετούσε τον ρόλο τους ως «ιερά» κέντρα. Επίσης, περιλάμβαναν και άλλους χώρους που σχετίζονταν με το θέατρο, τον πολιτισμό, τη θρησκεία και την τέχνη, εφόσον θεωρούνταν ενεργό κομμάτι της κοινωνίας.

Καταλήγοντας, η μελέτη παρουσιάζει τα κυριότερα συμπεράσματα σχετικά με την εγκοίμηση και τα εγκοιμητήρια, ως κέντρα θεραπείας, ίασης αλλά και πίστης, υπό το πρίσμα της γνωσιακής ιστοριογραφίας.

A2.ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

A2.1 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

α. Αρχαίος Ελληνικός κόσμος

Η «Ιατρική» στην αρχαία Ελλάδα συμβόλιζε τη θεραπεία του σώματος από τις ασθένειες και την ανακούφιση από οτιδήποτε προκαλούσε άλγος στους ανθρώπους, μέσω θεραπευτικών πρακτικών, που χρησιμοποιούσαν οι γνώστες αυτής της «τέχνης».

Από την Εποχή του Χαλκού, οι άνθρωποι είχαν ήδη αρχίσει να ερευνούν τρόπους για να αντιμετωπίσουν τους πόνους, από τα οποία υπέφεραν. Σε ενεπίγραφη πλάκα του 500 π.Χ. που βρέθηκε στο Ηδάλιον της Κύπρου, αναγράφεται η λέξη « i-ja-te », σε κυπριακή συλλαβική γραφή που σημαίνει «ιατρός». Από αυτό διαφαίνεται ότι εκείνη την εποχή υπήρχαν ιατροί, που ασκούσαν την ιατρική ίσως ως επάγγελμα. Επίσης, μία άλλη επιγραφή που χρονολογείται τη μινωική εποχή έχει πάνω της χαραγμένη την ίδια λέξη. Επιπλέον, σε πινακίδες της γραμμικής Β΄, που βρέθηκαν στην Κνωσό και στις Μυκήνες, αναγράφονται βότανα με την ιδιότητα των θεραπευτικών φαρμάκων (Τσικριτσής , Μανιός, Προμπονάς , Κονσολάκη 2019). Επιπροσθέτως, κατά καιρούς έχουν βρεθεί πολλά εργαλεία που χρησιμοποιούσαν για ιατρικούς σκοπούς σε μυκηναϊκούς τάφους, οπότε γίνεται φανερό ότι είχαν αρχίσει ήδη να αναπτύσσονται κάποιες ιατρικές τεχνικές. Ένα σημαντικό εύρημα αποτελούν σκελετοί της Εποχής του Χαλκού, που φέρουν πάνω τους ένα είδος νάρθηκα, για τη θεραπεία των οστών, που είχαν υποστεί κάταγμα (Wickkiser, 2008).

Την εποχή του Ομήρου, η θεραπεία αρχίζει να αποκτά άλλη ιδιότητα και να επενδύεται με ένα θεϊκό χαρακτήρα, αφού χαρακτηριζόταν από τους ανθρώπους ως «θεόσταλη». Υπάρχουν αρκετές αναφορές σχετικά με θεραπείες σταλμένες από τους θεούς και θεραπευτές που έχουν το χάρισμα να αντιμετωπίζουν τις ασθένειες των

ανθρώπων, να τους προστατεύουν από τον θάνατο και τη δυσμένεια και να τους λυτρώνουν από τα δεινά (Mikalson, 1998). Οι αναφορές στην Ιλιάδα, ως επί το πλείστον, σχετίζονται με τραύματα και πληγές κατά τη διάρκεια της μάχης καθώς και με τη θεραπεία τους. Ο Όμηρος αναφέρει τεχνικές που χρησιμοποιούσαν οι θεραπευτές, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις πληγές όσων υπέφεραν στο πεδίο της μάχης. Συνήθως, χρησιμοποιούσαν βότανα, καθώς είχαν βρει σε αυτά θεραπευτικές ιδιότητες και γνώριζαν, αναλόγως με την περίπτωση, πώς να τα εφαρμόσουν. Ορισμένοι ήρωες – πολεμιστές είχαν λάβει εκπαίδευση σχετικά με τις ιατρικές τεχνικές και μπορούσαν είτε να βοηθήσουν τους θεραπευτές στη δουλειά τους είτε ακόμη και να θεραπεύσουν οι ίδιοι. Οι περισσότεροι από αυτούς, όπως αναφέρεται στις πηγές, είχαν ως δάσκαλό τους τον Κένταυρο Χείρωνα (Aston, 2009). Για παράδειγμα, ο Αχιλλέας γνώριζε τρόπους να θεραπεύει και είχε μάθει και στον Πάτροκλο κάποιες θεραπευτικές τεχνικές. Οι ιατροί ήταν σημαντικοί και είχαν τον σεβασμό των ανθρώπων τόσο στο πεδίο των μαχών όσο και έξω από αυτό. Επίσης, στην Ιλιάδα γίνεται λόγος για τους γιους του Ασκληπιού, τον Μαχάονα και τον Ποδαλείριο, που βοηθούν τους τραυματίες στη μάχη. Οι πολεμιστές τους σέβονταν όχι μόνο για τις ηγετικές τους ικανότητες, αλλά και για την ικανότητά τους να θεραπεύουν όσους υποφέρουν, καθώς αυτή η δεξιότητα μπορούσε μόνο να είναι θεόσταλη (Wickkiser, 2008). Στην Οδύσσεια, επίσης, αναφέρονται θεραπευτές και γιατροί που ήταν σεβαστοί από τους ανθρώπους και περιγράφονται ως εξέχοντα πρόσωπα με πολλά ενδιαφέροντα (Hajar, 2002).

Η Ιατρική θεωρούνταν «τέχνη» και ακόμα και αν οι άνθρωποι πίστευαν ότι οι ασθένειες ήταν θεόσταλτες, αναζητούσαν συνεχώς τρόπους για να βρουν την ίαση και να παρατείνουν τον χρόνο ζωής τους. Δεν περιορίζονταν μόνο στις προσευχές και τις θυσίες προς τιμήν των θεών, αλλά προσπαθούσαν και μόνοι τους να βρουν κάποια λύση (Longrigg, 2013). Ως ειδικοί που φέρνουν τις κατάλληλες λύσεις παρουσιάζονταν οι ιατροί με τις γνώσεις τους στις θεραπευτικές μεθόδους, που μπορούσαν να προσφέρουν ανακούφιση σε όσους την αναζητούσαν. Η γνώση τους συνήθως προερχόταν είτε από εκπαίδευση που αποκτούσαν δίπλα σε κάποιον ιατρό επ' αμοιβή είτε τα μυστικά της ιατρικής περνούσαν από πατέρα σε γιο. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και ο Ασκληπιός, που μετέδωσε την τέχνη του στα παιδιά του, δημιουργώντας κατά το μύθο μια ολόκληρη οικογένεια ιατρών (Wickkiser, 2008).

Στην ελληνική αρχαιότητα, δημιουργήθηκαν δύο διακριτές κατηγορίες επαγγελματιών ιατρών. Τη μία αποτελούσαν οι περιοδευτές ιατροί και την άλλη οι

δημόσιοι-έμμισθοι ιατροί. Εάν υπήρχαν αυξημένες ανάγκες σε μία περιοχή και έκριναν ότι θα κέρδιζαν αρκετά χρήματα από την άσκηση της τέχνης τους, οι περιοδευτές ιατροί παρέμεναν σε μία περιοχή και δημιουργούσαν δικά τους ιατρεία, ενώ οι επ'αμοιβής μαθητές τους τους ακολουθούσαν εκεί που μετέβαιναν (Pollak, 2007). Από τους δημόσιους-έμμισθους ιατρούς της εποχής, ο Ηρόδοτος αναφέρεται στον Δημοκλήδη ως έναν από τους καλύτερους. Είχε λάβει την εκπαίδευσή του σε ένα ιατρικό κέντρο στον Κρότωνα και είχε εξελιχθεί σε έναν περιζήτητο ιατρό (Santacroce et al. 2019). Πριν αναλάβει τη θέση του προσωπικού ιατρού για τον Πολυκράτη της Σάμου, ήταν δημόσιος ιατρός στην Αίγινα και στην Αθήνα, γεγονός που σημαίνει ότι αμοιβόταν από δημόσιους πόρους για να παραμείνει στην εκάστοτε πόλη και συνεπώς να εξυπηρετεί τους πολίτες της (Nutton, 2018).

Ο Ασκληπιός ως μορφή της Ιατρικής ξεχώρισε πολύ γρήγορα τόσο για τις τεχνικές του ικανότητες στην ιατρική όσο και για τη σύνδεση του με τους θεούς (Isakov, 2018). Μέσω της καταγωγής του, που θεωρήθηκε θεϊκή, μιας και μόνο κάποιος που είχε θεϊκή καταγωγή θα μπορούσε να ασκεί την ιατρική με τέτοια επιτυχία, μπόρεσε στο πρόσωπό του να ενσαρκωθεί ο ήρωας-ημίθεος-θεός που ως ιατρός θεραπεύει όσους βασανίζονται με ειδικές πρακτικές, όπως ήταν η εγκοίμηση. Η εγκοίμηση προσδιοριζόταν ως θεραπεία «σωτηρίας» και όσοι την εφάρμοζαν χαρακτηρίζονταν ως «σωτήρες». Ο ίδιος αποτέλεσε πρότυπο μίμησης για σημαντικά πρόσωπα, που αναδείχθηκαν κι αυτά σε σπουδαίους ιατρούς και θεραπευτές (Edelstein & Edelstein, 1998).

Ένα πρόσωπο που συνδέθηκε άρρηκτα με την πρόοδο της ιατρικής επιστήμης ήταν ο Ιπποκράτης από την Κω. Η προσέγγισή του σηματοδότησε μία τομή στην ιστορία της ιατρικής επιστήμης, καθώς διαφοροποιήθηκε από τη μυστικιστική προσέγγιση του Ασκληπιού και έδωσε έμφαση στην εμπειρική μελέτη των νοσημάτων (Marketos SG, Poulakou-Rebelakou, 1995). Η φήμη του διαδόθηκε γρήγορα και έγινε γνωστός ως ο καλύτερος ιατρός της εποχής του. Έμεινε στην ιστορία ως Πατέρας της Ιατρικής, καθώς ξεκίνησε τον εξορθολογισμό της ιατρικής, προσπαθώντας να την απαλλάξει από παλιές θεοκρατικές αντιλήψεις σχετικά με τη θεϊκή προέλευση των νόσων (Nutton, 2018). Σε αντίθεση με την Ιατρική Σχολή της Κνίδου, που επικεντρώθηκε στο ζήτημα της διάγνωσης των ασθενών, η σχολή του Ιπποκράτη στην Κω είχε ως κεντρικό στόχο την ανάπτυξη τεχνικών για την φροντίδα των ασθενών αλλά και την πρόγνωση διαφόρων νόσων, συμβάλλοντας έτσι σημαντικά στη μελλοντική ανάπτυξη της κλινικής πρακτικής (Margotta, 1968). Παρά

τη σταδιακή επικράτηση της ιπποκρατικής αντίληψης για την ιατρική στο νησί της Κω, οι παραδοσιακές πρακτικές του Ασκληπιού δεν εξαλείφθηκαν εντελώς, με αποτέλεσμα τη συνύπαρξη των δύο μεθόδων και τη στροφή στη δεύτερη όταν η πρώτη αποτύγχανε να προσφέρει μία θεραπεία (Marketos, 1997).

Ο Ιπποκράτης, σύμφωνα με τις πηγές και τις απόψεις των συγχρόνων του, προερχόταν από τον Ασκληπιό και άνηκε στους «Ασκληπιάδες» (Temkin, 1991). Οι Ασκληπιάδες ήταν αυτοί που παρουσιάζονταν συνεχιστές του Ασκληπιού και είχαν συνήθως καταγωγή από αυτόν, έστω και μακρινή. Όλα τα μέλη των Ασκληπιάδων ασχολούνταν με την ιατρική και με τις θεραπευτικές μεθόδους (Nutton, 2018).

Ο Ιπποκράτης, λοιπόν, γεννημένος στην Κω, υποστήριζε και ο ίδιος ότι είχε το χάρισμα να θεραπεύει. Ο πατέρας του ήταν ο Ηρακλείδης και η μητέρα του η Φαιναρέτη και θεωρούνταν ότι κατάγονταν από τον υιό του Ασκληπιού, τον Ποδαλείριο. Σύμφωνα με τις πηγές (Jouanna, 1998), ο πατέρας του Ιπποκράτη ήταν ο πρώτος που του δίδαξε την τέχνη της Ιατρικής (*Περί της των θεών φύσεως* Cr. 33), βάσει της παράδοσης των Ασκληπιάδων, που ήθελε τον πατέρα να μεταφέρει στον γιο τις πολύτιμες γνώσεις. Επίσης, δάσκαλοί του ήταν και ο Ηρόδικος, ο Γοργίας και ο Δημόκριτος. Ο Ιπποκράτης έδρασε στην Κω ως θεραπευτής και δάσκαλος της ιατρικής, έναντι αμοιβής (Yarujakis, 2009). Μετέπειτα, παντρεύτηκε και απέκτησε τρία παιδιά. Έφυγε από την γενέτειρά του, για να επισκεφτεί κι άλλες περιοχές, να μεταδώσει την ιατρική καθώς και να γνωρίσει νέα πράγματα και τεχνικές, αφού σύμφωνα με τον Ασκληπιό, που ήταν το πρότυπό του, το κάθε τοπίο και ο φυσικός χώρος επιδρά διαφορετικά στην υγεία και στις θεραπείες των ανθρώπων (Jouanna, 1998).

Οι Ιπποκρατικές ιατρικές απόψεις ανευρίσκονται στην επονομαζόμενη «Ιπποκρατική Συλλογή». Πρόκειται για συλλογή εξήντα περίπου έργων που έχουν μείνει στην ιστορία υπό το όνομα του Ιπποκράτη, γραμμένων στην ιωνική διάλεκτο (Αρμένη, 2010). Η σημερινή της μορφή ανάγεται στην έκδοση του 1526 από τον AldoManutio, αλλά είναι βέβαιο ότι τα περισσότερα κείμενα έφεραν το όνομα του Ιπποκράτη από πολύ νωρίς. Ωστόσο, για κανένα κείμενο δεν είμαστε απολύτως βέβαιοι ότι γράφτηκε από τον ίδιο τον Ιπποκράτη (Nutton, 2018). Τα κείμενα πραγματεύονται μεγάλο εύρος της ιατρικής θεματολογίας, από ιατρική ηθική και δεοντολογία, μέχρι γυναικολογικές ασθένειες και θεραπευτικές πρακτικές.

Όσοι δίδασκαν την Ιατρική είχαν ένα κοινό που αποτελούνταν από μαθητές και άλλους ενδιαφερόμενους, που ήθελαν να μάθουν τα μυστικά της τέχνης, καθώς και

από ιατρούς, που ήθελαν να γίνουν καλύτεροι (Emmanouil Et al., 2008). Δύο βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχία ήταν η μελέτη και η άσκηση. Σε πολλά έργα αναφέρεται η Ιατρική ως η μόνη αληθινή τέχνη ίασης έναντι άλλων μεθόδων, που χρησιμοποιούσαν άλλα μέσα για να θεραπεύσουν (Nutton, 2018).

Το αντικείμενο των επαγγελματιών ιατρών του 5^{ου} αι. π.Χ. αποτελεί συνέχεια της σκέψης των προσωκρατικών φιλοσόφων, οι οποίοι ήταν από τους πρώτους που επιδίωξαν να διατυπώσουν ποικίλες θεωρίες φυσιολογίας αλλά και να προσδιορίσουν με ακρίβεια τους ορισμούς της υγείας, της νόσου και της ίασης (Φούντα, 2006). Βασισμένοι στη λογική και την παρατήρηση, τις δύο βασικές αρχές τις επιστήμες τους, οι επαγγελματίες ιατροί προσπαθούσαν να καθορίσουν το είδος των ασθενειών χρησιμοποιώντας πρακτικές που παραπέμπουν αρκετά στη σύγχρονη κλινική διάγνωση, όπως την ψηλάφηση και την άμεση ακρόαση (Σκαλτσά, 2015). Παρά την ύπαρξη φαρμακευτικών ουσιών που έφερναν το επιθυμητό αποτέλεσμα στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι ασθενείς, εξαιτίας της ανασφάλειας και της δυσπιστίας τους προς τις ιατρικές πρακτικές προτιμούσαν να εμπιστευτούν τη ζωή τους σε ανθρώπους που τους εγγυούνταν την ανάρρωσή τους με τη χρήση άλλων μέσων, όπως ήταν οι προσευχές, οι θυσίες, τα μάγια, τα φυλαχτά, τα ξόρκια και οι ύμνοι. Αυτοί οι θεραπευτές συχνά είχαν μεγάλο κοινό εξαιτίας της πειθούς τους, που βεβαίωνε τους ασθενείς ότι θα γίνουν καλά (Roth, 2008). Ακολουθώντας το πρότυπο των περιοδεύόντων ιατρών, ταξίδευαν και αυτοί από μέρος σε μέρος διαδίδοντας τη φήμη τους και προσφέροντας τις υπηρεσίες τους. Αυτό το κλίμα δημιουργούσε, συχνά, σύγχυση στον απλό λαό, που από την μία είχε κάποιους θεραπευτές να επικαλούνται τους θεούς και τις θεραπείες τους ως θεόσταλτο δώρο και από την άλλη είχε τους ιατρούς να υποστηρίζουν ότι οι νόσοι δεν έχουν σχέση με τους θεούς, αλλά έχουν φυσικά αίτια (Nutton, 2018).

Οι γιατροί του 5^{ου} αιώνα π.Χ. δεν ήταν άθεοι, αλλά αντιλαμβάνονταν διαφορετικά την έννοια των θεών. Δεν θεωρούσαν ότι οι θεοί είναι αυτοί που στέλνουν τις ασθένειες και τις θεραπείες. Πίστευαν σε αυτούς, αλλά τους θεωρούσαν ουδέτερες δυνάμεις. Αντιθέτως, αντιμετώπιζαν τις νόσους ως αποτέλεσμα της διαταραχής ανάμεσα στην ισορροπία των τεσσάρων βασικών χυμών του σώματος (Tsoucalas & Scantzios, 2016). Συνεπώς, οι θεραπείες προκύπταν ως προϊόντα μελέτης και έρευνας επάνω στον τρόπο αντιμετώπισης της εκάστοτε ασθένειας. Για τους ιατρούς εκείνης της εποχής, οι θεοί ήταν ένα αναπόσπαστο μέρος του κόσμου, αλλά δεν

παρουσιάζονταν ως τιμωροί των ανθρώπων για κάποιο σφάλμα τους (Nutton, 2018), αναγκάζοντάς τους να ασκούν την τέχνη τους με ζήλο και να προσπαθούν να κάνουν το καλύτερο δυνατό για τους ασθενείς τους, χωρίς να επαφίονται στην τύχη ή στη διάθεση των θεών. Έτσι, αντί να υποχρεώνουν τους ασθενείς σε προσευχές και θυσίες, προσπαθούσαν με άλλους τρόπους να βελτιώσουν ή να διατηρήσουν την υγεία τους με συγκεκριμένη διατροφή ή με τη χρήση κατάλληλων θεραπευτικών βοτάνων ή γενικά με αλλαγές στον τρόπο ζωής τους (Orfanos, 2007).

Ορισμένοι ιατροί αν και βρίσκονταν σε διαμάχη ή ανταγωνισμό με τους άλλους θεραπευτές, δεν ήταν τελείως απορριπτικοί απέναντί τους. Ανέφεραν μάλιστα ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι πρακτικές τους μπορούσαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με τις ιατρικές πρακτικές και να ωφελήσουν τον ασθενή ως ένα βαθμό. Έτσι, θεωρούσαν ότι σε συνδυασμό με τις ιατρικές πρακτικές ο ασθενής μπορούσε για γρηγορότερη ανάρρωση να χρησιμοποιήσει και κάποια άλλα μέσα, όπως ήταν οι προσευχές και οι επισκέψεις στα ιερά των θεών, με σκοπό να ηρεμήσει και να βελτιώσει τη διάθεσή του (Cheng, 2001).

Κάποιοι άλλοι ιατροί του 5^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονταν πιστοί στη θεϊκή παρέμβαση, αλλά έκαναν ξεκάθαρη τη θέση τους ότι δεν πίστευαν ότι αρκούσε για να θεραπευτεί μια ασθένεια (Ferris, 2018). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ίδιος ο Ιπποκράτης, σύμφωνα με τον οποίο οι θεοί κυριαρχούν στη γη και στον ουρανό, αλλά η επίδρασή τους στη μοίρα των ανθρώπων είναι μικρή, αφού στην ιατρική τα φυσικά αίτια είναι αυτά που κυριαρχούν, και, επομένως, η θέση του ιατρού δεν είναι στο ναό αλλά δίπλα στο κρεβάτι του ασθενή (Richards, 1962). Ωστόσο, θεωρούσαν ότι οι θεοί έστελναν σημάδια προειδοποίησης, μέσω των ονείρων που έβλεπαν οι ασθενείς, και εκείνοι με τη σειρά τους έπρεπε μετά να ακολουθήσουν τα κατάλληλα βήματα ή να πάρουν τις απαραίτητες προφυλάξεις, με σκοπό να διατηρήσουν την υγεία τους. Η προσευχή ήταν βασικός παράγοντας, σύμφωνα με αυτούς τους ιατρούς, αλλά δεν επαρκούσε από μόνη της για τη θεραπεία των πιστών (Jouanna, 1998).

Με την επικράτηση της Ιπποκρατικής άποψης ότι όλες οι ασθένειες είχαν φυσικά αίτια και ότι οι θεοί δεν έπαιζαν κανέναν ρόλο στην πρόκληση των νόσων, προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας ενός συστήματος «φυσιολογίας» και «παθολογίας». Έτσι, σύμφωνα με τους Ιπποκρατικούς ιατρούς, το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από τα τέσσερα στοιχεία που είχε ήδη συγκεράσει ο Εμπεδοκλής (γη, αέρας, νερό, φωτιά) και από τέσσερις χυμούς (αίμα, φλέγμα, κίτρινη και μαύρη χολή) (Craig, 2012), ενώ καθοριστικό ρόλο παίζουν οι ιδιότητες που τα στοιχεία και οι χυμοί αποδίδουν στο

σώμα, όπως αυτές είχαν περιγραφεί από τον Αλκμαίωνα (υγρό, ξηρό, θερμό και ψυχρό). Η ισορροπία στις αναλογίες των τεσσάρων χυμών αποτελούσε τεκμήριο υγείας, ενώ η δυσαναλογία τους προκαλούσε νόσους. Στόχος του ιατρού ήταν είτε να διατηρήσει την ισορροπία των χυμών και άρα να διατηρήσει την υγεία είτε να επαναφέρει την ισορροπία τους προκειμένου να θεραπεύσει τη νόσο (Μαζοκοπάκης, 2019). Με δεδομένο ότι οι Ιπποκρατικοί ιατροί αντιμετώπιζαν το ανθρώπινο σώμα ως ολότητα, εφάρμοζαν συγκεκριμένες δίαιτες, χορηγούσαν φάρμακα και προσπαθούσαν να βελτιώσουν ή να αλλάξουν ριζικά τον τρόπο ζωής του ασθενή, θεωρώντας ότι με τα συγκεκριμένα μέσα μπορούσε να επανέλθει η σωστή αναλογία των χυμών του σώματος (Jouanna, 1998). Ωστόσο, οι Ιπποκρατικοί ιατροί ασχολούνταν μόνο με πιθανώς ιάσιμες ασθένειες (Pollak, 2005) μιας και «όταν η φύση ανθίσταται όλα είναι μάταια» (Ιπποκράτης, 2005). Η άρνηση βέβαια να προσπαθήσουν να θεραπεύσουν τα λεγόμενα «ανίατα» μπορεί να ερμηνευθεί διττά: είτε ως παραδοχή της ανεπάρκειας του ιατρού είτε ως στρατηγική επιλογή των ασθενών, λαμβάνοντας υπόψη ότι σε όλη τη διάρκεια της Κλασικής αρχαιότητας ο ιατρός ξεχώριζε από τη φήμη του και συνεπώς μια κακή έκβαση θα μπορούσε να αποβεί επαγγελματικά μοιραία. Μπροστά στην άρνηση του ιατρού να προσπαθήσει να θεραπεύσει μια θεωρητικά «ανίατη» νόσο, ο ασθενής δεν είχε άλλη επιλογή παρά να στραφεί στη θρησκεία (Παναγιωτίδου, 2014).

Η ανάγκη των ιατρών για αναγνώριση και επιτυχία υπαγορευόταν και από την παρουσία αρκετών που αυτοπαρουσιάζονταν ως θεραπευτές και λυτρωτές των ασθενών, με αποτέλεσμα την παραπλάνηση. Έτσι, οι ιατροί προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να ξεχωρίσουν και να αποδείξουν ότι η ιατρική τέχνη είναι ανώτερη όλων των άλλων πρακτικών (Nutton, 2018). Αργότερα, τον 2ο αιώνα μ.Χ., ο Γαληνός υποστήριζε ότι ο Ασκληπιός και ο Ιπποκράτης ήταν οι δύο καλύτεροι ιατροί και τόνιζε τη σύνδεση του μαζί τους, τόσο στις γνώσεις του, που είχαν ως αφετηρία τις δικές τους, όσο και στις πρακτικές που ακολουθούσε (Brockmann, 2016).

β. Πρώιμοι χριστιανικοί χρόνοι και Βυζάντιο.

Η Ιατρική στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στηρίχτηκε στις αρχές της ελληνορωμαϊκής. Αλλάζει ωστόσο ο χαρακτήρας της ιατρικής και μετατρέπεται σε τέχνη της φιλανθρωπίας (Παντελάκος, 2013). Ο ιατρός οφείλει να βοηθήσει τους αδύναμους και ασθενείς γιατί επιβάλλεται από τη χριστιανική πίστη. Οι Βυζαντινοί ιατροί συγκέντρωσαν τις απόψεις των προγενέστερων ιατρών και φιλοσόφων και τις κατέγραφαν σε πραγματείες και τόμους εγκυκλοπαιδικής φύσης (Τράκα, 2011). Οι καταγραφές τους περιελάμβαναν μεταξύ άλλων, ερμηνείες διάγνωσης, τεχνικά διαγράμματα, θεραπείες και φαρμακευτικές ουσίες. Σημαντικοί ιατρικοί συγγραφείς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν, ανάμεσα σε άλλους, ο Ορειβάσιος, που ήταν ιατρός του αυτοκράτορα Ιουλιανού, ο Αέτιος Αμιδηνός, ο Αλέξανδρος Τραλλιανός, ο Νικόλαος Μυρεψός, ο Δημήτριος Πεπαγωμένος και ο Ιωάννης Ακτουάριος. Εξαιρετικό παράδειγμα της συγγραφικής δραστηριότητας των Βυζαντινών αποτελεί το «Επιτομαί Ιατρικάί» του Παύλου του Αιγινήτη (7^{ος} αι.), το οποίο αποτελείται από επτά βιβλία, περιέχει πλήθος ιατρικών πληροφοριών και αποτέλεσε πρότυπο σύγγραμμα για 800 χρόνια (Βαλιάκος, 2014)

Η μεγαλύτερη συμβολή της περιόδου της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στην Ιατρική ήταν η λειτουργία των πρώτων μεγάλων νοσοκομείων για τη νοσηλεία ασθενών κυρίως ατόμων που ανήκαν στα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα, με διαφορετικές ασθένειες (Καραγιάννη, 2015). Μέσα από τις γραπτές πηγές παρουσιάζονται ως μεγάλοι χώροι με κοινό χαρακτηριστικό τους μια κεντρική μεγάλη πυροστιά, για την προστασία που παρείχε η φωτιά ενάντια στα λοιμώδη νοσήματα (Miller, 1984). Οι τεχνικές που χρησιμοποιούσαν για τη διάγνωση των ασθενειών έδιναν βάση στη μέτρηση των σφυγμών, στις εξετάσεις των ούρων καθώς και στη μέτρηση του ρυθμού της αναπνοής. Επίσης, έχουν καταγραφεί στα έργα της Ιατρικής πολλά είδη χειρουργικών επεμβάσεων και χειρουργικών εργαλείων. Επιπλέον, υπάρχουν αναφορές ότι προσλαμβάνονταν στα νοσοκομεία συγκεκριμένα άτομα, που χαρακτηρίζονταν ως «ακονητές» και είχαν ως ρόλο να διατηρούν καθαρά τα χειρουργικά εργαλεία (Miller, 1984).

Τα θαύματα που αναφέρονται είναι πάρα πολλά και έχουν καταγραφεί μέσα από τη βυζαντινή Αγιολογία και οι Άγιοι εμφανίζονται ως θεραπευτές που λυτρώνουν τους πιστούς από τις ασθένειές τους (Σκαλτσά, 2015). Οι ρίζες των θεραπευτικών μέσων ανευρίσκονται στην προχριστιανική περίοδο και επικρατούν πρακτικές, όπως

η εγκοίμηση. Οι βυζαντινοί ιατροί εμπνευσμένοι από τις απόψεις των προγενέστερων ιατρών και φιλοσόφων προσπάθησαν να ενισχύσουν την ιατρική γνώση και να προσθέσουν νέα στοιχεία μέσα από τις δικές τους εμπειρίες και προσπάθειες. Σταδιακά, γίνεται ένα σπουδαίο επιστημολογικό πέρασμα, μιας και αναγνωρίζεται ότι η μελέτη των απεκκρίσεων του ανθρώπινου σώματος, μπορεί να οδηγήσει στη διάγνωση των ασθενειών (Angeletti-Cavastra 1997). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ιατρός Ιωάννης Ακτουάριος, ο οποίος ανέλυε τα αποτελέσματα της ουροσκοπίας, συσχετίζοντάς τα με την παθολογία, γεγονός που τον καθιστά έναν από τους σπουδαιότερους ιατρούς του Βυζαντίου (Τράκα, 2011).

Ο Χριστιανισμός επηρέασε βαθιά την Ιατρική και για πρώτη φορά, το κράτος, η Ιατρική και η θρησκεία βρέθηκαν σε μία συμμαχία, καθώς ο θεραπευτικός και καταπραϋντικός χαρακτήρας της ιατρικής δεν πλάθονταν μόνο από τους ιατρούς και τους φιλοσόφους, αλλά και από τη θρησκεία (Μυλωνάς, 2018). Οι θεραπευτές-Άγιοι είχαν σημαντική θέση στην Ιατρική και υπήρχαν πολλοί ναοί που ήταν αφιερωμένοι στα θαύματά τους, όπως διαφαίνεται μέσα από πηγές για τους πιστούς-προσκυνητές που τους ακολουθούσαν και τα φυλαχτά που έφτιαχναν, για να τους έχουν πάντα κοντά τους (Karras, 1996).

Όσοι πίστευαν, γυναίκες και άντρες, αναζητούσαν τη θεραπεία τους στους αγίους. Σημαντικοί Άγιοι-Θεραπευτές κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες ήταν οι Άγιοι Ανάργυροι Κοσμάς και Δαμιανός, ο Άγιος Παντελεήμονας (Ševčenko, 2015) και ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Οι γυναίκες προτιμούσαν να καταφεύγουν σε Θεραπεύτριες-αγίες για να θεραπευτούν από προβλήματα που σχετίζονταν με το φύλο τους και όσα είχαν σχέση με την εγκυμοσύνη τους. Συγκεκριμένα, η αγία Μαρίνα θεωρήθηκε η προστάτιδα των εγκύων γυναικών. Επίσης, σημαντικές Θεραπεύτριες-αγίες που ξεχώρισαν ήταν η Θεοδώρα, η Μαρία η Νεοτέρα, η Ελισάβετ και η Θωμαΐς (Μεντής & Καραρίζου, 2011).

Οι «Βίοι γυναικών ιαματικών αγίων» (Τράκα, 2011) είναι ένα έργο που παρέχει πολλές πληροφορίες σχετικά με το θέμα της υγείας και της καθημερινής ζωής στο Βυζάντιο αλλά και των απόψεων που υπήρχαν για τις γυναίκες. Από τη μία, τις χαρακτήριζαν ως κόρες της Εύας και από την άλλη τις συνέδεαν με τη Μαρία. Πολλές αγίες για να θεραπεύσουν μεταμφιέζονταν σε άντρες, γιατί συχνά υπήρχε καχυποψία και δυσπιστία απέναντι στις γυναίκες. Οι περισσότερες θεραπείες αποδίδονταν σε θαύματα και είχαν ιδιαίτερη σημασία για την πίστη των Βυζαντινών. Συνήθως, τα θαύματα πραγματοποιούνταν με το άγγιγμα ή μέσα από αντικείμενα της πίστης καθώς και μέσω της εγκοίμησης. Το «θαύμα» στο Βυζάντιο δεν είχε σαφή όρια, αντίθετα περιέπλεκε την ιατρική γνώση με το υπερφυσικό και τη θρησκεία (Cameron & Kuhrt, 1983; Kazhdan, 1995).

Α2.2. Ο ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ

Σύμφωνα με τους μύθους που είχαν δημιουργηθεί γύρω από το πρόσωπό του, ο Ασκληπιός ήταν μία από τις θεότητες άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιατρική και την θεραπεία στον αρχαίο ελληνικό κόσμο (Hart,1965). Για τους περισσότερους ανθρώπους ήταν ο σημαντικότερος ιατρός της εποχής και αποτελούσε ένα σύμβολο λατρείας. Η λατρεία αυτή με τη θρησκευτική της σημασία έγινε φανερή μέσα από τους μύθους και τις ιστορίες που είχαν δημιουργήσει οι άνθρωποι γι' αυτόν. Συχνά, τον παρομοίαζαν με θεό, με τη δύναμη που δίνει ζωή και θεϊκή βοήθεια, προκειμένου να προσφέρει υγεία και λύτρωση από τις ασθένειες. Ορισμένοι θεωρούσαν ότι ήταν ημίθεος, δηλαδή, ότι βρισκόταν ανάμεσα σε θεούς και ανθρώπους ή πολλές φορές τον χαρακτήριζαν ήρωα, που είχε σκοπό να γλυτώσει τους ανθρώπους από τα δεινά τους και την κακή τους μοίρα (Farnell, 1921).

Οι μύθοι που δημιουργήθηκαν για τη γέννησή του ήταν πολλοί και όλοι προέρχονται από την οπτική των ανθρώπων που τους επινόησαν. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μυθολογία, ήταν γιος του θεού Απόλλωνα και μίας θνητής, για την οποία οι απόψεις δίστανται. Η επικρατέστερη άποψη, ανάμεσα σε αυτές που δημιουργήθηκαν, ήταν αυτή του Πινδάρου, που αναφέρει ως μητέρα του Ασκληπιού την Κορωνίδα, κόρη του βασιλιά της Θεσσαλίας, Φλεγύα (*Βιβλιοθήκη ιστορική* V, 74, 6). Σύμφωνα με αυτόν τον μύθο, η Κορωνίδα ενώ είχε το παιδί του Απόλλωνα δόθηκε παρά τη θέλησή της στον Ίσχυ, ο οποίος ήταν γιος του Ελάτου και βασιλέυε στην Αρκαδία (Edelstein & Edelstein, 1998). Ο Απόλλωνας, ο οποίος την είχε ερωτευτεί, έμαθε την είδηση, ότι η Κορωνίδα θα παντρευτεί άλλον, από ένα κοράκι. Από την οργή του το καταράστηκε κι εκείνο άλλαξε το χρώμα του σε μαύρο, από λευκό που ήταν στην αρχή (Whitehead, 2002). Ο Απόλλωνας στη συνέχεια σκότωσε τον Ίσχυ και την Κορωνίδα, επειδή νόμιζε ότι διέπραξε απιστία εναντίον του, αλλά πρόλαβε την ώρα που εκείνη πέθαινε να τραβήξει το μωρό από την κοιλιά της και να το σώσει. Άλλη παραλλαγή του μύθου αναφέρει ότι η Άρτεμις σκότωσε την Κορωνίδα προς υπεράσπιση του αδερφού της και τη στιγμή που πέθαινε, ο Ερμής έσωσε το παιδί της, επειδή δεν ήθελε να τιμωρηθεί και αυτό μαζί με τη μητέρα του. Ο Απόλλωνας έδωσε το νεογέννητο μωρό στον Κένταυρο Χείρωνα για να το μεγαλώσει και να του μάθει όλα τα «μυστικά» της Ιατρικής (Μπουσουλέγκα, 2017).

Σύμφωνα με έναν άλλον μύθο, η μητέρα του Ασκληπιού ήταν η Αρσινόη, κόρη του Λεύκιππου, που καταγόταν από τη Μεσσήνη, ενώ κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν πως ήταν παιδί της Αρσινόης, το οποίο, όμως, μεγάλωσε με την Κορωνίδα (Liritzis, 2017). Αυτός ο μύθος παρουσιάζεται στον Ησίοδο, αλλά δεν έχει τόσο μεγάλη απήχηση. Ο ίδιος ο Ησίοδος κατά την περιγραφή του μύθου δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην Κορωνίδα ως μητέρα του Ασκληπιού και η αναφορά του σε αυτήν είναι

εκτενέστερη. Την ίδια άποψη έχει και ο Απολλόδωρος που, ενώ αναφέρει και την Αρσινόη ως μητέρα του Ασκληπιού, δείχνει να προτιμάει την εκδοχή που θέλει την Κορωνίδα, καθώς αναλύει εκτενέστερα την άποψη αυτή και φαίνεται να την υποστηρίζει περισσότερο (Edelstein & Edelstein, 1998).

Όλοι αυτοί οι μύθοι υπό το πρίσμα της γνωσιακής ιστοριογραφίας καταδεικνύουν τη βαθύτερη ανάγκη των ανθρώπων να προσδώσουν θεϊκή υπόσταση στον Ασκληπιό, δίνοντας έμφαση σε όλες τις εκδοχές των μύθων στη θεϊκή καταγωγή του πατέρα του (Michaelides, 2014). Η ουσία του θεού Ασκληπιού προέρχεται από τον πατέρα του, τον θεό Απόλλωνα (*Τα εις τον Τυανέα Απολλώνιον* III, 44). Αυτή η σύνδεση μπορεί να εξασφαλίσει την χορήγηση βοήθειας στους ανθρώπους σε ένα από τα σημαντικότερα γι' αυτούς αγαθά, την υγεία. Στο πρόσωπό του δεν βλέπουν μόνο το πρόσωπο του «θεού» αλλά αναγνωρίζουν και την ιδιότητα του «ιατρού», που μέσα από τη δύναμη της φύσης και της ζωής, έχει ως στόχο να βοηθήσει τους ανθρώπους χρησιμοποιώντας αυτή τη δύναμη προς όφελός τους (Farnell, 1921).

Ο Ασκληπιός για πρώτη φορά εμφανίζεται στην Ιλιάδα και παρουσιάζεται ως πατέρας δύο ηρώων του Τρωικού Πολέμου, του Μαχάονα και του Ποδαλείριου, οι οποίοι ήταν επικεφαλής του στρατού της Θεσσαλικής Τρίκκης και των γύρω περιοχών (Hajar, 2002). Είναι μάλιστα σημαντικό το γεγονός ότι οι δύο αυτοί ήρωες δεν είχαν άλλα χαρακτηριστικά που να τους αποδίδονται παρά τη δεινότητά τους στην ιατρική τέχνη. Βάσει αυτής της αναφοράς γίνεται φανερό ότι και ο ίδιος ο Ασκληπιός θα είχε κάποια ανώτερη θέση στην περιοχή της Τρίκκης. Ο Όμηρος κάνει λόγο για τον Ασκληπιό δίνοντάς του την ιδιότητα του θεραπευτή και του καλού ιατρού, που έμαθε από τον Κένταυρο Χείρωνα τα μυστικά της Ιατρικής και όλα τα θεραπευτικά βότανα (Kerényi, 1959).

Όσον αφορά στην καταγωγή του, τη «διεκδίκησαν» διαφορετικές περιοχές του ελληνορωμαϊκού κόσμου και γι' αυτό δημιουργήθηκαν πολλές ιστορίες και μύθοι, προκειμένου να δικαιολογήσουν τη θέση τους. Η πρώτη περιοχή που διεκδίκησε την καταγωγή του ήταν η Τρίκκη της Θεσσαλίας, που βρισκόταν στις όχθες του ποταμού Ληθαίου (Graf, 2015). Η περιοχή αυτή συνδέθηκε στενά με τους γιους του, που ήταν επικεφαλής του στρατού της, μέσω της αναφοράς που υπάρχει στην Ιλιάδα ότι η οικογένειά του προέρχεται από την Τρίκκη. Σε αυτή την αναφορά ο Ασκληπιός και οι γιοι του παρουσιάζονται ως σημαντικά πρόσωπα που κατέχουν ιατρικές γνώσεις αλλά και ηγεμονικές ιδιότητες. Μία ακόμα εκδοχή για την καταγωγή του παρουσιάζεται μέσω του Πινδάρου ο οποίος αναφέρει ότι ο Ασκληπιός προέρχεται από την πόλη

Λακέρεια της Θεσσαλίας, που βρισκόταν στο Δώτιο πεδίο, κοντά στη λίμνη Βοιβηίδα (Szokolczai, 2009). Αυτές οι εκδοχές αποτέλεσαν την αιτία να ξεκινήσει η λατρεία του να συνδέεται στενά με τη Θεσσαλία (Farnell, 1921).

Άλλες περιοχές που διεκδίκησαν την καταγωγή του Ασκληπιού υποστήριζαν ότι ο Φλεγύας, που συνδέεται άμεσα μαζί του, καταγόταν από τη Βοιωτία, ενώ άλλοι λένε από τη Φωκίδα (Stefon, 2013). Περισσότερο, όμως, από όλες τις περιοχές την καταγωγή του την διεκδίκησε η Επίδαυρος (*Σχόλια εις την Θηβαΐδα του Στατίου III*, 398). Ο μύθος που αναφέρει ότι ο Ασκληπιός προερχόταν από την Επίδαυρο σχετίζεται με τον Φλεγύα και την κόρη του που βρέθηκαν εκεί (van der Ploeg, 2018). Επίσης, η διεκδίκηση για τον Ασκληπιό συνδέθηκε και με τη μεγάλη λατρεία που είχαν οι κάτοικοι της περιοχής προς τον θεό Απόλλωνα. Όπως υποστήριζαν, η λατρεία του Απόλλωνα ξεκίνησε από την Επίδαυρο, γι' αυτό και ο Ασκληπιός ως γιος του καταγόταν από εκεί. Η αντίληψη αυτή διαδόθηκε με γρήγορους ρυθμούς και επεκτάθηκε σε διάφορες περιοχές του ελληνορωμαϊκού κόσμου (Martin & Metzger, 1992).

Η δύναμή του διαδόθηκε γρήγορα και σε άλλα μέρη. Συνδέθηκε στην Αίγυπτο με τον Σάραπι, όπως περιγράφεται και από τον Αρριανό στο Βιβλίο vii. 26 της «Αλεξάνδρου Ανάβασης» (Αρριανός Φλάβιος, 1992), αλλά και τον θεό Ιμούθη – Ιμχοτέπ, ενώ στη Βηρυττό και τη Σιδώνα με τον Εσμούν. Η φήμη πως ήταν σωτήρας, θεός, ιατρός και θεραπευτής των ασθενών έφτασε μέχρι την Παλαιστίνη (Παπαχατζής, 2002).

A2.3. Η ΜΥΘΣΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ

Οι άνθρωποι πίστευαν ότι Ασκληπιός είχε το χάρισμα να θεραπεύει με «ήπιο» τρόπο και να λυτρώνει τους ασθενείς του, σώζοντας τους από τα άλγη τους που, όπως νόμιζαν, προέρχονταν από την κακή τους μοίρα και τα λάθη τους. Είχε λάβει αυτό το θεϊκό χάρισμα από τον πατέρα του Απόλλωνα και έτσι μπορούσε, να θεραπεύει τους ανθρώπους από τις νόσους, όπως ακριβώς και ο ίδιος ο Απόλλωνας, που θεωρούνταν θεραπευτής και είχε συνδεθεί με την έννοια της υγείας. Αυτό το χάρισμα το εξέλιξε δίπλα στον Κένταυρο Χείρωνα (Μαυρίδης, 1996). Ο Απόλλωνας, παρόλο που γνώριζε ο ίδιος την τέχνη της ιατρικής, σύμφωνα με τη μυθολογία, έδωσε τον γιο του στον Κένταυρο για να τον διδάξει. Αυτό δείχνει την πίστη των αρχαίων στη φυσική ισορροπία και τον σεβασμό στην ιεραρχία των πραγμάτων, καθώς οι

Κένταυροι σαν πλάσματα υπήρχαν πριν από τους θεούς του Ολύμπου (Kerényi, 1959).

Ο Ασκληπιός έμαθε τα μυστικά της ιατρικής από τον Κένταυρο Χείρωνα και κατάφερε κοντά του να θεραπεύει τις πληγές των αρρώστων χρησιμοποιώντας με σωστό τρόπο τα βότανα για κάθε διαφορετική περίπτωση (Hamilton, 1906). Ο Κένταυρος είχε, γνώσεις για τον φυσικό κόσμο, τη βοτανική (*De Herbae ttonica* 47, στ. 86), την ιατρική, την αστρολογία, το κυνήγι και την πολεμική τέχνη μιας και ήταν από τους σοφούς της εποχής. Ως στόχο του είχε να θεραπεύει τις διαφορετικές ασθένειες των ανθρώπων, χρησιμοποιώντας τα φάρμακα και τα βότανα. Οι μαθητές του ήταν πολλοί και αναδείχθηκαν σε ήρωες όπως και ο Ασκληπιός (Mackie, 1997). Αυτός επηρεασμένος από τον Κένταυρο, διδάχτηκε την τέχνη της ιατρικής από τη διπλή ιδιότητα του δασκάλου του, καθώς συνδύαζε τη φυσική πλευρά με την ανθρώπινη και γι' αυτό δίδασκε τόσο τους φυσικούς όσο και τους ανθρώπινους νόμους. Επίσης, κοντά στο δάσκαλό του έμαθε την τέχνη του κυνηγιού όπως και να ασκεί το σώμα του αλλά και να παρατηρεί τη φύση. Έγινε γρήγορα ένας πολύ καλός κυνηγός γι' αυτό κι πήρε μέρος στο κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου, όπως και στην Αργοναυτική εκστρατεία αφού εξέλιξε και τις πολεμικές του ικανότητες (Kerényi, 1959).

Σύμφωνα με τον Γαληνό, ο Ασκληπιός θεωρήθηκε ως ο ιδρυτής της ιατρικής εξαιτίας της σημαντικής προσφοράς του και επειδή εφάρμοσε την επιστήμη αυτή με λίγο περισσότερη ακρίβεια, θεωρούνταν ως ένας από τους θεούς (Hart, 2000). Ήταν αυτός που ανήγαγε την ιατρική σε τέχνη, έχοντας σαν απώτερο στόχο να φέρει πίσω σε κάθε άνθρωπο ηρεμία γαλήνη και ισορροπία που διαταράχτηκαν εξαιτίας κάποιας ασθένειας ή άλγους (*Συμπόσιον* 186D). Ο Ισίδωρος υποστήριξε ότι ο Ασκληπιός είναι σαν τον Ήφαιστο, δηλαδή, σαν καλός τεχνίτης δημιουργούσε τέχνη, με σκοπό να θεραπεύσει τους ασθενείς του (*Ετυμολογία* VIII, II, 3). Ο Κικέρων θεωρούσε ότι ο Ασκληπιός ήταν ο πρώτος ιατρός που ήξερε να χειρουργεί και να χρησιμοποιεί κάθε μέσο και τεχνική για να κλείνει τις πληγές (Μαυρίδης, 1996). Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης πίστευε ότι ο Ασκληπιός είχε το θεϊκό χάρισμα του θεραπευτή, που οφειλόταν στον πατέρα του, τον Απόλλωνα, και ότι κατάφερε να εξελίξει αυτό το χάρισμα ακόμη περισσότερο ανακαλύπτοντας τη χειρουργική και να αναδειχθεί σε έναν πολύ καλό χειρουργό, που μπορούσε να παρασκευάσει βότανα και φάρμακα και να τα εφαρμόζει στους ασθενείς ώστε να τους παρέχει την ίαση. Σύμφωνα με τον

Διόδωρο, δίκαια θεωρήθηκε ιδρυτής της Ιατρικής, αφού η τέχνη που παρείχε ήταν μοναδική και δεν υπήρχε όμοιά της (Μαυρίδης, 1996).

Σύμφωνα με το μύθο, ο Ασκληπιός με την τέχνη του είχε ξεπεράσει τις ανθρώπινες δυνατότητες, γεγονός που προκάλεσε την οργή του Δία και οδήγησε στον θάνατο του θεού-θεραπευτή (Aston, 2006). Ο Ασκληπιός είχε φτάσει την τέχνη του σε τόσο υψηλό επίπεδο που όχι απλά θέραπευε τους ανθρώπους και δεν τους άφηνε να πεθάνουν, αλλά άρχισε να τους επαναφέρει από το θάνατο και να τους γυρίζει από τον κάτω κόσμο, πίσω στη ζωή. Έτσι διαταρασσόταν η φυσική ισορροπία των πραγμάτων. Αποτέλεσμα ήταν να θεωρηθεί άπληστος από το Δία και να τιμωρηθεί γι' αυτή του την ασέβεια με ένα κεραυνό που του έστειλε και τον σκότωσε (*Ετυμολογίαι*, IV, 3, 1-2).

Οι περισσότερες πηγές υποστηρίζουν ότι ο Ασκληπιός πέθανε και θάφτηκε στην Επίδαυρο. Βέβαια οι μαρτυρίες αυτές δεν είναι βέβαιο αν ήταν αληθινές ή αν απλά ήταν ένας τρόπος για να αναδειχθεί η Επίδαυρος σε έναν ιερό τόπο (Tick, 2003). Άλλες πηγές αναφέρουν ότι πέθανε πολλά χρόνια πριν την πτώση Τροίας την ίδια χρονιά με τον Ηρακλή δηλαδή, κι αυτό γιατί οι γιοι του, Μαχάων και Ποδαλείριος, σε αυτή την εκστρατεία ήταν μεγάλοι σε ηλικία (Αραβαντινός, 1907).

Το έργο του Ασκληπιού επηρέασε βαθιά τους μεταγενέστερους του. Μετά την πτώση της Τροίας, ο Ποδαλείριος γυρίζοντας από την εκστρατεία κινδύνευσε να πεθάνει από τα κύματα και τους ισχυρούς ανέμους. Μετά από ταλαιπωρία κατάφερε να φτάσει στην Κω και επειδή σώθηκε σαν ευχαριστία, ίδρυσε στο νησί ένα ναό κι έμεινε εκεί μέχρι το θάνατό του. Ο Ιπποκράτης, που γεννήθηκε στην Κω, λέγεται ότι ήταν απόγονος του Ποδαλείριου και ότι συνδέθηκε με την ιατρική, επειδή είχε λάβει το χάρισμα από τον Ασκληπιό (Tick, 2003). Ο Ιπποκράτης αποδεχόταν αυτή την εκδοχή και πίστευε πως η οικογένειά του καταγόταν από τον Ασκληπιό. Ο Γαληνός, που παρουσιάζόταν ως ακόλουθος του Ιπποκράτη αλλά και του Ασκληπιού, αναδείχθηκε σε ένα επίσης σημαντικό γιατρό του ρωμαϊκού κόσμου (Brockmann, 2016). Ο Γαληνός πραγματοποίησε πολλά ταξίδια και δίδαξε παντού την ιατρική. Έγινε ιδιωτικός θεραπευτής και τον εμπιστευόταν πλήθος ασθενών ακόμη και αυτοκράτορες. Ο ίδιος ανέφερε ότι ακολουθούσε ιατρικές πρακτικές, που είχαν τις ρίζες τους στον Ασκληπιό, όπως ήταν η πρακτική της εγκοίμησης (Tick, 2003), για την οποία θα γίνει λόγος αναλυτικά στο δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής.

A2.4 ΤΑ ΣΥΜΒΟΛΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

Μέσα από την τέχνη έχουν διασωθεί αρκετές απεικονίσεις του Ασκληπιού σε διάφορα έργα. Η νομισματική μπορεί να δώσει πληροφορίες για τον θεό, μέσα από τις αναπαραστάσεις. Ο Ασκληπιός φοράει λευκό χιτώνα και ιμάτιο, σύμφωνα με την απεικόνιση στο ξόανο, που κοσμούσε τον ναό της Τιτάνης (Αραβαντινός, 1907). Ένα γλυπτό στη Σικυώνα, έργο του Καλάμιδος, και ένα στη Γόρτυνα τον αναπαριστούν ως θεό, χωρίς γένια κρατώντας σκήπτρο στο ένα χέρι και στο άλλο καρπό πεύκου. Μετέπειτα, εμφανίζεται να έχει κοινά εικονιστικά χαρακτηριστικά με τον Δία, δηλαδή, μεγάλος σε ηλικία με γενειάδα, καθισμένος στο θρόνο του και τυλιγμένος με το ιμάτιό του, ή όρθιος (Graf, 2015). Βασική διαφορά βέβαια ανάμεσα στις δύο απεικονίσεις, είναι ότι ο Ασκληπιός είχε πάντα δίπλα του ένα φίδι, ή ένα σκήπτρο με τυλιγμένο πάνω του το φίδι. Μία τέτοια αναπαράσταση φαίνεται να έφερε και το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, του γλύπτη Θρασυμήδη. Η μορφή αυτή διασώθηκε αποτυπωμένη στα νομίσματα της πόλης (Perlstadt, 2016). Ο Ασκληπιός παρουσιαζόταν καθισμένος σε θρόνο, κρατώντας με το ένα χέρι το σκήπτρο του, ενώ με το άλλο ακουμπούσε σε μία κεφαλή δράκου. Δίπλα του ήταν καθισμένο ένα σκυλί. Ενίοτε απεικονίζεται σαν τον Ηρακλή, τονίζοντας ότι ήταν ημίθεος. Οι περισσότεροι όμως τον παρουσίαζαν στα έργα τους ως ευγενική μορφή με σοβαρή έκφραση και ευχάριστη όψη, φορώντας κάποιο φαρδύ ρούχο, ενώ συχνά στηριζόταν σε μία ράβδο, που άλλοτε παρουσιαζόταν ως κοντή και άλλοτε στο ύψος της κεφαλής τους (Αραβαντινός, 1907). Σχετικά αγάλματα έχουν βρεθεί σε Ρόδο και Επίδαυρο.

Αρκετές είναι οι αναπαραστάσεις που παρουσιάζουν τον θεό Ασκληπιό ανάμεσα στα μέλη της οικογένειάς του και ιδιαίτερα με την κόρη του, την Υγεία, όπως καταδεικνύουν και τα αγάλματα που προέκυψαν έπειτα από ανασκαφές, μεταξύ άλλων, σε Ρόδο, Πειραιά και Επίδαυρο (ΥΠΠΟΑ, 2017). Η Υγεία παρουσιαζόταν ως μία νέα κοπέλα, συνήθως σε όρθια στάση με γυρτό το κεφάλι της προς την μία πλευρά ενώ, κάποιες φορές είχε τυλιγμένο στο σώμα της ένα φίδι. Αρκετά ανάγλυφα τον δείχνουν να θεραπεύει τους ασθενείς του όπως το ανάγλυφο στο ιερό του Αμφιαραείου, το οποίο παριστάνει τον Ασκληπιό με τη βοήθεια ενός φιδιού να θεραπεύει έναν νέο άντρα (Perlstadt, 2016).

Όπως είναι φανερό, το φίδι αποτελούσε το ιερό έμβλημα του Ασκληπιού και σχεδόν πάντα απεικονιζόταν μαζί του. Ακριβώς γι' αυτό θεωρήθηκε ιερό ζώο, που τον βοηθούσε στις ιατρικές πρακτικές του. Από τότε έως σήμερα καθιερώθηκε ως

σύμβολο των ιατρών. Κάποιες από τις πηγές (Παπαστάμος, 1979) αναφέρουν ότι το φίδι συμβόλιζε την αρχική μορφή του Ασκληπιού ενώ αργότερα άρχισε να απεικονίζεται με ανθρώπινη μορφή. Έτσι, στην αρχή ο Ασκληπιός λατρευόταν με τη μορφή ενός φιδιού, αποτελώντας σύμβολο ίασης και όχι μία ανθρώπινη ή θεϊκή οντότητα. Τελικά, το φίδι πολύ γρήγορα καθιερώθηκε ως σύμβολό του, που τον ακολουθούσε παντού και συνέβαλλε στις θεραπείες των ασθενών. Συνδέθηκε στενά με την ιατρική και με τις θεραπευτικές ιδιότητες των φαρμάκων (Tsoucalas & Androutsos, 2019).

Με το σύμβολο του φιδιού συνδέθηκε στενά η Επίδαυρος, καθώς οι κάτοικοι υποστήριζαν ότι τα φίδια εκεί ήταν ήμερα και φιλικά με τους ανθρώπους, γι' αυτό αποδόθηκε θεϊκός χαρακτήρας στην περιοχή. Έτσι, όταν οι γύρω περιοχές ήθελαν να χτίσουν ναό προς τιμήν του, πήγαιναν στην Επίδαυρο, ώστε να πάρουν από εκεί ένα φίδι και να το τοποθετήσουν στον ναό τους, ως σύμβολο του Ασκληπιού. Εξαιτίας της φυσικής ιδιότητας του φιδιού να αλλάζει δέρμα, θεωρείτο αντιπροσωπευτικό της αναγέννησης. Επίσης, συμβόλιζε την προσοχή που θα έπρεπε να δείχνει ένας ιατρός κατά τη διάγνωση και την ίαση (Richerpin, 1953). Παράλληλα βοηθούσε στην ανίχνευση των θεραπευτικών βοτάνων αλλά και αποτελούσε ένα ιατρικό εργαλείο, αφού το δηλητήριό του χρησιμοποιούνταν για την αντιμετώπιση κάποιων νοσημάτων (Richerpin, 1953).

Εκτός από το φίδι, ένα ακόμη ζώο αντιμετωπιζόταν σαν ιερό, ο σκύλος (Hovoc, 1975). Με μια δύναμη σταλμένη από τον Ασκληπιό πίστευαν, ειδικά στην Επίδαυρο, ότι με το άγγιγμα του σκύλου ο ασθενής μπορεί να θεραπευθεί με μοναδικό τρόπο και γι' αυτό και απαγορευόταν κάποιος να του κάνει κακό, αλλιώς θα τον τιμωρούσαν οι θεοί. Ο σκύλος ως σύμβολο αφορούσε την πίστη, την αφοσίωση και τη νοημοσύνη. Σκύλοι φιλοξενούνταν στα Ασκληπιεία της Αθήνας και της Ρώμης, ενώ στο ναό του θεού στον Πειραιά τρέφονταν με γλυκά που προσφέρονταν ως αφιερώματα από τους πιστούς (Hamilton, 1906). Τέλος, ως ιερά ζώα θεωρούσαν και την κατσίκα, τον πετεινό και το τρυγόνι. Υπήρχαν και ορισμένα δέντρα που τους είχαν αποδοθεί ιερές ιδιότητες και ήταν αφιερωμένα στον Ασκληπιό, όπως είναι το κυπαρίσσι, η ελιά και το πεύκο (Richerpin, 1953).

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σύμβολα του Ασκληπιού αποτελεί η ράβδος του θεραπευτή-θεού, γνωστή και ως βακτηρία, η οποία συνδέεται με την ιατρική από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Jones, 2008). Η σημασία του ήταν διττή, καθώς προσέφερε κυριολεκτικό στήριγμα στον περιοδευτή ιατρό, αλλά και μεταφορικό

στήριγμά στους ασθενείς ως σύμβολο της υποστήριξης και ανακούφισής τους (Μπαμπάτσικου, 2015). Σε αντίθεση με το δημόσιο ιατρό, οι περιοδεύοντες θεραπευτές μετακινούνταν συχνά και επέλεγαν κάθε φορά την εκάστοτε πόλη ή συγκεκριμένο ηγεμόνα που θα τους εξασφάλιζε τις μεγαλύτερες αποδοχές αλλά και τα ισχυρότερα προνόμια (Μαλούτας 2014). Ωστόσο, η συνεχής μετακίνησή τους αποτελούσε μία κοπιαστική δραστηριότητα, για την οποία απαιτούνταν ένα αξιόπιστο στήριγμα όπως η ράβδος. Επιπλέον, για τους αρχαίους Έλληνες, το φίδι που περιβάλλει τη ράβδο συμβόλιζε την ανανέωση, τη μακροβιότητα και τη θεραπεία, λόγω της ικανότητάς του να αποβάλλει την παλιότερη στρώση του δέρματός του, και για το λόγο αυτό συχνά λατρευόταν με σκοπό την προστασία της υγείας (Young et al., 2013). Ως σύνολο, η ράβδος του οφιούχου Ασκληπιού αναπαριστούσε την άνθρωπο σωτήρια δύναμη της θεϊκής του υπόστασης (Μπάλας & Παπασταθοπούλου, 2013).

Οι άνθρωποι για να ευχαριστήσουν τον θεό Ασκληπιό ή για να ζητήσουν την εύνοια και την βοήθειά του θυσίαζαν ζώα όπως πρόβατα, ταύρους, χοίρους κ.α., που έκαιγαν τα εντόσθιά τους προς τιμήν του. Η πρακτική αυτή περιγράφεται στην κωμωδία του Πλάτου «Σιταρόψειρας» (Curculio, στ. 216), όπου ο Καππαδόκας διανυκτερεύει σε ιερό του Ασκληπιού προκειμένου να θεραπευτεί από ασθένεια (Plautus, 2008). Στον θεό δεν έκαναν θυσίες και προσφορές με φρούτα και δημητριακά (Farnell, 1921) ενώ σύμφωνα με αναφορές προς τιμήν του δίνονταν χρήματα, προκειμένου να κατασκευαστούν νέα μνημεία που να υποδηλώνουν τη θεϊκή του υπόσταση, αντιπροσωπευτικά του μεγαλείου του (Ξυπολιάς, 1955). Εκτός, όμως, από τους ευεργετούντες και τους ικέτες του θεού, θυσίες και ευχαριστίες προσέφεραν σε αυτόν και όσοι κατάφεραν να θεραπεύσουν και να σώσουν ασθενείς, στηριζόμενοι πάντα στη δύναμη και τη χάρη που έπαιρναν από τον Ασκληπιό (Farnell, 1921).

A2.5. Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

Από τον 5ο π.Χ. αιώνα κι έπειτα άρχισαν να ιδρύονται πολλοί ναοί και εγκαταστάσεις, αφιερωμένα σε θεούς-θεραπευτές σχεδόν σε κάθε πόλη του ελληνικού κόσμου. Αφορμή για την ίδρυση τους αποτέλεσε η πληθώρα επιδημιών που έπληξαν τον ελλαδικό χώρο και η ανάγκη για απομάκρυνση των ασθενών από τους υγιείς (Μπαμπάτσικου, 2015). Την περίοδο εκείνη ήταν εφικτή η μετακίνηση των ανθρώπων από πόλη σε πόλη, μιας και ο θεσμός πόλης-κράτους, με τα στενά όρια

που έθετε, δεν ίσχυε πια. Επιπλέον, το κλίμα ήταν κατάλληλο, από οικονομικής και κοινωνικής άποψης, για την ανάπτυξη τέτοιων αντιλήψεων. Αυτό είχε ως συνέπεια η διάδοση της λατρείας του Ασκληπιού να είναι πιο εύκολη και γρήγορη, από ανθρώπους που ταξίδευαν και εξιστορούσαν περιστατικά με θαύματα και θεραπείες που εφάρμοζε στα διάφορα εγκοιμητήρια της εποχής ο θεός. Έτσι οι ναοί στο όνομά του πλήθαιναν σε ολόένα και περισσότερες περιοχές (Παχής, 2003).

Εκείνη την εποχή, υπήρχε η αντίληψη ότι τις ατυχίες τις στέλνουν οι θεοί, και ότι οι άνθρωποι από μόνοι τους είναι αδύναμοι να τις αντιμετωπίσουν και αυτό ήταν κάτι που τους φόβιζε. Οι ήρωες, οι ημίθεοι, οι θεραπευτές και όσοι ασκούσαν την τέχνη της ιατρικής ήταν κάτι το παρήγορο γι' αυτούς (Martin, 2004). Ωστόσο, όταν οι ασθένειες ήταν σοβαρές, υπήρχε ακόμα η πεποίθηση ότι δεν έχουν κανέναν να τους σταθεί στις αρρώστιες, στις πληγές και στα τραύματα τους. Έτσι, προέκυψε η ανάγκη να βρεθούν πρόσωπα, τα οποία θα έχουν τη δύναμη ενός θεού και τις γνώσεις ενός σοφού, αλλά ταυτόχρονα θα διαθέτουν ευγενική μορφή και καλοσύνη να βοηθάνε τους ανθρώπους. Όσο και να προσπαθούσαν να εξευμενίσουν την τύχη, θεοποιώντας τη, τις περισσότερες φορές θεωρούσαν ότι ήταν άσπλαχνη απέναντι τους, αφού τους εγκατέλειπε στις συμφορές και στα βάσανά τους. Η μόνη ελπίδα που είχαν, ήταν να βρουν καθοδηγητές που θα τους γλύτωναν από αυτά (Martin & Metzger, 1992).

Οι ανάγκες των ανθρώπων ήταν τόσες πολλές, που από μόνοι τους οι ολύμπιοι θεοί δεν ήταν αρκετοί για να τις καλύψουν. Έτσι φάνηκε επιτακτική η ανάγκη να δημιουργήσουν και άλλες θεότητες ικανές να τους προσφέρουν επιπλέον ασφάλεια (Martin, 2004). Κάποιοι από αυτούς στους οποίους απέδιδαν θεραπευτικές δυνάμεις ήταν ο Μαχάων, ο γιος του Ασκληπιού, που θεωρούνταν ιατρός και θεραπευτής της στρατιωτικής ιατρικής, καθώς θεράπευε τους τραυματίες στα πεδία των μαχών (Gagarin, 2010). Σύμφωνα με πηγές, ο Φιλοκτήτης και ο Μενέλαος, ήταν δύο εκ των οποίων θεραπεύτηκαν από τον Μαχάωνα. Ο αδερφός του, ο Ποδαλείριος, σήμερα θα λεγόταν ότι ήταν παθολόγος, αφού ασχολούταν με τις εσωτερικές ασθένειες του ανθρώπινου σώματος (Edelstein & Edelstein, 1998). Η κόρη του η Υγεία, ακολουθώντας τον δρόμο του πατέρα της, θεωρήθηκε σαν συνέχειά του, αφού έπαιρνε μέρος σε όλες τις τελετουργίες που γίνονταν στους ναούς του, και ακολουθούσε πιστά όλη τη θεραπευτική διαδικασία που εφαρμοζόταν στα εγκοιμητήρια της εποχής. Δικαίως θεοποιήθηκε και λατρεύτηκε από τους πιστούς, που την επικαλούνταν για τη διατήρηση της υγείας τους (Hart, 2000). Θεραπευτικές ιδιότητες είχαν προσδώσει και στη δεύτερη κόρη του, που ονομαζόταν Πανάκεια και

το όνομά της δήλωνε την ιατρική θεραπεία (*Natural History* XXV, 4 (II), 30). Μέχρι και σήμερα χρησιμοποιείται ως λέξη που σημαίνει το ιδανικό ιατρικό που θεραπεύει κάθε ασθένεια. Η Ιασώ, η Ακεσώ και η Αίγλη ήταν επίσης κόρες του που είχαν σχέση με την ιατρική (Φωτίου, 2004). Η Ιασώ, που λατρευόταν ιδιαίτερα στην Επίδαυρο και την Αθήνα, είχε την ιδιότητα της ίασης και της θεραπείας. Η Ακεσώ βοηθούσε ιδιαίτερα στην επούλωση των τραυμάτων και γενικότερα στη θεραπεία. Λατρευόταν κυρίως στην Επίδαυρο. Τέλος, η Αίγλη συγκέντρωνε στο πρόσωπό της την ευρωστία, τη δύναμη και την υγεία (Edelstein & Edelstein, 1998).

Ένας ακόμα θεραπευτής που άνηκε στην οικογένεια, ήταν ο Τελέσφορος που εμφανίζεται στις αρχαίες πηγές της εποχής. Έγινε γνωστός με το όνομα «σωτήρ», γιατί προσέφερε λύτρωση, αφού βοηθούσε τους ασθενείς να αναρρώσουν. Συνδέθηκε με τον ύπνο και τη μαγική θεραπεία, που βοηθούσαν ώστε να επέλθει γρηγορότερα η ίαση (Hart, 2000) αλλά και με την αποτελεσματικότητα μιας θεραπείας (Μπαμπάτσικου, 2015). Οι άνθρωποι προσεύχονταν σε αυτόν, για να θεραπευτούν γρήγορα από κάθε ασθένεια (Edelstein & Edelstein, 1998).

Με την πάροδο του χρόνου, οι άνθρωποι άλλαξαν τον τρόπο σκέψης τους. Πλέον δεν τους ενδιέφερε να μάθουν γιατί αρρώστησαν, γιατί είχαν μια κακοτυχία ή συμφορά, το λόγο, δηλαδή για τα δεινά τους, αλλά εστίασαν στην πρόληψη μιας πιθανής ασθένειας και στην καταστολή και λύση αυτής όταν πια συνέβαινε και τη διατήρηση της υγείας τους (Kleisiaris et al., 2014). Σε αυτό το κλίμα βρήκε έδαφος να καλλιεργηθεί η τεχνική της εγκοίμησης. Η φήμη της διαδόθηκε πολύ γρήγορα. Σε πολλές πόλεις έχτιζαν εγκοιμητήρια με σκοπό να λάβουν τις πολύτιμες θεραπείες. Οι πιστοί επισκέπτονταν αυτά τα ιερά κέντρα, στα οποία ήλπιζαν να γλιτώσουν και να βρουν την ίαση. Ακόμα, και οι υγιείς κατέφευγαν εκεί, για να προσευχηθούν και να ευχαριστήσουν το θεό για τη διατήρηση της υγείας τους ή για να δουν τα αγαπημένα τους πρόσωπα, που θεραπεύονταν εκεί. Παράλληλα, στον χώρο των ιερών κέντρων πραγματοποιούνταν τελετουργίες με ιερείς καθώς και οργανώνονταν γιορτές που τις αφιέρωναν στους θεούς–θεραπευτές τους (Moschakis, 2015).

Η διάδοση της εγκοίμησης, ως βασική πρακτική θεραπείας, επεκτάθηκε σύντομα και σε μακρινές περιοχές, στις οποίες ταξίδευαν οι άνθρωποι με σκοπό να γνωρίσουν και να μάθουν τη νέα θεραπεία, καθώς και να ζητήσουν βοήθεια, για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Η λατρεία του Ασκληπιού και η πρακτική της εγκοίμησης στα ιερά του γνωρίζει ιδιαίτερη εξάπλωση σε ολόκληρο τον κόσμο της ελληνιστικής περιόδου (Aleshire, 1991). Οι θαυματουργές θεότητες άρχισαν μέσω της τέχνης να

απεικονίζονται παντού, τόσο σε σημαντικά έργα όσο και σε νομίσματα. Οι μορφές τους κοσμούσαν τους ναούς, τα ιερά κέντρα και διάφορα σημεία των πόλεων, τα σπίτια των ανθρώπων, που πίστευαν σε αυτούς, καθώς και τα σπίτια των γιατρών (Edelstein & Edelstein, 1998).

Παρά τις θετικές επιδράσεις που είχαν οι θεραπευτικές πρακτικές, κάποιοι εκμεταλλεύονταν την πίστη των ανθρώπων σε αυτές, για να διαδώσουν ψευδή στοιχεία και να έχουν όφελος από αυτά (Yunis, 2003). Μία τέτοια αντιπροσωπευτική περίπτωση, αποτελούσε ο Αλέξανδρος, ο οποίος είχε γεννηθεί στο Αβώνου τείχος της Παφλαγονίας. Αφού πραγματοποίησε αρκετά ταξίδια, επέστρεψε στην πόλη του και διέδιδε ότι ήταν γιος του Ποδαλειρίου, δηλαδή, εγγονός του Ασκληπιού και είχε κληρονομήσει θεραπευτικές και μαντικές ικανότητες από αυτούς. Μόνος του ίδρυσε μαντείο και χρησιμοποιούσε ψεύτικα κόλπα για να πείσει τον κόσμο ότι ο Ασκληπιός του στέλνει την ικανότητα να μπορεί να προβλέψει τις ασθένειες των ανθρώπων και να βρει τις θεραπείες τους. Αυτά τα ψέματα τα ενίσχυε με διάφορα μέσα όπως με τη χρήση εξημερωμένων φιδιών. Το φίδι που χρησιμοποιούσε συχνά, το ονόμασε Γλύκωνα και υποτίθεται ότι ήταν κατάλληλο για τις θεραπείες του (Grimm, 1988). Το μαντείο απέκτησε φήμη σε πολλές περιοχές όπως, στην Παφλαγονία, τη Βιθυνία, τον Πόντο, τη Γαλατία, αλλά και στη Ρώμη. Οι απεικονίσεις του φιδιού «Γλύκωνα», υπήρχαν ακόμη και σε νομίσματα της εποχής. Παρ' όλα αυτά κάποια στιγμή μαθεύτηκε ότι οι χρησμοί του μαντείου ήταν ψεύτικοι και δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα. Με τον ίδιο τρόπο αποκαλύφθηκαν και οι θεραπείες του και τότε πολλοί άρχισαν να καταλαβαίνουν την απάτη και να ξεσκεπάζουν τα τεχνάσματά του. Ο ίδιος είχε προφητεύσει για τον εαυτό του ότι θα πεθάνει 150 χρονών από θεόσταλτο κεραυνό. Στην πραγματικότητα, όμως, πέθανε στα 70 του χρόνια από γάγγραινα σε μέλος του σώματός του, ίσως στο πόδι. Ο Λουκιανός στο έργο του «Αλέξανδρος ή Ψευδομάντης» κάνει λόγο για τον Αλέξανδρο ως έναν «ψευδομάντη», που χρησιμοποιούσε τις ανθρώπινες αδυναμίες όσων βρίσκονταν σε ανάγκη, για να ωφεληθεί οικονομικά ο ίδιος (Κυρτάτας, 2005).

A2.6. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ- ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΣΚΛΗΠΙΟ

Ο Ασκληπιός ήταν ένας περιζήτητος ιατρός της εποχής του και όλοι οι ιατροί που ασκούσαν την τέχνη της ιατρικής ήθελαν να του μοιάσουν αλλά και με οποιοδήποτε τρόπο να συνδεθούν μαζί του. Εκτός από το γεγονός ότι όλοι είχαν κοινούς στόχους και κοινές φιλοδοξίες, ένας ακόμη λόγος που ήθελαν να συνδεθούν μαζί του ήταν η

διάδοση της φήμης τους και η καθιέρωσή τους ως «γνήσιοι» ιατροί (Gagarin, 2010). Έτσι, σταδιακά, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους ιατροί, που με κάποιον τρόπο προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ένα είδος σύνδεσης με τον Ασκληπιό, που συνήθως στηριζόταν στην άποψη ότι κατάγονταν από αυτόν. Ο όρος που δημιουργήθηκε τότε «Ασκληπιάδες» δήλωνε ακριβώς αυτή τη σχέση με τον Ασκληπιό (Penfield, 1957). Οι γιατροί απέκτησαν, με αυτόν τον τρόπο, μια ομάδα ή αλλιώς μια οικογένεια, που είχε κοινά χαρακτηριστικά. Είχαν δηλαδή συγκεκριμένη ταυτότητα, ιδέες, αντιλήψεις, στόχους και όραμα. Ξεκίνησαν, επίσης, να φτιάχνουν δικούς τους κανόνες και όρους, όπως για παράδειγμα δημιούργησαν τον κανόνα ότι ήταν απαραίτητο η τέχνη της ιατρικής να μεταδίδεται είτε από γενιά σε γενιά και ειδικά από τον πατέρα στον γιο είτε επ' αμοιβή-με συμβόλαιο- και τα μυστικά της τέχνης να μην αποκαλύπτονται σε άλλα άτομα. Επιπλέον, είχαν δημιουργήσει όρκο που υπαγόρευε ότι θα τηρούν τους κανόνες που απαιτούνται για την πρόσβασή τους στο μαντείο των Δελφών, τη λήψη συμβουλών και την πραγματοποίηση θυσιών, αλλά και τη διατήρηση των προνομίων τους ως Ασκληπιάδων (Wickkiser, 2008). Αναμφίβολα ο όρκος που έπαιρναν οι Ασκληπιάδες στους Δελφούς θυμίζει τον Ιπποκρατικό Όρκο, στον οποίο οι θεοί καλούνται ως μάρτυρες του όρκου και ιδιαίτερα οι θεοί της υγείας: πρώτα ο Απόλλων ο ιατρός, ο οποίος ήταν και ο προστάτης θεός των Δελφών, στη συνέχεια ο γιος του ο Ασκληπιός και τέλος οι θεές Υγεία και Πανάκεια (Όρκος, I). Ωστόσο, δεν πρέπει να συγχέονται οι δύο όρκοι, παρά τις ομοιότητες, καθώς δεν επιτελούν τις ίδιες λειτουργίες. Ο όρκος των Δελφών δημιουργήθηκε για να διατηρήσει τα θρησκευτικά προνόμια αποκλειστικά μέσα σε μία οικογένεια που προέρχεται εξ αίματος από τον Ασκληπιό, είτε είναι από τον γενεαλογικό κλάδο της Κω είτε από αυτόν της Κνίδου. Ο Ιπποκρατικός Όρκος από την άλλη, στοχεύει στη διατήρηση της ιατρικής γνώσης μέσα στα πλαίσια μιας ιατρικής σχολής (μιας ομάδας ανθρώπων δηλαδή που υποστηρίζουν τις ίδιες ιατρικές θεωρίες και πρακτικές), από τη στιγμή που έγινε προσιτή σε μαθητές που δεν ανήκαν στην εξ αίματος οικογένεια του Ασκληπιού (Miles, 2005). Συνεπώς, δεν ήταν ίδιοι οι άνθρωποι που έπαιρναν τους δύο όρκους. Ο όρκος των Δελφών αφορούσε αποκλειστικά σε αυθεντικά μέλη του γένους των Ασκληπιάδων της Κω και της Κνίδου ενώ ο Ιπποκρατικός όρκος αφορούσε σε όσους ήθελαν να μάθουν την ιατρική τέχνη, παρά το γεγονός ότι δεν ανήκαν στο γένος των Ασκληπιάδων.

Τα κέντρα θεραπείας έγιναν γνωστά ως Ασκληπιεία και καθιερώθηκαν ως τόποι λατρείας και θεραπείας των ασθενών (Κουρούπη, 2015). Στους χώρους τους, έπειτα

από ανασκαφές, έχουν βρεθεί πολλά ιατρικά και χειρουργικά εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι ιατροί στις πρακτικές τους. Επίσης, στις δύσκολες περιπτώσεις που αντιμετώπιζαν συχνά προσεύχονταν στον Ασκληπιό αλλά και πραγματοποιούσαν προς τιμήν του θυσίες Edelstein & Edelstein, 1998). Επιπλέον, συχνά αφιέρωναν στον θεό-προστάτη τους και ιατρικά είδη, όπως εργαλεία, για να τον ευχαριστήσουν και να τον τιμήσουν (Χατζηνικολάου, 1999).

Ο Ιπποκράτης ανέφερε ότι η καταγωγή του προέρχεται από τον Ασκληπιό (*Επιστολαί* 17) και ότι ο θεός τον βοηθάει στέλνοντάς του δύναμη και κουράγιο να θεραπεύσει τους ασθενείς του με επιτυχία. Πολλές αφηγήσεις και μύθοι άρχισαν τότε να εμφανίζονται και να υποστηρίζουν ότι ο Ιπποκράτης είναι απόγονος του Ασκληπιού. Η σύνδεση των δύο γιατρών γινόταν και σε αναπαραστάσεις νομισμάτων, που έδειχναν τον Ιπποκράτη να κρατάει τη ράβδο με το φίδι επάνω του, που ήταν το σύμβολο του Ασκληπιού (Wickkiser, 2008).

Σύμφωνα με τον J. Jouanna, η έρευνα σχετικά με τη σχέση του Ιπποκράτη με τα ιερά του Ασκληπιού οδηγεί σε αδιέξοδο. Κατά την άποψή του, είναι βέβαιο ότι ο Ιπποκράτης ήταν απόγονος αριστοκρατικής οικογένειας Ασκληπιιάδων, οι οποίοι υποστήριζαν την καταγωγή τους από τον Ασκληπιό, μέσω του γιου του Ποδαλείριου, του οποίου ένας γενεαλογικός κλάδος εγκαταστάθηκε στην Κω ενώ άλλος γενεαλογικός κλάδος εγκαταστάθηκε στην Κνίδο (Jouanna, 2012). Ωστόσο, είναι πολύ δύσκολο να καθοριστεί ποια ακριβώς ήταν η σχέση των Ασκληπιιάδων με τους ιερείς των Ασκληπιείων. Μία ύστερη παράδοση καταθέτει ότι ο Ιπποκράτης εμπνεύστηκε τα κείμενά του από τις αναθηματικές πλάκες των Ασκληπιείων. Πράγματι, ο Στράβων αναφέρει: «Λέγεται ότι ο Ιπποκράτης κατέληξε στα διαιτητικά του παραγγέλματα από τις θεραπείες που καταγράφονται σε αναθηματικές πλάκες εκεί» (Στράβων, 14.2, 19). Οι στήλες του Ασκληπιείου της Επιδαύρου ωστόσο, δεν ενθαρρύνουν το συσχετισμό μεταξύ της ορθολογικής ιατρικής των Κώων Ασκληπιιάδων και της θεουργικής ιατρικής των ιερέων του Ασκληπιού. Αντιθέτως, ο Jouanna καταλήγει με απόλυτο τρόπο ότι η ορθολογική ιατρική των Ασκληπιιάδων δεν προήλθε από τους ναούς του Ασκληπιού (Jouanna, 2012).

Στην Αθήνα, υπάρχουν επιγραφές που στηρίζουν την άποψη ότι άνδρες ιατροί με το αξίωμα του «ζακόρου» ήταν υπεύθυνοι για την καθημερινή λατρεία στο Ασκληπιείο της Ακρόπολης (Block, 2017). Στην Έφεσο, οι ιατροί συνέχισαν να προσφέρουν θυσίες και τελούσαν τις Μεγάλες Εορτές προς τιμήν του Ασκληπιού, κατά τη διάρκεια των οποίων, διεξάγονταν διαγωνισμοί ανάμεσα σε διάφορους

θεραπευτές (vonFritz, 1947). Ο ιατρός Γάιος Σερτήνιος Ξενοφών πραγματοποιούσε μεγάλες αφιερώσεις στο Ασκληπιείο της Κω, ενώ επίσης υπηρέτησε και ως ιερέας στον ναό. Επιπλέον, κόπηκαν νομίσματα προς τιμήν του που έφεραν την απεικόνιση του σύμφωνα με το πρότυπο του Ιπποκράτη. Στη Λυκία, τη Φρυγία και τη Νύσσα της Μικράς Ασίας οι ιατροί προσέφεραν χρήματα για την ανέγερση ναών προς τιμή του Ασκληπιού, τον 1ο αιώνα μ.Χ. (Wickkiser, 2008; Nutton, 2018).

Ένας από τους σημαντικότερους ρήτορες εκείνης της εποχής, ο Αίλιος Αριστείδης, πίστευε κι εκείνος στον Ασκληπιό και επισκεπτόταν συχνά τους ναούς του, προκειμένου να θεραπευτεί από τις ασθένειες που κατά καιρούς τον ταλαιπωρούσαν (Αίλιος Αριστείδης, 2012). Η αρχή της σχέσης του με τη λατρεία του Ασκληπιού υπολογίζεται στο 144 π.Χ., όταν ο Αριστείδης επέστρεψε στη Μικρά Ασία από τη Ρώμη και, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, άρχισε να υποφέρει από ασθένειες και τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Αφού επισκέφτηκε πλήθος ιατρών στη Σμύρνη, άρχισε να βλέπει σε οράματα τον Ασκληπιό, και έτσι αποφάσισε να μεταβεί στο Ασκληπιείο της Περγάμου (Petsalis-Diomidis, 2010). Πίστευε ότι η ιατρική μπορεί να συνδυαστεί με τη λατρεία και μαζί να θεραπεύσουν τις ασθένειες των ανθρώπων (Nutton, 2018).

Τον 2ο αιώνα μ.Χ. ο σπουδαίος ιατρός Γαληνός ανέφερε κι αυτός ότι προέρχεται από τον Ασκληπιό (Υγ. λόγος I, 8, 20). Ο Γαληνός γεννήθηκε στην Πέργαμο, κοντά σε ένα από τα μεγαλύτερα Ασκληπιεία που υπήρχαν. Ήταν από τους πρώτους που επιχείρησαν τη σύνθεση όλων των τάσεων που επικρατούσαν στην ιατρική σκέψη κατά την εποχή του (Δογματικοί, Εμπειρικοί, Μεθοδικοί, Εκλεκτικοί, Πνευματικοί, Επισυνθετικοί) (Ηλιόπουλος κ.α., 2013). Ο πατέρας του ήταν ιατρός και μαθήτευσε κοντά σε σπουδαίους ιατρούς και φιλοσόφους της εποχής του. Παρά το γεγονός ότι είναι φανατικός υποστηρικτής της Ιπποκρατικής θεώρησης της ιατρικής και στηρίζει την ιατρική θεωρία και πράξη σε πολυάριθμους πειραματισμούς επί ζώων, δεν είναι αμελητέες οι φορές που αναφέρεται στον Ασκληπιό. Έτσι, γράφει ότι ο Ασκληπιός ήταν εκείνος που εμφανίστηκε στον πατέρα του και του είπε ότι ο γιος του θα γίνει ιατρός (Fullerton & Silverman, 2009). Έτσι, πριν γεννηθεί γνώριζαν ότι θα ασκούσε την ιατρική τέχνη. Επιπλέον, ο Γαληνός ανέφερε ότι ο θεός τον καθοδηγούσε σε όλη του τη ζωή και τον βοηθούσε με τη δύναμη που του έστελνε, όποτε είχε δυσκολίες (Nutton, 2018).

Εν κατακλείδι, όπως είναι φανερό, ο Ασκληπιός αποτέλεσε το σύμβολο της ιατρικής για τους μεταγενέστερους ιατρούς, που βασίστηκαν στις πρακτικές του. Ωστόσο, από την πρώιμη χριστιανική περίοδο έως και το Μεσαίωνα, η πλειοψηφία

των ελληνο-ρωμαϊκών συμβόλων για την υγεία και τη θεραπεία απορρίφθηκαν από την εκκλησιαστική ηγεσία (Wilcox & Whitham, 2003). Ταυτόχρονα, η πρακτική της ουροσκοπίας, της μελέτης δηλαδή των ούρων, άρχισε να διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στη διάγνωση ασθενειών (Newman, 1988). Συνεπώς, από τον 6^ο αι. μ.Χ. μέχρι και την Αναγέννηση, η φιάλη συλλογής ούρων αντικατέστησε τη ράβδο του Ασκληπιού ως το σύμβολο του ιατρικού επαγγέλματος (Frey, 1987).

Τα επόμενα χρόνια οι ιατροί ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο, που χάραξε ο Ασκληπιός, χωρίς όμως το κομμάτι εκείνο της λατρείας, που περιείχε το θεϊκό στοιχείο. Οι πρακτικές του και ειδικά η πρακτική της εγχοίμησης επηρέασαν τους μεταγενέστερους του και αυτή η επίδραση συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου (Nutton, 2018). Ο Χριστιανισμός μετέβαλε το κομμάτι εκείνο της λατρείας, αλλά η πίστη στις ιατρικές πρακτικές παρέμεινε η ίδια (Vissers, 2015). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ναός της Santa Maria Antiqua, όπου, παρόλο που τα ειδωλολατρικά ιερά αντικαταστάθηκαν με χριστιανικά, η πρακτική της εγχοίμησης συνεχίστηκε και συνδέθηκε με τη λατρεία των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού (Knipp, 2002).

B. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

B1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε με σκοπό την προσφορά μίας καινοτόμου μελέτης του ζητήματος της εγκοίμησης και των θεραπευτικών χώρων τέλεσής της, συνδυάζοντας τόσο ιστορικές πηγές όσο και αρχαιολογικά τεκμήρια. Το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα της συγκεκριμένης διατριβής έγκειται στην παρουσίαση αρχαιολογικών ευρημάτων που υποστηρίζουν τις ακαδημαϊκές πληροφορίες για την πρακτική της εγκοίμησης και λειτουργούν ως χειροπιαστές αποδείξεις για τη βαρύτητα που δινόταν στα ζητήματα της ίασης και της υγείας από την αρχαία ελληνική και χριστιανική κοινωνία. Η αναφορά στα σπουδαιότερα εγκοιμητήρια της εποχής, η αρχιτεκτονική και αρχαιολογική ανάλυσή τους και η περιγραφή του περιεχομένου και των τελετουργιών που λάμβαναν χώρα εκεί πιστοποιεί τις θέσεις των ερευνητών και «ζωντανεύει» τις αναφορές που απαντώνται στα ιστορικά τεκμήρια σχετικά με τους χώρους.

Επιπλέον, η εγκοίμηση αντιμετωπίζεται με όρους θεωρίας και πράξης συγχρόνως, καθώς ιστορικά κείμενα και ερευνητικές μελέτες συνδυάζονται με την παρουσίαση των σχετικών αρχαιολογικών ευρημάτων. Η ανάδειξη αυτών των αξιοσημείωτων θεραπευτικών κέντρων αλλά και η σύνδεσή τους με μία πληθώρα πτυχών της καθημερινής ζωής, όπως η τέχνη, ο αθλητισμός και η θρησκεία καταδεικνύουν τη σπουδαιότητά τους και τη συμβολική τους αξία στην εξέλιξη του αρχαιοελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού.

Παράλληλα, η παρούσα διδακτορική διατριβή επιδιώκει να συμβάλλει στην περαιτέρω εμβάθυνση της σχετικής ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας γύρω από την ιστορία της ιατρικής. Το περιεχόμενο της διατριβής προσφέρεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα όχι μόνο για περαιτέρω διερεύνηση, αλλά και ως πηγή πληροφοριών για μελλοντικούς ερευνητές.

Τέλος, εκτός από το περιεχόμενό της καθαυτό, η παρούσα διδακτορική διατριβή προτείνει μεθοδολογικά εργαλεία για τη δομημένη προσέγγιση άλλων ερευνητικών θεμάτων της ιστορίας της ιατρικής, χρησιμοποιώντας τόσο θεωρητικές μεθόδους ανάλυσης κειμένων και πηγών, όσο και μία πρακτική εργαλειοθήκη για τη μελέτη και λεπτομερή καταγραφή των σχετικών ιστορικών τεκμηρίων.

B2. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟ

Ως προς τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στη συγκέντρωση μίας πληθώρας υλικού από βιβλιογραφικές πηγές Ελλήνων και ξένων ερευνητών και στη διεξοδική μελέτη τους, με σκοπό τη διασταύρωση των πληροφοριών και την ανάλυσή τους σε βάθος. Κεντρικό ρόλο στη μελέτη αυτή διαδραματίζει η προσέγγιση της γνωσιακής ιστοριογραφίας, καθώς επιτρέπει να γίνουν αντιληπτές οι στάσεις των ασθενών απέναντι στις πρακτικές θεραπείας και να πραγματοποιηθεί μία ολοκληρωμένη παρουσίαση του θέματος από κάτω προς τα επάνω, με αφετηρία δηλαδή τη συμβολή των ίδιων των παθόντων στη σύνθεση των ιστορικών πηγών.

Επιπροσθέτως, διερευνώνται σύγχρονες αλλά και πρωτότυπες πηγές της αρχαιότητας και του Βυζαντίου, όχι μόνο από τα ίδια τα κείμενά τους αλλά ως αναφορές μέσα από έργα σύγχρονων μελετητών. Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται μία πολυδιάστατη έρευνα του θέματος, προκειμένου να επικαιροποιηθεί η τρέχουσα γνώση γύρω από την πρακτική της εγκοίμησης.

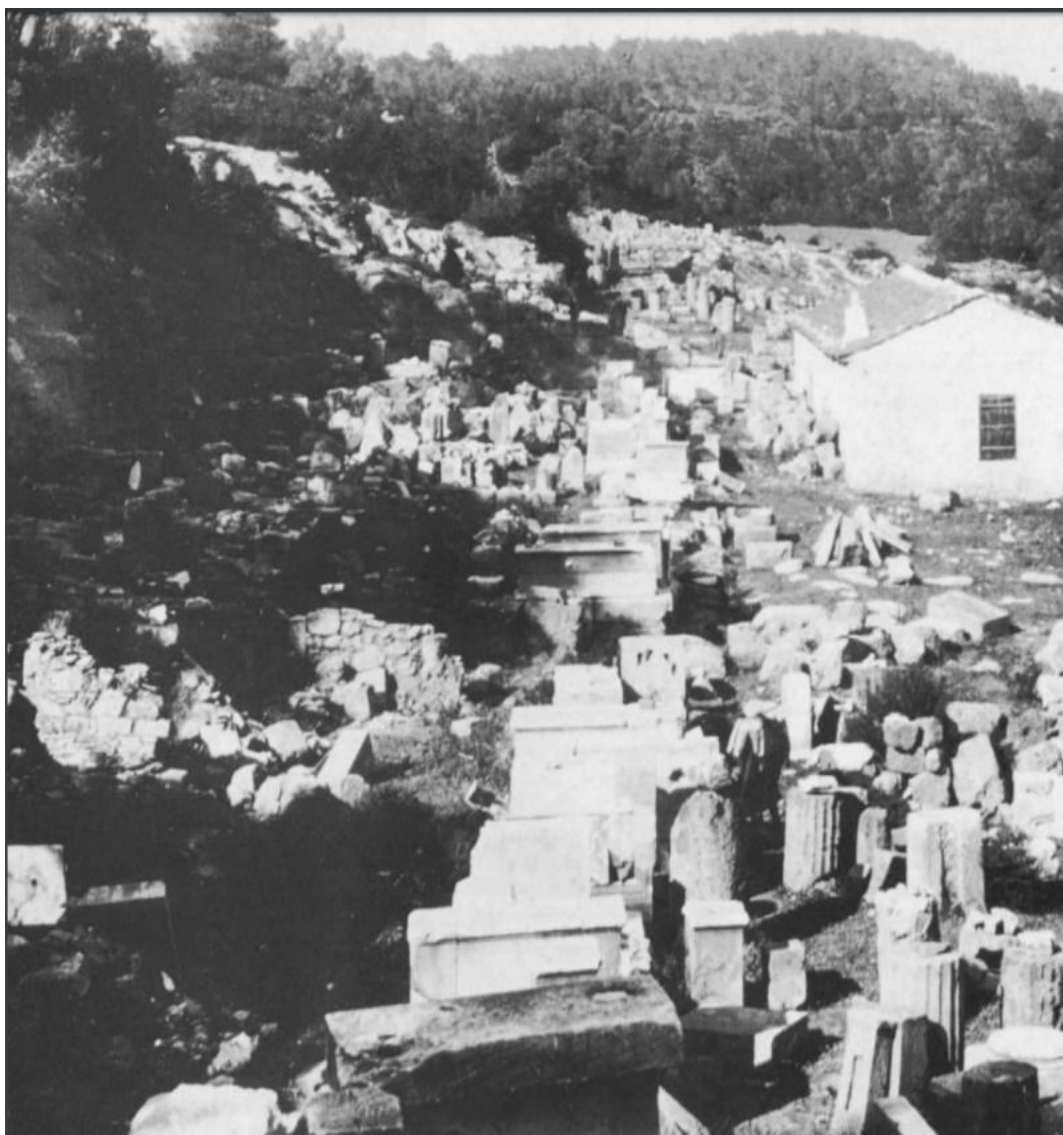
Εκτός όμως από τις βιβλιογραφικές αναφορές, ξεχωριστή σημασία για την ερευνητική διαδικασία κατέχει η εκτίμηση των ιαμάτων που αναφέρονται στη διαδικασία της εγκοίμησης, μέσα από την εκτίμηση, λεπτομερή μελέτη και παρουσίαση των αρχαιολογικών ευρημάτων και πηγών που έχουν καταγραφεί από εξειδικευμένους ερευνητές. Τα ευρήματα αυτά υποστηρίζουν τις ακαδημαϊκές πληροφορίες για την πρακτική της εγκοίμησης και λειτουργούν ως χειροπιαστές αποδείξεις για τη βαρύτητα που δινόταν στα ζητήματα της ίασης και της υγείας από την αρχαία ελληνική και χριστιανική κοινωνία.

Συνεπώς, προκειμένου να κατανοηθεί η πρακτική της εγκοίμησης σε βάθος αλλά και ο ρόλος της στις κοινωνίες της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου, η συγκεκριμένη διατριβή επιχειρεί να συνδυάσει την εφαρμογή δύο κύριων μεθοδολογιών, της βιβλιογραφικής επισκόπησης και της μελέτης ευρημάτων, χρησιμοποιώντας υλικό που εντοπίζεται τόσο στην τρέχουσα βιβλιογραφία όσο και σε αρχαιολογικά τεκμήρια και πηγές.

Β3. Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ

Β3.1. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΙΕΡΑ «ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ» ΚΕΝΤΡΑ (ΑΜΦΙΑΡΑΟΣ, ΤΙΘΟΡΕΑ, ΤΡΟΦΩΝΙΟΣ)

Πριν από την καθιέρωση των Ασκληπιείων, που δημιουργήθηκαν ως ιερά κέντρα προς τιμήν του Ασκληπιού, υπήρχαν ιερά κέντρα που λειτουργούσαν και ως θεραπευτήρια. Τα κέντρα αυτά ήταν αφιερωμένα ως επί το πλείστο σε χθόνιες θεότητες που ζούσαν στα έγκατα της γης και έπαιρναν δυνάμεις από αυτήν. Μία από τις σημαντικότερες αυτές δυνάμεις ήταν η αποστολή ονείρων στους πιστούς για την παροχή θεραπείας, όπως περιγράφει και ο Ευριπίδης στην τραγωδία του «Εκάβη» (1. 70). Τα πιο γνωστά ήταν τα ιερά του Αμφιαράου και του Τροφώνιου.

Εικόνα 1: Το Αμφιάρειο κατά τον 19ο αιώνα. Στο βάθος το παλιό μουσείο (Πηγή: Β.Χ. Πετράκος)

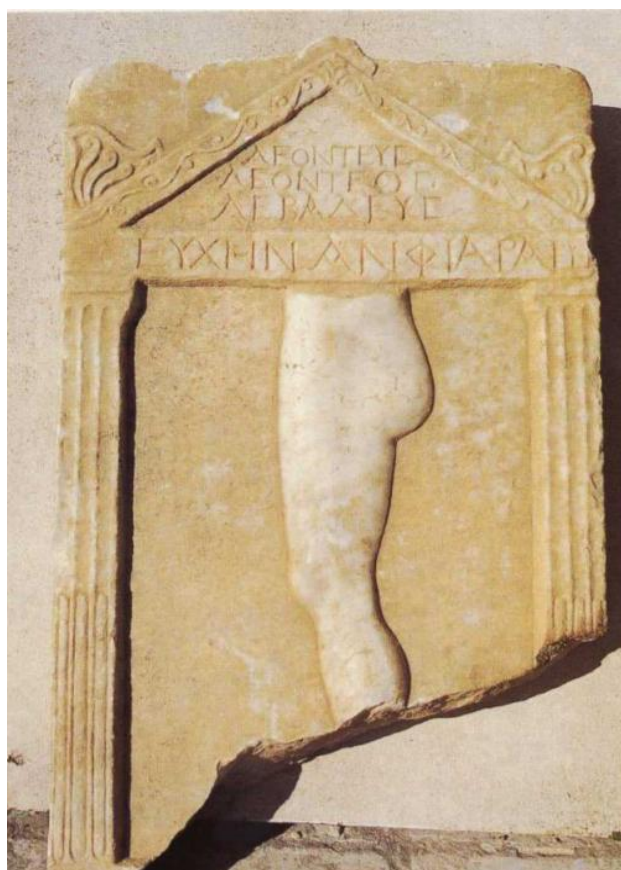
Ο Αμφιάραος ήταν βασιλιάς του Άργους και έλαβε μέρος στην Αργοναυτική εκστρατεία και στον πόλεμο των Επτά επί Θήβας (1213 π.Χ.) όπου και σκοτώθηκε (Λασκαράτος, 2012). Μετά το θάνατό του ιδρύθηκαν πολλά ιερά προς τιμήν του, το σπουδαιότερο εκ των οποίων στον Ωρωπό (εικόνα 1), στα τέλη του 5^ο αιώνα π.Χ., έπειτα από την εγκατάλειψη ενός αντίστοιχου στη Θήβα. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο τελευταίος αυτός ναός μεταφέρθηκε στην περιοχή του Ωρωπού βάσει χρησμού (Πετράκος Β. , 1974). Στην κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο, ο Αμφιάραος έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τους πιστούς, αλλά η σφαίρα επιρροής του δεν εκτεινόταν περισσότερο. Λεπτομέρειες για τις θεραπευτικές πρακτικές και τη διαδικασία της ίασης στο Αμφιάρειο του Ωρωπού βρίσκουμε στον Πausανία (Αττικά34) και σε επιγραφές που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του χώρου (vonWilamowitzMoellendorf,1886). Όπως και στα Ασκληπιεία, τελούνταν με συγκεκριμένο τρόπο και δομή (Lupu, 2003). Μόλις ο ασθενής έφτανε στο ιερό, υποχρεούνταν να καταβάλλει χρήματα στο θησαυροφυλάκιο και λάμβανε ως απόδειξη μολυβένια εισιτήρια με τις ανάγλυφες μορφές του Αμφιαράου και τις Υγείας, αλλά και τις λέξεις ΙΕΡΟΝ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ ΥΓΕΙΑ, όπως φαίνεται στην Εικόνα 2 (Πετράκος Β. , 1968). Στη συνέχεια, έπρεπε να ακολουθήσει διαδικασία κάθαρσης. Σύμφωνα με τον Φιλόστρατο, μία από τις πιο συχνές αποκαθαριστικές πρακτικές ήταν η νηστεία ή αποχή από το φαγητό, έπειτα από υποδείξεις των ιερέων προς τους ασθενείς (Φιλόστρατος, 1994). Κατόπιν, ήταν απαραίτητη η θυσία στον Αμφιάραιο και στους υπόλοιπους θεούς, των οποίων τα ονόματα ήταν γραμμένα στο βωμό. Έπειτα, έπρεπε να κοιμηθεί πάνω στο δέρμα του κριαριού που θυσίασε, στο ιερό του θεού, περιμένοντας θεραπευτικό όνειρο. Εάν ακολουθώντας το χρησμό θεραπευόταν, είχε την υποχρέωση να ρίξει χρήματα στην ιερή πηγή (Λυπουρλής, 2008). Ωστόσο, οι πιστοί προσέφεραν στον θεό και άλλες ευχαριστίες, όπως ιάματα από πολύτιμα μέταλλα όμοια με αυτό της Εικόνας 3 ή ευχαριστήρια αναθήματα όπως αυτό των Εικόνων 4 και 5 (Πετράκος Β. , 1974). Έχουν σωθεί διάφορα αναθήματα από χρυσό και ασήμι που απεικονίζουν τον Αμφιάραιο να θεραπεύει (Πετράκος, 1974). Εκτός από τους ασθενείς, στο ιερό προσέρχονταν και υγιείς πιστοί προκειμένου να λάβουν χρησμό για άλλες υποθέσεις, πάντοτε μέσα από τη διαδικασία της εγκοίμησης (*Υπέρ Ευξενίππου*).

Εικόνα 2: Μολυβένια εισιτήρια εισόδου στο ιερό του Αμφιαράου με τις ανάγλυφες μορφές του ίδιου και τις Υγείας - Πηγή: Πετράκος, Β.Χ. (1986). Πηγή: Πετράκος, Β. (1986). Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου, Αθήνα: Έσπερος Κλειώ

Εικόνα 3: Χάλκινο ίαμα προς τιμήν του Αμφιαράου - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος

Εικόνα 4: Αντίγραφο ίασης από το Αμφιάρειο, αφιέρωμα του Λεοντέως από τη Λιβαδειά - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος

Εικόνα 5: Χάλκινο σταθμίο από το Αμφιάρειο με την επιγραφή "Αμφιαράου"
Πηγή: Πετράκος, Β. (1968). Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου. Αθήνα: Έσπερος - Κλειώ

Το δεύτερο ιερό ήταν του Τροφώνιου και βρισκόταν στη Λιβαδειά. Ο Τροφώνιος περιγράφεται από τον Πλούταρχο ως έναν νεαρό θεό, ο οποίος λέγεται ότι έμοιαζε με τον Ολύμπιο Δία σε ομορφιά και ανάστημα (Πλούταρχος, *Σύλλας*, 16, 17). Στο ιερό του θεού, υπήρχε η φήμη μιας μυστικής ιεροτελεστίας, που γινόταν προκειμένου να μνηθούν οι ασθενείς και να λάβουν την ευλογία του. Το ιερό λειτουργούσε περισσότερο ως μαντείο, το οποίο έδινε χρησμούς (Πλούταρχος & Γ., 2002). Αρκετοί επισκέπτες κατέφευγαν εκεί, για να μάθουν τα μελλούμενα. Υπάρχουν πολλές αναφορές σχετικά με το ιερό και όλες υποστηρίζουν ότι τελούνταν σε αυτό μαγικές πρακτικές και περίεργες θρησκευτικές τελετουργίες, μία εκ των οποίων αποτελούσε η κάθοδος των πιστών με σκάλα στα έγκατα της γης, προκειμένου να λάβουν χρησμό από τον Τροφώνιο (Clark, 1968). Σύμφωνα με τον Πausανία, αφού ολοκλήρωναν την κατάβασή τους, έπρεπε να περάσουν από μία στενή σήραγγα ξαπλωμένοι ανάσκελα και κρατώντας γλυκά ως προσφορά στο θεό (Pausanias, *Ελλάδος περιήγησις*, 9, 39, 5, κ.ε.). Οι πιστοί του θεού επισκέπτονταν το ιερό του για να πάρουν χρησμό σχετικά με το αν θα θεραπευτούν ή αν θα ξεπεράσει την ασθένειά του κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο. Πριν το χρησμό πραγματοποιούσαν θυσίες προς τιμήν του θεού Τροφώνιου, με συνηθέστερη την προσφορά ενός κριαριού (Hamilton, 1906). Ο μάντης του ιερού εξέταζε τα θυσιασμένα ζώα κι από τα σπλάχνα τους έβγαζε το συμπέρασμα για το αν ο Τροφώνιος θα δεχτεί να βοηθήσει τους

ασθενείς ή όχι. Λέγεται, πως όσοι συμμετείχαν σε αυτές τις μαγικές διαδικασίες, έχαναν προσωρινά το χαμόγελό τους και ήταν φοβισμένοι για όσα είχαν δει και είχαν ακούσει. Μόνο μετά την παρέλευση κάποιου χρονικού διαστήματος, τότε ξαναέβρισκαν το χαμόγελό τους μαζί με μία δύναμη, που τους την είχε στείλει ο θεός (Πετράκος, 1968). Οι ομοιότητες του Τροφωνίου με τον Ασκληπιό διαφαίνονται κυρίως στο άγαλμα του Πραξιτέλη που βρισκόταν στη Βοιωτία (Bieber, 1957).

Β3.2.ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Τα Ασκληπιεία ήταν κέντρα αφιερωμένα στον Ασκληπιό και χώροι όπου τελούνταν οι θεραπευτικές πρακτικές από ειδικούς ιερείς-θεραπευτές (Christoroulou – Aletra et al., 2010). Ορισμένες πόλεις που διέθεταν Ασκληπιεία ήταν η Τρίκκη της Θεσσαλίας, η Επίδαυρος, η Μεσσήνη, η Αρκαδία, η Αθήνα και η Κόρινθος. Οι ικέτες του Ασκληπιού επισκέπτονταν συχνά τα ιερά κέντρα της πόλης τους, με σκοπό να προσευχηθούν, να προσφέρουν τα δώρα τους και να ζητήσουν βοήθεια (Martin & Metzger, 1992).

Εικόνα 6: Ανάγλυφο που αναπαριστά τον Ασκληπιό και ιερέα που θεραπεύει ασθενή. Από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Ένα από τα σημαντικότερα Ασκληπιεία της εποχής ήταν το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, το οποίο λειτουργούσε για πολλά χρόνια. Με βάση ευρήματα όπως τα ανάγλυφα της Εικόνας 6 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012) και της Εικόνας 7 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012), η λατρεία του Ασκληπιού πραγματοποιούνταν εκεί από τον 6^ο π.Χ. αιώνα, θεωρείται ακόμα και σήμερα το λίκνο της αρχαίας ιατρικής (Λαμπρινουδάκης, 2011). Συγκεκριμένα από το 600 π.Χ. μέχρι το 300 μ.Χ. ήταν σε λειτουργία και σε αυτό τελούνταν οι θεραπείες πολλών ασθενών, που κατέφταναν από διάφορες περιοχές για να βιώσουν το θαύμα. Με τα χρόνια απέκτησε μεγάλη φήμη και έγινε ένα από τα πιο γνωστά Ασκληπιεία. Οι ικέτες έφθαναν σε αυτό για να ζητήσουν τη βοήθεια του θεού. Οι ασθενείς προέρχονταν από διάφορες περιοχές όπως είναι η Ηλεία, η Αίγινα, η Ήπειρος, το Άργος, η Σπάρτη, η Κόρινθος, η Θάσος, η Χίος, η Μυτιλήνη, η Χίος κ.α.. Σταδιακά, η Επίδαυρος, που είχε διεκδικήσει και την καταγωγή του Ασκληπιού, αναδείχθηκε ως η γενέτειρά του και το ιερό της απέκτησε τη φήμη του σημαντικότερου

Ασκληπιείου της εποχής (Singh, 2019). Μέσα από αυτήν την αναγνώριση προέκυψαν πολλά οφέλη για την περιοχή τόσο κοινωνικά όσο και οικονομικά. Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου αποτέλεσε πρότυπο για τις υπόλοιπες περιοχές και έτσι, άρχισαν να δημιουργούνται διάφορα Ασκληπιεία σε πολλές πόλεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου (Wickkiser, 2008).

Εικόνα 7: Ανάγλυφο με απεικόνιση πιστών που προσφέρουν τροφή προς την Υγεία και τον Ασκληπιό επάνω σε βωμό. Από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Ένα, επίσης, σημαντικό Ασκληπιείο που αποτέλεσε κι αυτό ένα δημοφιλές ιερό, είναι εκείνο της Περγάμου στην Μ. Ασία. Εκεί κατέφευγαν πολλοί επισκέπτες για να έρθουν σε επικοινωνία με τον θεό και να λάβουν τη θεραπεία του. Σύμφωνα με τον Πausανία (2.26.8–9), τη λατρεία του Ασκληπιού στην περιοχή καθιέρωσε ο Αρχίας, γιος του Αρισταίχμου. Ο Αρχίας, έπειτα από έναν τραυματισμό του κατά τη διάρκεια κυνηγιού στον Πίνδασο, θεραπεύτηκε από τον Ασκληπιό στην Επίδαυρο και, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης, ίδρυσε ναό στην Πέργαμο προς τιμή του θεού (Melfi, 2016). Ο Kohl (Kohl, 2008) αναφέρει πως, κατά πάσα πιθανότητα, ο Αρχίας ήταν σημαίνον πολιτικό πρόσωπο της Περγάμου τον 4ο αι. π.Χ., καθώς καθιέρωσε και έφερε τον

τίτλο του πρύτανη από το 380 έως το 362 π.Χ.. Με την ίδρυση του Ασκληπιείου, ήθελε να διαδώσει το θαύμα που έζησε καθώς και να προσελκύσει πλήθος πιστών στην πόλη του (Deubner, 1938).

Σε ορισμένες πόλεις τα Ασκληπιεία μπορεί να μην ήταν τόσο μεγάλα, αλλά ήταν εξίσου σημαντικά. Ένα από αυτά ήταν το Ασκληπιείο στο Λεβήνα της Κρήτης (Melfi, 2007). Το ιερό αυτό αποτελούσε κέντρο ίασης για πολλά χρόνια και προσέλκυε πλήθος επισκεπτών, οι οποίοι κατέφθαναν ακόμα και από τη Λιβύη (Edelstein & Edelstein, 1998).

Στην Κω είχε δημιουργηθεί, επίσης, ένα ιερό κέντρο που ήταν αφιερωμένο στον Ασκληπιό. Το Ασκληπιείο της Κω, που φαίνεται στις Εικόνες 8, 9 και 10 (Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, 2019) ανακαλύφθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από τον Γερμανό αρχαιολόγο R. Herzog (Herzog, 1928). Το ιερό, το οποίο αποτελούνταν από τρία επίπεδα, έγινε γνωστό για τις ιδιαίτερες ιατρικές πρακτικές του, που ακολουθούσαν εκεί οι γιατροί και για την πρωτοτυπία των θεραπειών τους. Στη «Φυσική Ιστορία» του, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος αναφέρει πως η επιστήμη της Ιατρικής αναδείχθηκε μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο χάρη στον Ιπποκράτη, ο οποίος γεννήθηκε στη φημισμένη Κω, ένα νησί ιερό αφιερωμένο στη λατρεία του Ασκληπιού (Pliny & Rackham, 1969). Πριν από τη δημιουργία του υπήρχε στην ίδια περιοχή ένα άλλο ιερό, που ήταν αφιερωμένο στον θεό Απόλλωνα (Martin & Metzger, 1992).

Εικόνα 8: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Εικόνα 9: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

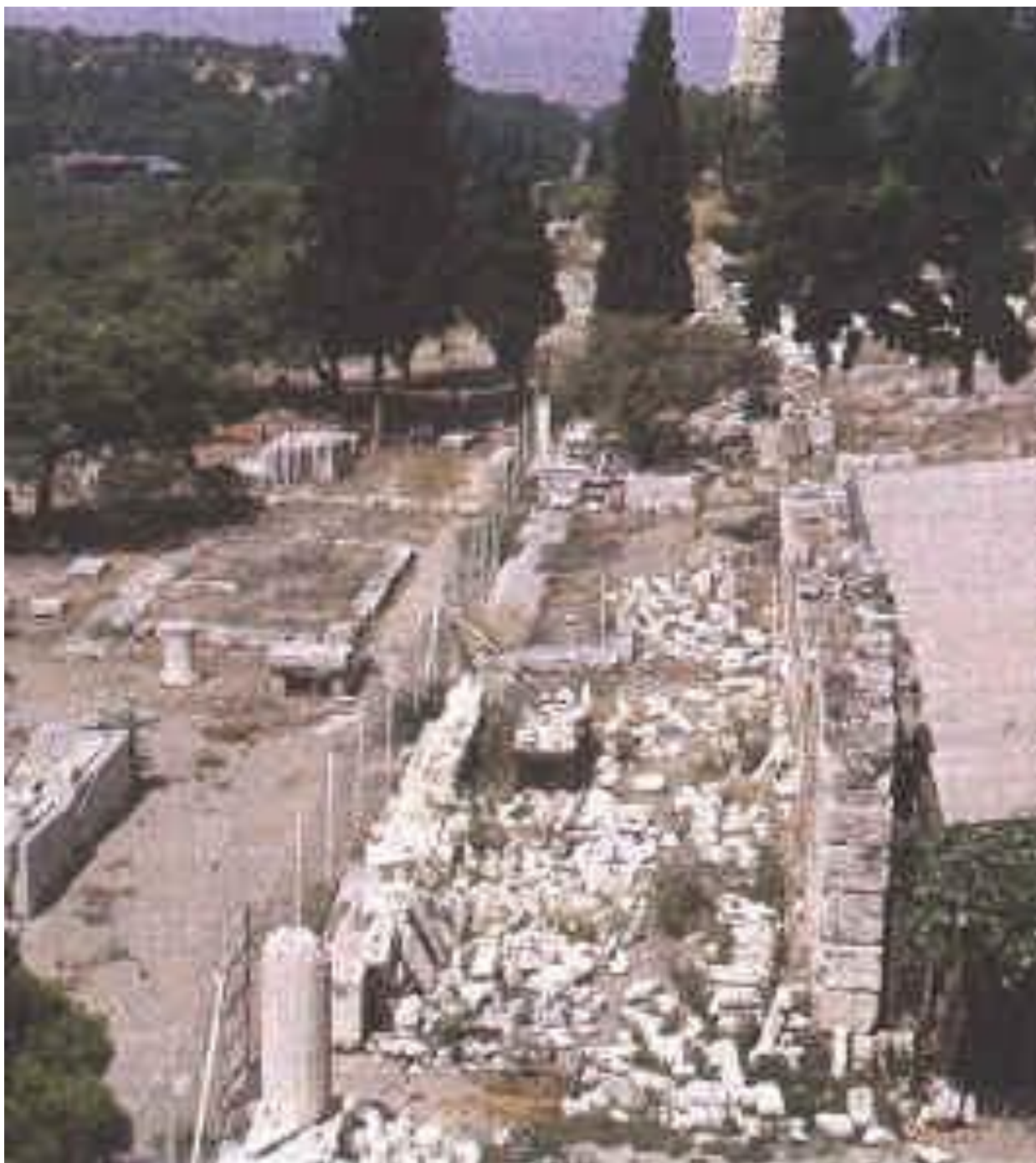
Εικόνα 10: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Στην Τρίκκη, που όπως υποστηρίζουν κάποιοι γεννήθηκε ο Ασκληπιός, υπήρχε ένα ακόμη Ασκληπιείο προς τιμήν του. Λέγεται ότι αυτό χτίστηκε εκεί από τους γιους του, που ήθελαν να συνεχίσουν τις θεραπευτικές πρακτικές του πατέρα τους (Φωτίου, 2004). Πολλοί κατέφθαναν σε αυτό, με σκοπό να βρουν θεραπεία ή να προσευχηθούν ή να ζητήσουν βοήθεια για κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο. Στις πηγές αναφέρεται ότι πιθανόν ήταν το πρώτο Ασκληπιείο της εποχής (Edelstein & Edelstein, 1998).

Εικόνα 11: Το Ασκληπιείο της Αθήνας - Πηγή: Παπαθανασόπουλος, Θ.Γ., Το Ιερό και το Θέατρο του Διονύσου, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα

Στην Αθήνα ιδρύθηκε ένα ακόμη Ασκληπιείο (AleshireS., 1989), στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, όπως φαίνεται στις Εικόνες 11 και 12 (Παπαθανασόπουλος, 1993). Λειτουργούσε για πάνω από χίλια χρόνια μέχρι και την επικράτηση του Χριστιανισμού, καθώς οικοδομήθηκε στη θέση του μια χριστιανική εκκλησία. Η αφορμή για την ίδρυσή του ήταν μία επιδημία χολέρας που έπληξε την πόλη (Μπαμπάτσικου, 2015). Οι άνθρωποι για να ξεπεράσουν την ασθένειά τους και να βρουν τη λύτρωση, αποφάσισαν να δημιουργήσουν το Ασκληπιείο, προκειμένου να τους βοηθήσει ο Ασκληπιός (Martin & Metzger, 1992). Το εγκοιμητήριο του συγκεκριμένου ιερού είναι γνωστό και με την ονομασία Δωρική Στοά. Πρόκειται για έναν διώροφο χώρο, με μήκος 49,75 μέτρα και πλάτος 9,75 μέτρα, ο οποίος διέθετε μία εξωτερική και μία εσωτερική κιονοστοιχία ιωνικού ρυθμού στο ισόγειο του κτίσματος. Η κατασκευή επικοινωνούσε με την πηγή της σπηλιάς, ενώ στο πίσω μέρος της δυτικής πλευράς υπήρχε ένα φρεάτιο, που πιθανώς χρησιμοποιούταν για τη λατρεία των ηρώων (Παπαθανασόπουλος, 1993).

**Εικόνα 12: Το Ασκληπιείο της Αθήνας - άποψη από τα ανατολικά - Πηγή:
Παπαθανασόπουλος, Θ.Γ., Το Ιερό και το Θέατρο του Διονύσου, Αθήνα:
Εκδόσεις Καρδαμίτσα**

Εικόνα 13: Αναθηματικό ανάγλυφο σε σχήμα ναΐσκου από πεντελικό μάρμαρο που βρέθηκε στο Ασκληπιείο Αθηνών- Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα

Η λατρεία του θεού στο Ασκληπιείο των Αθηνών διαγράφεται μέσα από αναθηματικά ανάγλυφα που βρέθηκαν στον χώρο. Στο αναθηματικό της Εικόνας 13 (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 2019) που βρίσκεται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και προέρχεται από το Ασκληπιείο των Αθηνών με σχήμα μικρού ναού, απεικονίζεται ο Ασκληπιός καθιστός, η Υγεία και άλλες θεότητες όρθιες. Από τον πρώτο έχουν σωθεί μόνο το άκρα, ενώ η Υγεία ακουμπά με το χέρι σε ένα δέντρο. Μπροστά από τους θεούς διακρίνεται ένας βωμός, προς τον οποίον προχωρά ένας δούλος με κάνιστρο για να προσφέρει ένα κριάρι για θυσία. Τον δούλο ακολουθούν μία οικογένεια πιστών και η θερααινίδα τους, η οποία μεταφέρει στο κεφάλι ένα κιβώτιο καλυμμένο με ύφασμα.

Όσον αφορά στο Ασκληπιείο των Αιγών της Κιλικίας, υπήρχε μία παράξενη φήμη που το συνόδευε. Λέγεται, ότι εκεί συνέβαιναν διάφορα μεταφυσικά γεγονότα. Ωστόσο, δεν σώζονται αρκετές πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του δομή ή τη διακόσμησή του. Το Ασκληπιείο καταστράφηκε σχετικά νωρίς και δεν διασώθηκαν στοιχεία για την κατασκευή του. Ο Μέγας Κωνσταντίνος διέταξε στις αρχές του

4^ο αιώνα να καταστραφεί και στη θέση του να οικοδομηθεί μια χριστιανική εκκλησία (Steger, 2004).

Μεγάλη φήμη είχε αποκτήσει και το Ασκληπιείο που βρισκόταν στη Γόρτυνα της Αρκαδίας. Σύμφωνα με τον Πausανία, θεωρούνταν πολύ σημαντικό καθώς λέγεται ότι το επισκέφτηκε ο Μ. Αλέξανδρος και προσέφερε στο ιερό το δόρυ του και τον θώρακα της πανοπλίας του (*Ελλάδος Περιήγησις*, 8, 28, 1).

Τέλος, στη Ρώμη, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι κάτοικοι αφού σώθηκαν από τον λοιμό που είχε αφανίσει πολλούς ανθρώπους, οικοδόμησαν για χάρη του Ασκληπιού ένα ιερό κέντρο στο νησί του Τίβερη, για να δείξουν την ευγνωμοσύνη τους ως απάντηση στην πολύτιμη βοήθεια που τους προσέφερε ο θεός (Hamilton, 1906).

Τα Ασκληπιεία πολύ σύντομα βρέθηκαν σε κάθε πόλη του ελληνορωμαϊκού κόσμου και λειτουργούσαν ως θεραπευτήρια και λατρευτικά κέντρα. Από τον 4ο π.Χ. αιώνα περίπου μέχρι τον 1ο μ.Χ. αιώνα υπήρχαν 300 ιερά κέντρα. Στις μέρες μας έχουν καταγραφεί περίπου 380 Ασκληπιεία, ενώ ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν ότι ίσως είναι και περισσότερα. Οι θεραπευτικές μέθοδοι είχαν διαδοθεί σε τέτοιο βαθμό, που κάθε πόλη επιδίωκε να δημιουργεί ιερά για τους κατοίκους της, ώστε να έχουν άμεσα τη δυνατότητα να τα επισκεφτούν και να ζητήσουν θεραπεία από τον Ασκληπιό. Σε όσες πόλεις δεν υπήρχε κάποιο ιερό θεραπευτήριο, οι κάτοικοι ταξίδευαν συνεχώς, προκειμένου να επισκεφτούν ένα κοντινό τους Ασκληπιείο και να ζητήσουν τη βοήθεια των ιερέων (Riethmüller, 1999).

Τα θεραπευτικά κέντρα, που προϋπήρχαν του Ασκληπιού, όπως αναφέρθηκε, είχαν οικοδομηθεί σε απόμακρες περιοχές, μακριά από τις κατοικίες των ανθρώπων, ώστε οι ασθενείς να μην έρχονται σε επαφή με τους υγιείς κατοίκους. Ωστόσο, τα Ασκληπιεία ακολουθούσαν άλλη τακτική και είχαν οικοδομηθεί κοντά στις πόλεις. Αυτό γιατί ήθελαν οι πολίτες να μπορούν να έχουν εύκολη πρόσβαση στα ιερά και να μπορούν όποτε νιώθουν την ανάγκη να τα επισκέπτονται. Πράγματι, στα ιερά οι κάτοικοι των πόλεων πήγαιναν συνεχώς και τα είχαν εντάξει στην καθημερινότητά τους. Τα επισκέπτονταν είτε για να προσευχηθούν και να προσφέρουν θυσίες είτε για να ζητήσουν ίαση και να έρθουν σε επαφή με τους ιερείς και τους ασθενείς, που είχαν τους ίδιους φόβους και τις ίδιες ανησυχίες. Τα Ασκληπιεία σταδιακά αποτέλεσαν ένα καταφύγιο, όπου όποιος ήθελε μπορούσε να περάσει χρόνο και να λάβει τη θεϊκή δύναμη για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες του (Edelstein & Edelstein, 1998).

Όσοι ασθενείς είχαν στην περιοχή τους κάποιο ναό του Ασκληπιού, μπορούσαν να συμμετάσχουν στις θεραπευτικές διαδικασίες, χωρίς να πρέπει να διανύσουν μεγάλες αποστάσεις, για να επισκεφτούν κάποιο άλλο Ασκληπιείο. Αυτό ήταν θετικό από την άποψη ότι δεν είχαν έξοδα, αλλά ούτε έβαζαν σε κίνδυνο την υγεία τους με το να ταξιδεύουν για ώρες σε κακή κατάσταση, λόγω της ασθένειάς τους. Επιπλέον, το να έχουν οι πόλεις δικό τους Ασκληπιείο λειτουργούσε θετικά στη φήμη τους, αλλά και στη θρησκεία τους, αφού είχαν την εύνοια του θεού. Βέβαια, όσοι είχαν τη δυνατότητα και ήθελαν μπορούσαν να ταξιδέψουν για να επισκεφτούν κάποιο από τα μεγάλα Ασκληπιεία της εποχής, όπως ήταν για παράδειγμα το Ασκληπιείο της Επιδαύρου (Rutherford, 2007). Πολλοί προτιμούσαν τα μεγάλα ιερά κέντρα και αυτό γιατί υπήρχε η αντίληψη ότι η δύναμη του θεού Ασκληπιού σε αυτά ήταν μεγαλύτερη και συνεπώς, οι θεραπευτικές πρακτικές αποτελεσματικότερες (Martin & Metzger, 1992).

Εικόνα 14: Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό του ήρωα-ιατρού Αμύνου κοντά στο Εννεάκρουνο. Ο αναθέτης κρατά ομοίωμα ποδιού με διογκωμένη φλέβα που δηλώνει την ασθένειά του. Από τον 4^ο αιώνα π.Χ. - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα

Οι ενδείξεις ότι οι άνθρωποι προτιμούσαν περισσότερο τα μεγάλα ιερά κέντρα είναι αρκετές. Αρχικά, τα αναθήματα που έχουν βρεθεί σε αυτά είναι πολλά και οι αναπαραστάσεις των μελών του σώματος των ασθενών που κοσμούσαν τα μεγάλα Ασκληπιεία είναι αρκετές, όπως αυτό της Εικόνας 14. Επίσης, έχουν σωθεί πολυάριθμες επιγραφές με τις ασθένειες, τις θεραπείες και τα θαύματα, που έχουν λάβει διάφοροι ασθενείς. Όλα αυτά που διακοσμούσαν τα ιερά συνήθως ανέγραφαν και τις προσωπικές πληροφορίες των ασθενών, όπως για παράδειγμα την πόλη προέλευσής τους. Έτσι, μέσα από τις καταγραφές που έχουν πραγματοποιηθεί πολλοί ασθενείς αναφέρονται ως επισκέπτες από μακρινές περιοχές (Martin & Metzger, 1992).

Τα Ασκληπιεία βασίζονταν για τη δημιουργία τους σε κάποιες κοινές δομές και ακολουθούσαν συγκεκριμένο πρότυπο κατασκευής. Αρχικά, όσον αφορά την τοποθεσία τους, φρόντιζαν να τα οικοδομήσουν σε μέρη που είχαν φυσική ομορφιά, όπως κοντά σε άλση, πηγές ή σε κάποια θάλασσα. Το κάθε Ασκληπιείο, που είχε κατασκευαστεί προς τιμήν του θεού, περιβαλλόταν από τον ιερό περίβολο, ένα τείχος που το ξεχώριζε από την υπόλοιπη περιοχή και αποτελούσε την περίφραξη του ιερού. Εντός του ιερού βρισκόταν ένα άγαλμα που απεικόνιζε τον Ασκληπιό, αλλά υπήρχαν και αγάλματα προς τιμήν άλλων θεοτήτων. Βασικός χώρος των Ασκληπιείων ήταν η στοά όπου βρισκόταν το Εγκοιμητήριο, δηλαδή, ο χώρος που λάμβαναν χώρα οι θεραπευτικές πρακτικές, η τεχνική της εγκοίμησης και ορισμένες τελετουργίες. Οι ασθενείς, που είχαν ολοκληρώσει επιτυχώς το προπαρασκευαστικό στάδιο με τις ειδικές διαδικασίες, μπορούσαν να εισέλθουν και να κοιμηθούν εκεί την νύχτα, ώστε να δουν στον ύπνο τους κάποιο όνειρο σχετικό με τη θεραπεία τους. Στο ιερό τέμενος τις περισσότερες φορές υπήρχαν κρήνες, δηλαδή πηγές, που ήταν απαραίτητες για τις πρακτικές ίασης αλλά και για τη φροντίδα των ασθενών. Τα λουτρά είχαν μεγάλη σημασία για τα Ασκληπιεία και σύμφωνα με τις πηγές, ίσως, σε αυτά οι νέοι γιατροί διδάσκονταν τις θεραπευτικές πρακτικές και μάθαιναν τα μυστικά της ιατρικής. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι στην περιοχή των λουτρών, έπειτα από ανασκαφές, έχουν συνήθως βρεθεί πολλά χειρουργικά εργαλεία (Yegül, 1992). Συνήθως τα Ασκληπιεία ήταν χτισμένα κοντά σε θερμά λουτρά ή πηγές με κρύο νερό, έτσι ώστε οι ασθενείς να περάσουν από μία διαδικασία εξαγνισμού, ενώ, στην πλειοψηφία τους, βρίσκονταν έξω από τα τείχη της πόλης, προκειμένου να απομονώσουν τους ασθενείς από τον υγιή πληθυσμό. Εξαίρεση αποτελούν τα

Ασκληπιεία της Επιδαύρου (Εικόνα 15 - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012) και της Περγάμου (Εικόνα 17 - Η Μηχανή του Χρόνου, 2019), τα οποία είχαν χτιστεί μέσα στα όρια της εκάστοτε πόλης (Cilliers & Retief, 2013). Τα κέντρα που δεν είχαν τη δυνατότητα να βρίσκονται κοντά σε μία φυσική πηγή, είχαν κατάλληλα συστήματα ύδρευσης, για να εξυπηρετούνται οι ασθενείς και το προσωπικό. Επιπλέον, διέθεταν λουτρά, που ήταν απαραίτητα για την υγιεινή τους όπως και για τη διαδικασία της κάθαρσης, που ήταν αναγκαία πριν την πρακτική της εγκοίμησης (Gesler, 1992).

Τα μικρά Ασκληπιεία βρίσκονταν μέσα στις πόλεις ή κοντά σε αυτές, ενώ τα μεγάλα λίγο πιο έξω από αυτές, ώστε να έχουν την απαιτούμενη έκταση που χρειαζόνταν. Επίσης, η περιοχή γύρω από αυτά έπρεπε να διατηρούταν καθαρή και ήσυχη, ώστε οι ασθενείς να μπορούσαν να χαλαρώσουν μακριά από τη φασαρία της πόλης. Ο Βιτρούβιος υποστήριζε με σθένος ότι όλα τα ιερά κέντρα έπρεπε να βρίσκονται μακριά από τις πόλεις. Το περιβάλλον γύρω τους έπρεπε να είναι καθαρό και να περιβάλλεται από τη φύση. Θεωρούσε ότι η θέση των ιερών ήταν στη φύση, κοντά σε άλση και σε φυσικές πηγές, με σκοπό να διευκολύνονται οι διαδικασίες θεραπείας και ίασης των ασθενών. Στις μέρες μας, έχει αποδειχθεί ότι η φύση δρα θετικά στην υγεία των ανθρώπων και το καθαρό περιβάλλον συμβάλλει στην ανάρρωσή τους μετά από κάποια ασθένεια. Επίσης, το φυσικό περιβάλλον έχει θετική επίδραση και στην ψυχολογία των ανθρώπων. Συνεπώς, τα Ασκληπιεία ως κέντρα ίασης και χαλάρωσης, πετύχαιναν το σκοπό τους, δηλαδή, οι ασθενείς έρχονταν σε άμεση επαφή με τη φύση και μπορούσαν μακριά από την κίνηση των πόλεων να ηρεμήσουν και να ακολουθήσουν συγκεντρωμένοι τις υποδείξεις των γιατρών – ιερέων. Η ατμόσφαιρα που υπήρχε στα Ασκληπιεία σε συνδυασμό με την πίστη των ασθενών και τις αντιλήψεις τους συνέβαλαν στην πραγματοποίηση των θεραπειών και στην αποτελεσματικότητά τους (Ανδρουλάκη, 2012). Οι φυσικοί χώροι, όπου δημιουργήθηκαν τα Ασκληπιεία, μετατράπηκαν σταδιακά σε ιερά περιβάλλοντα. Η φήμη των θεραπευτικών πρακτικών και ιδιαίτερα της εγκοίμησης διαδόθηκαν πολύ γρήγορα και η ατμόσφαιρα που περιέβαλε τα ιερά κέντρα έδινε την εντύπωση στους επισκέπτες ότι ο θεός ζει εκεί, δίπλα τους, και τους προσφέρει καθημερινά τη βοήθειά του. Τα Ασκληπιεία σύντομα έγιναν χώροι που συμβόλιζαν συγκεκριμένη νοοτροπία, αντιλήψεις και πεποιθήσεις καθώς, επίσης, και αξίες, που όλα πήγαζαν από τη κοινή πίστη των ανθρώπων που τα πλαισίωναν. Το ιερό τέμενος γι' αυτούς ήταν βασικό

στοιχείο της καθημερινότητάς τους, που τους έδινε ελπίδες για να συνεχίσουν τη ζωή τους (Edelstein & Edelstein, 1998).

Συνήθως, οι άνθρωποι οικοδομούσαν τα Ασκληπιεία σε μέρη, στα οποία προϋπήρχαν άλλοι ναοί, που ήταν αφιερωμένοι σε κάποια θεότητα. Πολλές φορές σε κάποια από τα ιερά κέντρα υπήρχαν και άλλες θεότητες, που τις τιμούσαν μαζί με τον Ασκληπιό (Gesler, 1992). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα του Απόλλωνα και της Υγείας. Οι ασθενείς πίστευαν ότι στα μεγάλα Ασκληπιεία η δύναμη που υπήρχε ήταν μεγαλύτερη καθώς και ότι η βοήθεια του θεού ήταν άμεση. Επίσης, όσον αφορά τις άλλες θεότητες που μπορεί να λατρεύονταν μαζί στο ίδιο ιερό με τον Ασκληπιό, πίστευαν ότι έστελναν κι αυτές τις δυνάμεις τους παράλληλα με τη δύναμη που έστελνε ο Ασκληπιός. Αυτό λειτουργούσε υπέρ των μεγάλων Ασκληπιείων, καθώς οι ασθενείς πίστευαν ότι σε αυτά η θεραπεία τους θα είναι επιτυχημένη. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι τις περιοχές που είχαν ανοικοδομηθεί τα μεγάλα ιερά, οι ασθενείς τις είχαν συνδέσει με κάποιο σημαντικό γεγονός από τη ζωή του Ασκληπιού (Riethmüller, 1999).

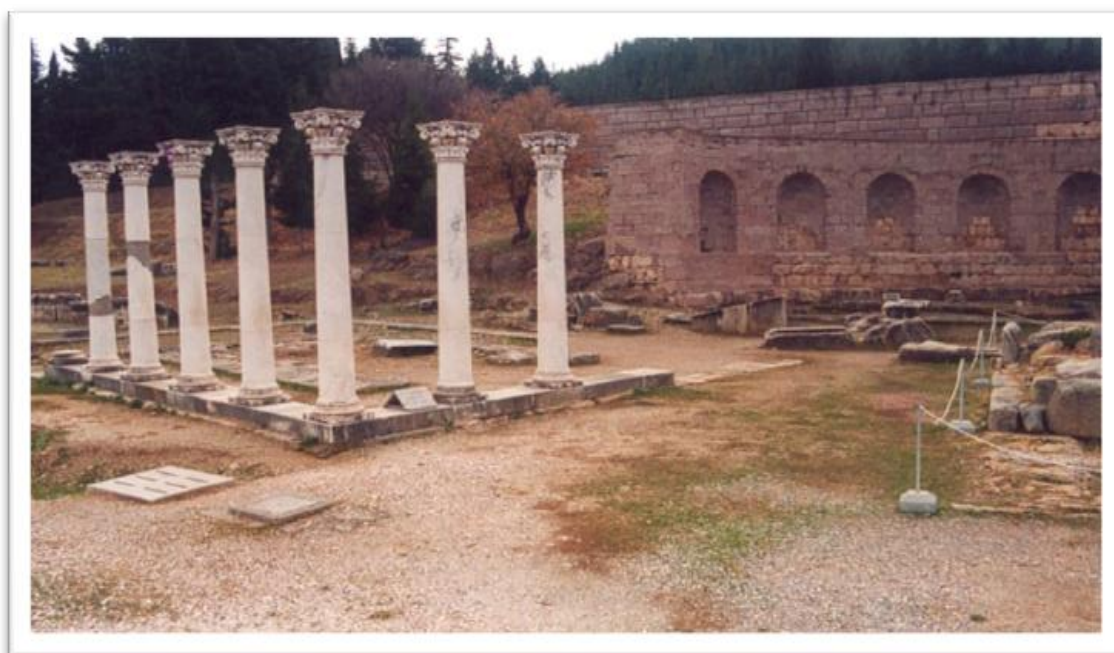
Οι ασθενείς, όπου και αν βρίσκονταν, ταξίδευαν, προκειμένου να επισκεφτούν κάποιο Ασκληπιείο. Είχαν μεγάλη πίστη στις θεραπείες που εφαρμόζονταν στα κέντρα και ήταν έτοιμοι να ακολουθήσουν όλες τις διαδικασίες για να έχουν και πάλι την υγεία τους. Τις περισσότερες φορές, προτιμούσαν να καταφύγουν σε κάποιο από τα μεγάλα Ασκληπιεία, αν είχαν κάποια σοβαρή ασθένεια, και να λάβουν εκεί όλες τις οδηγίες που έπρεπε να υπακούσουν και να ακολουθήσουν, για να θεραπευτούν. Οι αστικές μεγάλες πόλεις και ο τρόπος ζωής τους συχνά αποτελούσαν εμπόδιο στην υγεία τους και περισσότερο στην ανάρρωσή τους. Έτσι, τα Ασκληπιεία ήταν γι' αυτούς ένα ήρεμο, φιλικό και ευχάριστο περιβάλλον, που εκτός από τη θεραπεία τους μπορούσαν να τα επισκεφτούν για να ηρεμήσουν. Οι ασθενείς μπορούσαν να αναρρώσουν σε πλήρη ησυχία και να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες που είχαν θετικές συνέπειες στη σωματική και ψυχική τους υγεία. Το φυσικό περιβάλλον με τις κρήνες και τα άλση επιδρούσε κατευναστικά στους ασθενείς και απομάκρυνε το άγχος και την ανησυχία τους. Αποτελούσε το καταφύγιό τους και ένιωθαν ασφαλείς και προστατευμένοι κοντά στον θεό Ασκληπιό και τη δύναμή του (Jouanna, 1998).

Σύμφωνα με τις πηγές, τα οφέλη που είχαν οι περιοχές αυτές από την ίδρυση των Ασκληπιείων ήταν πολλά, τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Πολλές πόλεις εκμεταλλεύονταν το Ασκληπιείο που βρισκόταν στην περιοχή τους και διέδιδαν σκόπιμα τα θαύματα και τις θεραπείες του θεού, με σκοπό την

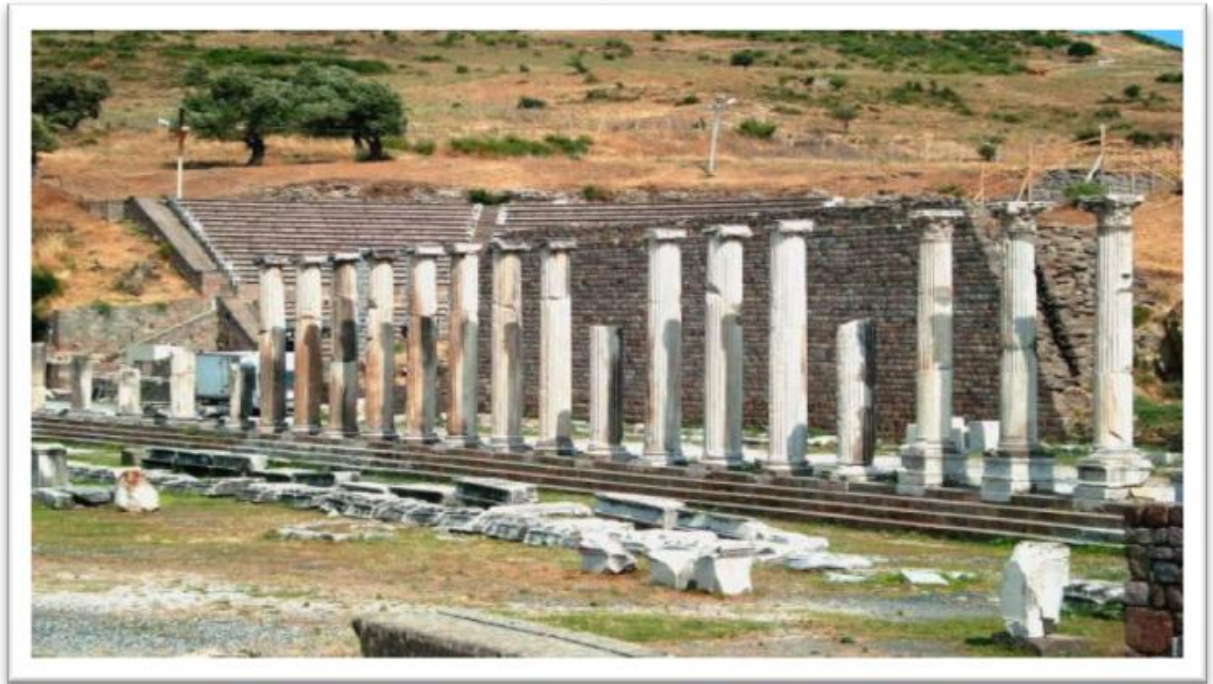
προσέλκυση επισκεπτών και συνεπώς, τη συνολική ανάπτυξη και αναβάθμιση της περιοχής. Ωστόσο, εκτός από τους απώτερους στόχους που μπορεί η κάθε πόλη να είχε, τα Ασκληπιεία λειτούργησαν για πάρα πολλά χρόνια και αποτέλεσαν σημαντικούς χώρους του αρχαίου ελληνικού κόσμου, με μεγάλη φήμη και διάδοση. Ο βασικός σκοπός των ανθρώπων ήταν να προωθήσουν τις πρακτικές της θεραπείας. Όπως φαίνεται από το Ασκληπιείο της Κω στην Εικόνα 16, ο σχεδιασμός των Ασκληπιείων δεν ήταν τυχαίος, αλλά είχε μελετηθεί τόσο από αρχιτεκτονικής πλευράς όσο και από περιβαλλοντικής. Το μέρος που είχαν σκοπό να οικοδομήσουν το ιερό του Ασκληπιού ελεγχόταν, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο πληρούν τις προϋποθέσεις. Τα θεραπευτήρια αυτά έδιναν ελπίδα στους ασθενείς και τους βοηθούσαν να βλέπουν θετικά το μέλλον τους, ενδυναμώνοντας την πίστη τους (Hamilton, 1906). Οι αφηγήσεις, οι περιγραφές και τα αναθήματα που υπήρχαν στα ιερά σχετικά με τις θεραπευτικές πρακτικές και τα θαύματα του Ασκληπιού, λειτουργούσαν ως αποδεικτικά για τους πιστούς, που θεωρούσαν ότι η θρησκεία τους είναι αληθινή. Η πίστη ότι θα γίνουν καλά και ότι θα αποκατασταθεί η υγεία τους καθώς και η εμπιστοσύνη που έδειχναν στις δυνάμεις των γιατρών – ιερέων, διαμόρφωσαν σταδιακά το προφίλ των Ασκληπιείων. Τα κέντρα αυτά στηρίζονταν στη θρησκεία και είχαν ως στόχο τους τη θεραπεία των ασθενών και τη διάδοση της πίστης τους (Gesler, 1992).

Εικόνα 15: Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Εικόνα 16: Το Ασκληπιείο της Κω - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού – Εφορία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Εικόνα 17: Το Ασκληπιείο της Περγάμου - Πηγή: Μηχανή του Χρόνου

B3.3. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ

Τα ιερά κέντρα του Ασκληπιού έπρεπε να οικοδομηθούν σε μία συγκεκριμένη θέση, συνήθως κοντά στις πόλεις για να έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτά οι πολίτες.

Το ιερό έπρεπε να είναι σε ένα μέρος, που να μπορεί να εξυπηρετεί το πλήθος των επισκεπτών και να καλύπτει τις ανάγκες τους. Γι' αυτό το λόγο, το σημείο όπου θα χτιζόταν καθώς και οι εγκαταστάσεις του έπρεπε να είχαν μελετηθεί καλά ενώ ήταν αναγκαία να είχε δημιουργηθεί ένα σχέδιο (Edelstein & Edelstein, 1998). Επιπλέον, οι χώροι που θα χρησιμοποιούσαν για την κάλυψη των αναγκών τους, έπρεπε να είναι ειδικά διαμορφωμένοι. Η έκτασή τους έπρεπε να πληροί κάποιες προϋποθέσεις, ώστε τα ιερά να ανταποκρίνονται στους ασθενείς, που αναζητούσαν τη θεραπεία τους, αλλά και σε όσους ήθελαν να τα επισκεφτούν και να περάσουν χρόνο με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Σταδιακά, τα ιερά μετατράπηκαν σε τόπους συνάντησης πολλών ανθρώπων από διαφορετικές περιοχές του ελληνορωμαϊκού κόσμου.

Η ανέγερση των Ασκληπιείων γινόταν σε έναν ειδικό χώρο που ξεχώριζε από την υπόλοιπη περιοχή και ήταν συνήθως περιφραγμένος. Γύρω του κατασκευάζονταν τείχη, που άλλοτε επέλεγαν να τα κάνουν χαμηλά και άλλοτε ψηλά, ώστε να καλύπτουν όλο το χώρο του Ασκληπιείου (Krug, 2003). Σε ορισμένες περιπτώσεις αντί για τείχη επέλεγαν τους λεγόμενους «όρους», δηλαδή, λίθινα ορόσημα. Ο ιερός χώρος όπου βρισκόταν το Ασκληπιείο ονομαζόταν «τέμενος» και σε αυτόν πραγματοποιούνταν όλες οι θεραπευτικές πρακτικές, οι τελετουργίες καθώς και οι δραστηριότητες που γίνονταν προς τιμήν του Ασκληπιού (Gruben, 2000).

Στο χώρο του ιερού βασικό οικοδόμημα ήταν ο ναός, που αποτελούνταν είτε από ένα τμήμα είτε χωριζόταν σε δύο. Στο κέντρο του υπήρχε πάντα το άγαλμα του Ασκληπιού αλλά και αγάλματα που αντιπροσώπευαν άλλες θεότητες που λατρεύονταν στο ιερό. Σύμφωνα με αρχαιολογικά ευρήματα, στα Ασκληπιεία υπήρχαν, συνήθως, αγάλματα του Απόλλωνα και της Υγείας. Στους ναούς οι πιστοί συγκεντρώνονταν για να ζητήσουν τη βοήθεια των θεών καθώς και για να τελέσουν διάφορες θρησκευτικές τελετουργίες που είχαν σχέση με τις θεραπευτικές πρακτικές (Gruben, 2000). Οι ναοί των Ασκληπιείων ήταν μικροί σε διάσταση. Αυτό ίσως σχετίζεται με την αρχιτεκτονική τάση του 4^{ου} αι. π.Χ. για την κατασκευή των ναών (Martin&Metzger, 1992).

Βασικός χώρος της θεραπείας, ήταν η μακριά στοά, όπου εκεί λάμβαναν χώρα οι ιατρικές πρακτικές και ιδιαίτερα η πρακτική της εγκοίμησης. Γι' αυτό το λόγο, η στοά ονομαζόταν «Εγκοιμητήριο». Η είσοδος στο εγκοιμητήριο επιτρεπόταν μόνο

στους ασθενείς και στο προσωπικό του ιερού και δεν μπορούσαν να εισέλθουν σε αυτό οι επισκέπτες. Οι ασθενείς για να καταφέρουν να εισέλθουν σε αυτό και να λάβουν τη θεραπεία τους έπρεπε να ακολουθήσουν μία καθορισμένη διαδικασία και να υπακούσουν σε συγκεκριμένους κανόνες, που τους υποδείκνυαν οι ιερείς του ναού. Ο χώρος του εγκοιμητηρίου λειτουργούσε, δηλαδή, ως άβατο (Riethmüller, 2005). Σε ορισμένα ιερά τα εγκοιμητήρια είχαν συγκεκριμένη διαμόρφωση, είτε χωρίζονταν σε δύο μέρη είτε ήταν διώροφα (Riethmüller, 1999). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν το εγκοιμητήριο της Κω, που, ενώ αρχικά είχε κατασκευαστεί από ξύλο και χωριζόταν σε δύο μέρη, μετέπειτα το ξύλο αντικαταστάθηκε από μια λίθινη ενιαία κατασκευή (Krug, 2003). Οι ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν σε ιερό που βρισκόταν στο Δίον, στη Μακεδονία, έφεραν στο φως τα θεμέλια μιας μακριάς στοάς, που αντιπροσώπευε το χώρο του εγκοιμητηρίου. Το μήκος της έφτανε τουλάχιστον τα 110μ., γεγονός που αποδεικνύει τη σημαντικότητα αυτού του χώρου για το ιερό (Πινγιάτογλου, 2008).

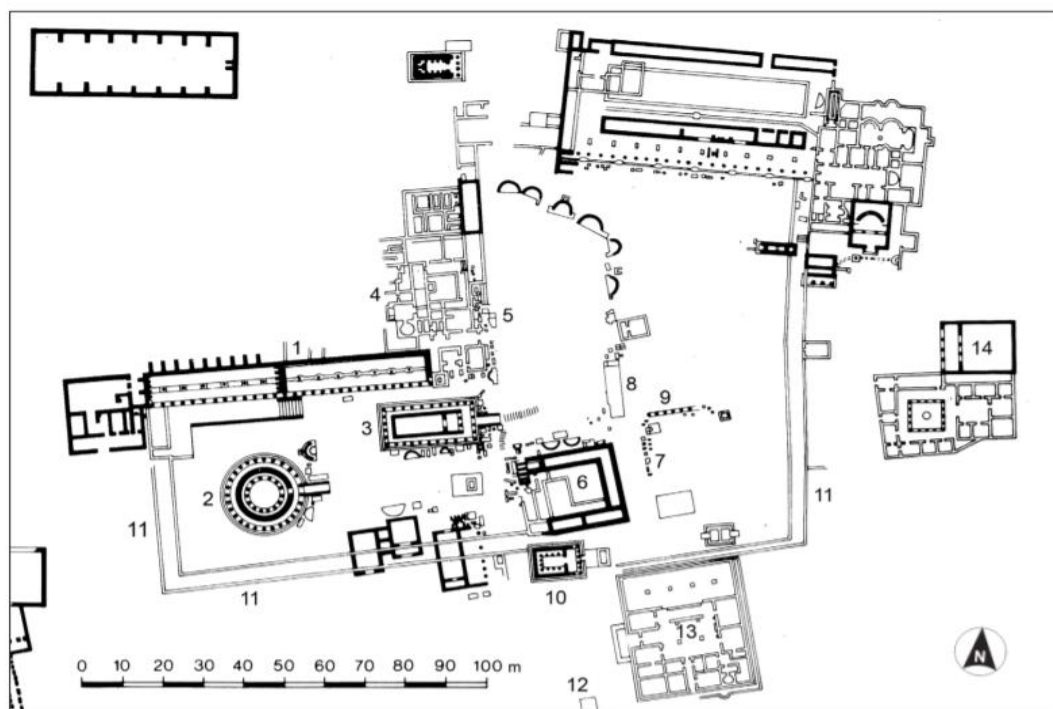
Άλλο βασικό στοιχείο των Ασκληπιείων ήταν οι κρήνες και αυτό γιατί το νερό ήταν απαραίτητο για τις πρακτικές που ακολουθούσαν οι ασθενείς καθώς και για όλες τις λατρευτικές πράξεις που τελούνταν στα ιερά (Βουτυράς, 1993). Ωστόσο, πολλές φορές που δεν μπορούσαν να κατασκευάσουν το ιερό κοντά σε κάποια φυσική πηγή, κατασκεύαζαν τεχνητές, μέσω συστημάτων ύδρευσης. Έχουν βρεθεί αρκετές εγκαταστάσεις που μαρτυρούν αυτές τις κατασκευές, όπως το υδραγωγείο και τα λουτρά που χτίστηκαν στην αποικία του Δυρραχίου, τα οποία χτίστηκαν λόγω της εγκατάστασης ακόλουθων του Ασκληπιού στη συγκεκριμένη περιοχή και της αύξησης της επιρροής τους στη θρησκευτική ζωή του τόπου (Hoti, 2015). Το νερό ήταν βασικό στοιχείο για τον καθαρισμό και την υγιεινή τους και γι' αυτό το λόγο, τα λουτρά δεν έλειπαν ποτέ από τα Ασκληπιεία. Επιπλέον, τα λουτρά ήταν συνδεδεμένα με την ίαση. Είχαν ιαματικό χαρακτήρα και σε αυτά έχουν βρεθεί αγάλματα από διάφορες θεότητες, όπως του Ασκληπιού και της Υγείας (Βουτυράς, 1993). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Ασκληπιείο της Βέροιας. Σύμφωνα με τις πηγές, σε αυτό υπήρχαν εγκαταστάσεις λουτρών που χωρίζονταν σε τρεις χώρους. Οι χώροι είχαν ψυχρό, μεσαίο και θερμό νερό αντίστοιχα και αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο της θεραπείας των ασθενών. Είχαν πλούσια διακόσμηση με διάφορα έργα τέχνης, αγάλματα και αναπαραστάσεις, γεγονός που αναδεικνύει τη σημαντικότητα των λουτρών για εκείνη την εποχή (Brocas-Deflassieux, 1999).

Μπροστά από την στοά που βρισκόταν το εγκοιμητήριο υπήρχε συνήθως μια εξέδρα. Αυτή η εξέδρα είχε κατασκευαστεί για να ξεκουράζονται όσοι επισκέπτονται το ιερό. Είχε ημικυκλικό σχήμα και συνήθως ήταν μικρή σε χωρητικότητα. Υπήρχαν ορισμένες θέσεις για να κάθονται όσοι το επιθυμούσαν ή για να προσεύχονται στον Ασκληπιό. Η εξέδρα είχε και εκείνη δική της διακόσμηση, όπως και οι περισσότεροι χώροι των Ασκληπιείων. Η διακόσμησή της αποτελούνταν από ιδιαίτερες κόγχες με αγάλματα και ανάγλυφες παραστάσεις, ομορφαίνοντας τον χώρο, που σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργούσε ως χώρος αναμονής των ασθενών, πριν περάσουν στο εγκοιμητήριο (Brocas-Deflassieux, 1999).

Οι κανόνες υγιεινής ήταν βασικοί για τα Ασκληπιεία, αφού εκτός από τους ασθενείς, στον χώρο υπήρχαν και πολλοί επισκέπτες που κατέφευγαν στα ιερά για να προσευχηθούν ή για να δουν τα αγαπημένα τους πρόσωπα που είχαν αρρωστήσει. Στους χώρους που λειτουργούσαν ως αποχωρητήρια εφάρμοζαν συγκεκριμένες καθαριότητες, για να προφυλαχτούν από όσους είχαν σοβαρές ασθένειες. Αυτός είναι ένας ακόμη λόγος της αναγκαιότητας ύπαρξης νερού στα θεραπευτήρια και μέσω αγωγών κατέληγε σε όλα τα μέρη του ιερού. Από τις ανασκαφές που έχουν γίνει σε διάφορα Ασκληπιεία αποδεικνύεται ότι λειτουργούσε σε αυτά ένα πρωτότυπο αποχετευτικό σύστημα αλλά και ένα μεγάλο δίκτυο αγωγών για την παροχή του νερού (Edelstein & Edelstein, 1998).

Αξιοσημείωτο αρχιτεκτονικό στοιχείο των Ασκληπιείων ήταν οι «θησαυροί», που φυλάσσονταν μέσα στον ναό εντός ειδικών λίθινων κατασκευών ή λίθινων μνημείων. Σε αυτά τοποθετούσαν τα χρηματικά ποσά και τις αμοιβές που λάμβαναν οι ιερείς για τις θεραπείες που παρείχαν. Μερικά από αυτά τα χρήματα προέρχονταν από τις προσφορές που πραγματοποιούσαν οι πιστοί για να βοηθήσουν στη λειτουργία των Ασκληπιείων και στην κάλυψη των αναγκών τους (Martin, 1940). Οι ανάγκες των ιερών κέντρων κατά κύριο λόγο καλύπτονταν από τις προσφορές των πιστών αλλά και από τις θυσίες των ζώων που πραγματοποιούσαν (Αλλαμανή – Σουρή, 1990). Σε ορισμένες περιπτώσεις, υπήρχε ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό που έπρεπε οι επισκέπτες να πληρώσουν πριν εισέλθουν στο ιερό (Πετράκος, 1968). Τέλος, υπήρχαν κάποιες διατάξεις, που αν κάποιος τις παραβίαζε, όφειλε να πληρώσει ένα χρηματικό ποσό ως ποινή στο Ασκληπιείο (Salviat, 1958).

Β3.4.Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

Εικόνα 18: Σχηματική αναπαράσταση του Ασκληπιείου της Επιδαύρου - Πηγή: Christopher A. Pfaff. (2018). Late Antique Symbols and Numerals on Altars in the Asklepieion at Epidauros. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 87(2)

Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της αρχιτεκτονικής των ιερών θεραπευτηρίων της εποχής. Αποτελούσε μία πρωτότυπη κατασκευή και ήταν ίσως το σημαντικότερο Ασκληπιείο, που λειτουργούσε ως κέντρο θεραπείας και ίασης. Κατασκευάστηκε σε πεδιάδα περιτριγυρισμένη από λόφους, ένας εκ των οποίων ήταν αφιερωμένος στον Απόλλωνα Μαλεάτο (Hamilton, 1906).

Δημιουργήθηκε σε χώρο που, ίσως και λόγω του φυσικού κάλους και της παρουσίας ύδατος, χρησιμοποιούνταν ανέκαθεν ως τόπος λατρείας διαφόρων θεοτήτων. Με την καθιέρωση της λατρείας του Ασκληπιού οικοδομείται και το ιερό προς τιμήν του και σταδιακά εξελίσσεται σε χώρο συγκέντρωσης πολλών ανθρώπων που κατέφθαναν από παντού για να δεχτούν τη θεραπεία του θεού. Η έκταση που βρισκόταν το Ασκληπιείο ήταν αρκετά μεγάλη και χωρισμένη σε πεδινό και ορεινό τμήμα. Όπως φαίνεται στην αρχιτεκτονική απεικόνιση της Εικόνας 18, στο πεδινό

τιμήμα υπήρχαν πολλά οικοδομήματα, όπως ήταν ο ναός, η θόλος, η στοά με τοεγκοιμητήριο, το θέατρο, το «εστιατόριο», το καταγώγιο και το στάδιο. Στο ορεινό τιμήμα υπήρχαν ο ναός και ο βωμός του θεού Απόλλωνα, μία μεγάλη στοά, το τέμενος των Μουσών και ένα οίκημα, όπου διέμεναν οι ιερείς. Οι επισκέπτες εισέρχονταν στο Ασκληπιείο από τα Προπύλαια, που όριζαν την κεντρική είσοδο του ιερού. Στο κέντρο του χώρου βρισκόταν ο ναός του Ασκληπιού και γύρω του είχαν οικοδομηθεί τα υπόλοιπα κτίρια, που αποτελούσαν σημαντικές εγκαταστάσεις για τη λατρεία και τις θεραπευτικές πρακτικές του θεού, όπως και για την κάλυψη των αναγκών των επισκεπτών (Ψυχογιού, 2012).

Στο Ασκληπιείο υπήρχε μία Θόλος ή αλλιώς Θυμέλη. Όπως φαίνεται στην Εικόνα 29 (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 2019), είχε κυκλικό σχήμα και οι άνθρωποι πίστευαν ότι σε αυτόν τον χώρο διέμενε ο θεός. Μέχρι σήμερα θεωρείται ότι αποτελούσε το πιο τέλειο αριστούργημα κυκλικής κατασκευής, καθώς ήταν μία κομψή κατασκευή μεγάλης ακριβείας (Ψυχογιού, 2012). Ο δημιουργός της ήταν ο αρχιτέκτονας Πολύκλειτος, που καταγόταν από το Άργος. Η εξωτερική της όψη αποτελούνταν από 26 δωρικούς κίονες καθώς και από μία σειρά μέσα με 14 κορινθιακούς κίονες, που διαμορφώνονταν κυκλικά γύρω από τη Θόλο. Η διακόσμηση ήταν συγκεκριμένη και αποτελούνταν από λευκές και μαύρες πλάκες όπως και από πολλές τοιχογραφίες από τον ζωγράφο Πausσία. Η κατασκευή αυτή βρισκόταν κάτω από μία μεγάλη μαρμάρινη οροφή, που είχε κωνικό σχήμα και έφερε κι αυτή συγκεκριμένη διακόσμηση με διάφορα σχέδια και αγαλμάτινα στολίδια. Κάτω από τη Θόλο υπήρχε μία υπόγεια κατασκευή με αρκετούς κυκλικούς διαδρόμους. Το κυκλικό σχήμα με τους υπόγειους διαδρόμους, που έδιναν την εντύπωση λαβυρίνθων, συμβόλιζαν τον Κάτω κόσμο και ουσιαστικά αποτελούσαν το σύμβολο ενός αιώνιου τάφου. Εκεί, πίστευαν ότι ήταν η κατοικία του Ασκληπιού και θεωρούσαν ότι θεράπευε τους ασθενείς μέσα από τη γη και συγκεκριμένα μέσα από τη Θόλο, η οποία φαίνεται στην Εικόνα 19 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012).

Εικόνα 19: Η Θόλος κατά την αναστήλωσή της - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Δίπλα σε αυτό το κτίριο υπήρχε το Άβατο, δηλαδή ο χώρος της στοάς και του εγκοιμητηρίου. Τα θεμέλια των τειχών του ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια ανασκαφών το 1883 και φαίνεται ότι αποτελούνταν από δύο σειρές κίωνων ή πυλών, με τοίχο στη βόρεια πλευρά και ανοιχτά από τη νότια (Hamilton, 1906). Όπως φαίνεται στις Εικόνες 20 και 22 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012), το Άβατο εκτός από τη μακριά στοά και το εγκοιμητήριο περιελάμβανε, επίσης και ένα πηγάδι που χρησιμοποιούνταν για την υγιεινή των ασθενών αλλά και για θεραπευτικές πρακτικές (Larson, 2007). Ο δημιουργός του Αβάτου ήταν ο αρχιτέκτονας Πέριλλος. Η στοά αρχικά σχεδιάστηκε ως ένας όροφος, ενώ μετέπειτα προστέθηκε και ένας δεύτερος και αποτέλεσε μία θαυμαστή διάφορη κατασκευή. Το εξωτερικό της αποτελούνταν από 31 κίονες, οι οποίοι ενδιάμεσα είχαν λίθινους τοίχους. Πρόκειται ίσως για το πιο σημαντικό οικοδόμημα που λειτουργούσε για την πρακτική της εγκοίμησης και τις άλλες θεραπευτικές πρακτικές.

Εικόνα 20: Η αναστηλωμένη στοά του Άβατου Ιερού Ασκληπιού Επιδαύρου - άποψη από δυτικά - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Δίπλα στο Άβατο υπήρχαν λουτρά και κρήνες, απαραίτητα για τον καθαρισμό που πραγματοποιούνταν στο προπαρασκευαστικό στάδιο πριν την εγκοίμηση, αλλά και για την υγιεινή των επισκεπτών και ασθενών. Τα λουτρά βρίσκονταν μέσα σε ένα ορθογώνιο κτίσμα και περιελάμβαναν αυλή, λουτήρες και μετέπειτα πισίνες και δεξαμενές. Αργότερα, καθώς άρχισαν να αναγείρονται επιπρόσθετοι ναοί, δημιουργήθηκαν εντός και εκτός του ιερού χώρου, ξεχωριστά δωμάτια, κάποια από τα οποία προορίζονταν για χρήση από τους ιερείς (Risse, 2015). Επιπροσθέτως, δίπλα στα λουτρά υπήρχε ένα κτίριο με το όνομα Βιβλιοθήκη και λέγεται ότι εκεί μελετούσαν τις ιατρικές πρακτικές, ενώ πολλές φορές την εξάσκηση την πραγματοποιούσαν στα λουτρά (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Τα ιατρικά εργαλεία που χρησιμοποιούνταν για τις πρακτικές αυτές απεικονίζονται στην Εικόνα 21 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012).

Εικόνα 21: Ιατρικά εργαλεία που βρέθηκαν στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου - προσθήκη στο μουσείο του Ασκληπιείου στην Επίδαυρο - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Εικόνα 22: Η στοά του Αβάτου αναστηλωμένη - Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Στο χώρο του Ασκληπιείου λειτουργούσε και ένας ξενώνας, που ονομαζόταν «καταγωγίο». Αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα κτίσματα του Ασκληπιείου, καθώς κάλυπτε μεγάλη έκταση, όπως φαίνεται στην Εικόνα 23 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Το «καταγωγίο» χωριζόταν σε τέσσερα μικρότερα τμήματα και το καθένα από αυτά είχε εσωτερικά μία αυλή, που περιβαλλόταν από κίονες. Γύρω από κάθε αυλή υπήρχαν πολλά δωμάτια. Συνολικά, υπήρχαν περίπου 160 δωμάτια, τα οποία χωρίζονταν σε δύο ορόφους, καθώς η κατασκευή ήταν

διώροφη. Ο χώρος αυτός είχε δημιουργηθεί για να φιλοξενεί όλους όσους επισκέπτονταν ή βρίσκονταν στο Ασκληπιείο, δεδομένου ότι δεν υπήρχε εκεί κοντά κάποιο άλλο μέρος διαμονής και η πόλη βρισκόταν σε μακρινή απόσταση (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012).

Εικόνα 23: Το καταγώγιο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Στο κεντρικό τμήμα του Ασκληπιείου, όπως είναι λογικό, βρισκόταν ο ναός του Ασκληπιού. Σύμφωνα με τις πηγές ο δημιουργός του ναού ήταν ο αρχιτέκτονας Θεόδοτος. Στα προπύλαια του ναού υπήρχαν κίονες, όπως επίσης και γύρω του (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Στο κέντρο του ναού υπήρχε ένα χρυσελεφάντινο άγαλμα, που αναπαριστούσε τον θεό Ασκληπιό και εικάζεται ότι ήταν έργο του Θρασυμήδη (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Η μορφή αυτού του αγάλματος σώθηκε εξαιτίας της απεικόνισής της σε νομίσματα της εποχής. Στο εσωτερικό του ναού φυλασσόταν ο «θησαυρός», δηλαδή, οι αμοιβές και οι προσφορές των πιστών.

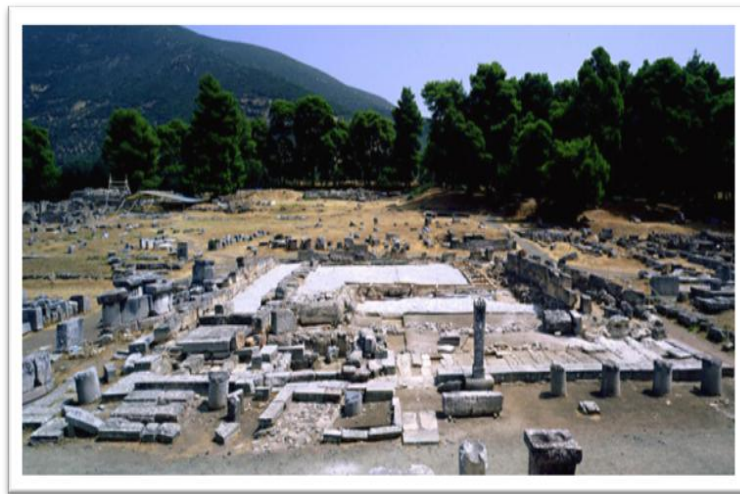
Εικόνα 24: Αναθηματικό ανάγλυφο στο οποίο απεικονίζεται οικογένεια με προσφορές προς τον Ασκληπιό και την Υγεία από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Στο Μουσείο Antikensammlung, Βερολίνο - Πηγή: Archaeology&Arts

Ο στολισμός του ναού ήταν ιδιαίτερος, αφού εξωτερικά και εσωτερικά υπήρχαν διάφορα έργα τέχνης και ανάγλυφες παραστάσεις, όπως αυτή της Εικόνας 24 (Archaeology & Arts, 2019) που απεικονίζουν ορισμένες θεότητες αλλά και διάφορες πολεμικές μάχες που είχαν πραγματοποιηθεί. Μία επιγραφή που σώθηκε, αναφέρει αρκετές πληροφορίες για την κατασκευή του ναού και συγκεκριμένα τα ονόματα όσων εργάστηκαν και προσέφεραν βοήθεια στην ανέγερσή του, το είδος της εργασίας που είχαν αναλάβει καθώς και την αμοιβή που είχαν λάβει για τις υπηρεσίες τους (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012).

Εικόνα 25: Ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου

Δίπλα από τον ναό του Ασκληπιού (Εικόνα 25 - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012) υπήρχε ένα άλλο κτίριο, στο οποίο δόθηκε η ονομασία «κτίριο Ε΄» από τον ανασκαφέα Π. Καββαδία, ο οποίος ήταν ο πρώτος που το αποκάλυψε. Αυτό το κτίριο που απεικονίζεται στην Εικόνα 26 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012) θεωρούταν ότι υπήρχε εκεί για ορισμένες διαδικασίες της λατρείας του Ασκληπιού. Έξω από αυτό το κτίριο, υπήρχε ένας βωμός που ήταν απαραίτητος για τις θυσίες των ζώων αλλά και για την καύση τους. Ο βωμός ήταν αφιερωμένος στον Ασκληπιό αλλά και στον Απόλλωνα. Κοντά στον βωμό είχε κατασκευαστεί ένας μικρός ναός, που αργότερα ανακαινίστηκε. Σύμφωνα με τα ευρήματα, μέσα στον ναό υπήρχε μία τράπεζα, που ήταν απαραίτητη για τις προσφορές των ζώων, καθώς επίσης και εγκαταστάσεις νερού, που χρησιμοποιούνταν για να καθαρίζουν τα υπολείμματα των θυσιών (Hubbe, 1959). Μετέπειτα, γύρω από τον ναό, προστέθηκαν στοές που τον συνέδεαν με τον βωμό (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012).

Εικόνα 26: Το Κτίριο Ε΄ - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου

Στον ιερό χώρο του Ασκληπιείου υπήρχε, επίσης, ένας χώρος εστίασης, που ονομαζόταν Τελετουργικό Εστιατόριο. Το κτίριο αυτό περιελάμβανε το χώρο του εστιατορίου, τα προπύλαιά του και ένα ωδείο που βρισκόταν στο χώρο της αυλής. Τα προπύλαια του εστιατορίου μετέπειτα μετατράπηκαν σε ναό προς τιμήν της Υγείας. Επίσης, στον ίδιο χώρο οι ανασκαφές έφεραν στο φως μία εντυπωσιακή Κρήνη, η οποία χρησιμοποιούνταν στον καθαρισμό. Το ωδείο, σύμφωνα με τα ευρήματα,

κατασκευάστηκε αργότερα, είχε ορθογώνιο σχήμα και αποτελούνταν από 9 σειρές με έδρανα, έναν χώρο για την ορχήστρα που ήταν διακοσμημένος με διάφορα σχέδια, το προσκήνιο, τη σκηνή, τις παρόδους καθώς και χώρους που χρησιμοποιούνταν ως βοηθητικοί. Στο ωδείο πραγματοποιούνταν μουσικές παραστάσεις με λατρευτική θεματολογία θέματα. Στην Εικόνα 27 (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012) παρουσιάζεται ο χώρος του Τελετουργικού Εστιατορίου, όπου υπήρχε μία αυλή και γύρω της είχαν οικοδομηθεί αίθουσες. Εικάζεται ότι το Εστιατόριο ονομαζόταν «Γυμνάσιο», εξαιτίας της σύνδεσής του με αθλητικές δραστηριότητες (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Ωστόσο, πολλοί ερευνητές (Κυριάκη, 2012), βάσει των υπολειμμάτων φωτιάς και ουσιών από τροφές που βρέθηκαν εκεί, καταλήγουν στην άποψη ότι το Εστιατόριο είχε σχέση μόνο με τα γεύματα των ασθενών και των επισκεπτών του Ασκληπείου. Το Εστιατόριο ονομαζόταν Τελετουργικό γιατί υπήρχε συγκεκριμένη διαδικασία πριν γευματίσουν. Οι ιερείς έπρεπε πρώτα να ευλογήσουν το φαγητό, γιατί θεωρούσαν ότι μέσα από αυτό ο θεός στέλνει δύναμη στους ασθενείς και τους βοηθάει να θεραπευτούν και να αναρρώσουν (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012).

Εικόνα 27: Το Τελετουργικό Εστιατόριο - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Επίσης, στον χώρο του Ασκληπείου υπήρχε ένα Στάδιο (Εικόνα 28 - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012) το οποίο ήταν συνδεδεμένο με αθλητικούς αγώνες που πραγματοποιούσαν προς τιμήν του Ασκληπιού αλλά και για την

ψυχαγωγία των επισκεπτών. Το στάδιο είχε καθίσματα, αρχικά πήλινα και στη συνέχεια ασβεστολιθικά, για τις ανάγκες των θεατών. Ο στίβος του σταδίου ήταν χωρισμένος σε 6 ίσα μέρη κάθετα, με σημείο εκκίνησης και τερματισμού και οριοθετημένες της θέσεις των αγωνιζομένων. Επιπλέον, εκτός από τον στίβο, υπήρχαν και χώροι για αγώνες πάλης, πυγμαχίας και άλματος όπως και μία παλαίστρα για την προπόνησή τους. Οι αθλητές που συμμετείχαν στον στίβο εισέρχονταν από μια θολωτή δίοδο, που αποτελούσε μία αξιοθαύμαστη κατασκευή στον χώρο (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Το προσωπικό του ναού διοργάνωνε εκεί κάθε τέσσερα χρόνια τα «Ασκληπιεία», μία γιορτή προς τιμήν του θεού Ασκληπιού, που διαρκούσε επτά ημέρες και εορταζόταν εννέα μέρες μετά τη γιορτή των Ισθμίων (Σιέττος, 1993). Οι συμμετέχοντες ξεκινούσαν από τον ναό του Ασκληπιού και αφού περνούσαν την θολωτή δίοδο, κατέληγαν στο χώρο του σταδίου. Όταν κατέφθανε ο κόσμος που ήθελε να παρακολουθήσει τους αγώνες, ξεκινούσαν τα μουσικά και τα αθλητικά δρώμενα. Κατά τη διάρκεια των «Ασκληπιείων» προσφέρονταν δημόσια ευχαριστίες και τιμές στους ευεργέτες της περιοχής. Αυτή η γιορτή πραγματοποιούνταν και σε άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα στην Κω και τη Μεσσήνη (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Την ίδια ονομασία είχε λάβει και η 5η μέρα των Ελευσίνιων Μυστηρίων, που ονομαζόταν «Ασκληπιεία» και αφιερώθηκε στον θεό Ασκληπιό. Έτσι, από τότε, όσοι αργούσαν να προσέλθουν μούσαν την 5η μέρα. Η σύνδεση του Ασκληπιού με τη Δήμητρα, που προς τιμήν της γίνονταν τα Ελευσίνια Μυστήρια, ήταν ιδιαίτερη και γι' αυτό ο θεός είχε επισκεφτεί την πόλη και ήθελε να μνηθεί. Η ιδιαιτερότητα αυτή έγκειται στο γεγονός ότι η Δήμητρα ευλογούσε τη γη, μέσω της οποίας ο Ασκληπιός έπαιρνε τις ουσίες και τα βότανα που χρειαζόταν για τις θεραπευτικές πρακτικές του (Σιέττος, 1993).

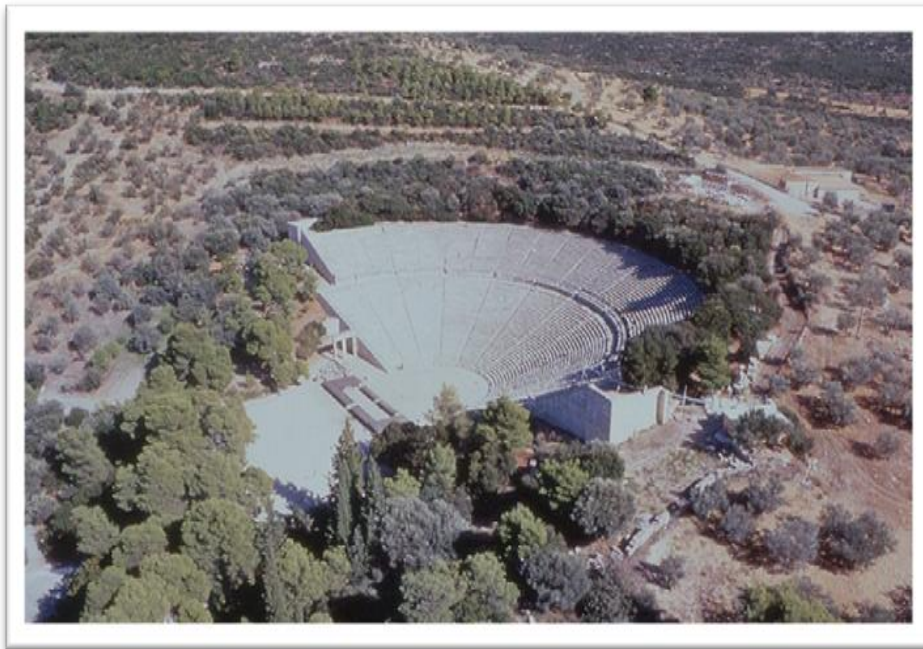

Εικόνα 28: Το Στάδιο της Επιδαύρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

Σημαντικό κτίριο στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου αποτελούσε και ο ναός της θεάς Αρτεμης. Η θεά λατρευόταν στο Ασκληπιείο ως θεραπεύτρια που στέλνει στους πιστούς την ίαση. Εάν ο ασθενής ήταν μικρής ηλικίας, ήταν υποχρεωμένος να προσφέρει θυσία στο ναό της Αρτέμιδος (Caton, 2014). Ο ναός της ήταν μικρός σε μέγεθος και το μπροστινό τμήμα του ήταν διακοσμημένο με 6 κίονες. Στο εσωτερικό του βρισκόταν το άγαλμα της θεάς και είχε διάφορα έργα τέχνης, τοιχογραφίες και αναπαραστάσεις. Έξω από τον ναό υπήρχε ένας βωμός, όπου εκεί τελούνταν οι θυσίες προς τιμήν της θεάς (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Επίσης, υπήρχαν και κάποιοι άλλοι ναοί στο χώρο του Ασκληπιείου, μικρότεροι σε μέγεθος και ήταν αφιερωμένοι στην Αφροδίτη, στην Υγεία, στον Μαχάονα, στον Τελέσφορο και στην Ηπιόνη (Ψυχογιού, 2012).

Μία από τις σημαντικότερες κατασκευές του Ασκληπιείου, που αποτελεί μέχρι σήμερα ένα αξιοθαύμαστο μνημείο του αρχαίου ελληνικού κόσμου είναι το Θέατρο της Επιδαύρου (Εικόνα 29 - Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, 2012). Δημιουργός του ήταν ο Πολύκλειτος, που ήταν επίσης και ο δημιουργός της Θόλου. Στο Θέατρο της Επιδαύρου πραγματοποιούνταν αγώνες δραματικοί και μουσικοί. Το σχήμα του είναι κυκλικό και έχει σχεδιαστεί αμφιθεατρικά. Στην εξέδρα αναπαριστούσαν τους ρόλους τους οι ηθοποιοί, που συμμετείχαν σε διάφορες παραστάσεις δραμάτων. Μπροστά τους υπήρχαν οι θέσεις όπου κάθονταν οι θεατές και χωρούσαν περίπου 14.000 άτομα. Επιπλέον, οι θέσεις χωρίζονταν από την κυκλική ορχήστρα με έναν μεγάλο διάδρομο. Ο χώρος της σκηνής αποτελούνταν από

το προσκήνιο και μία διώροφη κατασκευή που είχε γύρω της τα παρασκήνια. Το σκηνικό διαμορφωνόταν ανάλογα με το θέμα των θεατρικών παραστάσεων και η διακόσμησή του αποτελούνταν από πίνακες ζωγραφικής και γλυπτά. Η ακουστική του Θεάτρου ήταν ένα πρωτοποριακό επίτευγμα για την εποχή, καθώς κατασκευάστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε ο ήχος να έχει απόλυτη αρμονία και το ακουστικό αποτέλεσμα να είναι άψογο (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου, 2012).

Εικόνα 29: Το Θέατρο της Επιδάουρου - Πηγή: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου

Τέλος, στο ορεινό σημείο του ιερού τεμένους βρισκόταν ο ναός του Απόλλωνα και ήταν μικρός σε έκταση. Επίσης, υπήρχε ένας υπαίθριος βωμός που λειτουργούσε για τις θυσίες που προσφέρονταν στον Απόλλωνα αλλά και ένας ειδικός χώρος για τα τελετουργικά γεύματα. Επιπλέον, κοντά στον ναό υπήρχε μία στοά, που πιθανόν να λειτουργούσε σε αυτήν ένα μικρό εγκοιμητήριο. Δίπλα στη στοά βρισκόταν ένα μικρό υπαίθριο τέμενος Μουσών, προκειμένου να προσεύχονται και να ευχαριστούν τις Μούσες για τη δύναμη που τους έστελναν (Λιούλιας, 2010).

B4.: Η ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ

B4.1ΙΣΤΟΡΙΑ και ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ

Τον 4^ο αι. π.Χ., η φιλοσοφία των ονείρων βασιζόταν στην ιδέα ότι, κατά τη διάρκεια του ονείρου, το πνεύμα ελευθερωνόταν από το σώμα και μπορούσε όχι μόνο να περιδιαβαίνει σε πνευματικές σφαίρες αλλά και να επικοινωνεί με θεϊκές οντότητες (Hamilton, 1906). Συνεπώς, όσες αναμνήσεις προέκυπταν στη διάρκεια των ονείρων θεωρούνταν ως αποκαλύψεις που δώριζαν οι θεοί στις ψυχές των ανθρώπων. Ως πρακτική, η εγκοίμηση αποτέλεσε απόρροια αυτής της πίστης, σε μία προσπάθεια εσκεμμένης πρόκλησης ονείρων για τη λήψη θεϊκής βοήθειας. Αναζητώντας καθοδήγηση και βοήθεια στις δύσκολες στιγμές τους, οι πιστοί απευθύνονταν στους θεούς αρχικά με θυσίες, προκειμένου να λάβουν την εγνώμη τους, και έπειτα διανυκτέρευαν στο εγκοιμητήριο, αναμένοντας τη θεϊκή παρέμβαση ή ακόμα και την ίαση.

Οι πρώτες ιστορικές αναφορές για την εγκοίμηση δεν απαντώνται στον ελλαδικό χώρο, αλλά στους πολιτισμούς της Μέσης Ανατολής, όπως η Μεσοποταμία και η Αίγυπτος (Hughes, 2000). Ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές (Harrisson, 2014) στους λαούς αυτούς, η εγκοίμηση δεν χρησιμοποιούνταν για τη θεραπεία των ασθενών, αλλά σχετιζόταν περισσότερο με τη λήψη χρησμών και την ονειρομαντεία. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η εντολή της θεάς Shauska προς τον πρίγκιπα Muwtalli, σύμφωνα με την οποία ο αδερφός του Hattusili θα θεραπευόταν μόνο εφόσον ο πατέρας τους αφιερωνόταν ως ιερέας στην ίδια, αλλά και τα όνειρα του Ιακώβ και του Ιωσήφ στην Παλαιά Διαθήκη (Hoffner, 1987).

Η εξέλιξη της εγκοίμησης από μορφή επικοινωνίας με το θεϊκό στοιχείο σε πρακτική θεραπείας των ασθενειών μπορεί να αποδοθεί στους αρχαίους Αιγύπτιους. Πέρα από τη χρήση του στην ονειρομαντεία, ο ύπνος αποτελούσε μία μέθοδο ίασης και πραγματοποιούνταν σε ειδικούς ναούς ειδικά σχεδιασμένους για εγκοίμηση. Στους λίγους εναπομείναντες παπύρους σχετικά με την ιατρική στην αρχαία Αίγυπτο, περιγράφονται περιπτώσεις ασθενών με διαταραχές ύπνου αλλά και η διαδικασία που εφαρμόστηκε για τη θεραπεία τους (Asaad, 2015). Η εγκοίμηση συνδυαζόταν με υπνωτικά φαρμακευτικά είδη, όπως οπιούχους σπόρους από παπαρούνες, με στόχο τη θεραπεία της αϋπνίας, των πονοκεφάλων, ενώ χρησιμοποιούνταν και ως αναισθητικό.

Στον Ελλαδικό χώρο, πριν την επικράτηση της λατρείας του Ασκληπιού, η εγκοίμηση πραγματοποιούνταν σε ναούς αφιερωμένους σε χθόνιες θεότητες, δηλαδή ήρωες που βρέθηκαν στα έγκατα της γης και λάμβαναν τη δύναμή τους από αυτήν (Hamilton, 1906). Οι δύο κυριότερες δυνάμεις τους ήταν η αποστολή ονείρων και η δυνατότητα θεραπείας. Τέτοιες θεότητες ήταν ο Τροφώνιος και ο Αμφιαράος (Clark, 1968). Στην περίπτωση του δεύτερου, η σύνδεσή του με την εγκοίμηση διαφαίνεται μέσα από επιγραφές που αναφέρουν τη διαδικασία λειτουργίας του ναού στον Ωρωπό αλλά και τους κανόνες που έπρεπε να ακολουθούν όσοι πιστοί επιθυμούσαν τη θεραπευτική παρέμβαση του θεού (von Wilamowitz, 1886). Περισσότερες πηγές που χρονολογούνται στην περίοδο ακμής της εγκοιμητικής πρακτικής αναφέρονται στη συνέχεια μέσα από την περιγραφή γραπτών πηγών, επιγραφών και αναθημάτων από ναούς του Ασκληπιού.

B4.2ΟΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ

Από τις βιβλιογραφικές πηγές με θέμα την πρακτική της εγκοίμησης, σημαντική αποτελεί η συνεισφορά του έργου της Mary Hamilton, *Incubation or The Cure of Disease in Pagan Temple and Christian Churches*, το οποίο εκδόθηκε το 1906. Η συγκεκριμένη μελέτη συνιστά μία πρώτη αποκρυστάλλωση της ιστορίας της εγκοίμησης και συνδέει την αρχαία με τη χριστιανική και σύγχρονη έκφασή της μέσα από τη μεθοδική ιστορική ανάλυση του ζητήματος. Σύμφωνα με την Παναγιωτίδου, «η Hamilton ήταν η πρώτη που αναγνώρισε τη σημασία της συγκεκριμένης πρακτικής για τους σύγχρονους αναγνώστες εξαιτίας των ομοιοτήτων που παρουσίαζε με την πρακτική της ύπνωσης που εφαρμόζεται από την επιστήμη της ιατρικής» (Παναγιωτίδου, 2014).

Κατά τη διαδικασία της εγκοίμησης, σημαντικό παράγοντα της θεραπείας συνιστούσε η θέαση του σωστού ονείρου. Αυτό τονίζεται ιδιαίτερα από τον Herzog, ο οποίος μεταφράζει το λατινικό *incubare* ως τον «ύπνο στο ιερό τμήμα» (Herzog, 1928) και συνάδει με την ελληνική φράση *ενκοιμάσθαι εν τω άβατω*. Η θέαση του σωστού ονείρου συντελούσε στην άμεση θεραπεία του ασθενούς, κάτι που αναφέρεται και από τους γνωστούς ιατρούς της εποχής Γαληνό και Ρούφο (Oribasius, 1928). Σύμφωνα με τα «Φιλοσοφούμενα» του Τύριου, η εμφάνιση του Ασκληπιού εγγυόταν τη σίγουρη θεραπεία, ανεξάρτητα εάν εμφανιζόταν σε βραδινό όνειρο («όναρ») ή σε όραμα ενώ ο ασθενής ήταν ξύπνιος («ήμαρ») (Tyrius, 1804).

Στην είσοδο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, που ήταν ένα από τα σημαντικότερα ιερά κέντρα, υπήρχε μία επιγραφή που αναγραφόταν ότι «για να εισέλθει κάποιος στο άβατο, πρέπει να είναι αγνός και αγνός είναι αυτός που σκέφτεται με ευσέβεια. Από την αναφορά αυτή, γίνεται φανερό ότι ήταν σημαντικό οι ικέτες και οι ασθενείς να σκέφτονται σύμφωνα με τη λατρεία των θεών και να πράττουν τα απαραίτητα, για να τους δείχνουν σεβασμό και να λαμβάνουν τη βοήθειά τους.

Οι κανόνες της λειτουργίας των Ασκληπιείων αλλά και των ιερών θεραπευτικών κέντρων της εποχής περιγράφονται με αρκετές λεπτομέρειες μέσα από τις αναφορές στην οργάνωση και τα καθήκοντα του προσωπικού των χώρων αυτών (*Γεωγραφικά* VIII, 6, 15). Οι περισσότερες πληροφορίες σώζονται από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, λόγω των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν εκεί από τον Π. Καββαδία. Πολλές επιγραφές που βρέθηκαν μαρτυρούν τη λειτουργία του ιερού καθώς και τα καθήκοντα των ιερέων του (*Ελλάδος περιήγησις* II, 27, 3).

Σύμφωνα με τις πηγές, αρχικά οριζόταν από την πολιτεία ένας ανώτατος άρχοντας-Ιερέας, ο οποίος αποτελούσε τον επικεφαλής του ιερού με διάρκεια θητείας περίπου ενός έτους. Ως ανώτατος ιερέας, ήταν υπεύθυνος για τις θρησκευτικές τελετουργίες που λάμβαναν χώρα στο ναό (Steger, 2016). Παράλληλα, κατείχε και διοικητικές αρμοδιότητες, εξασφαλίζοντας τις κατάλληλες συνθήκες για τη σωστή λειτουργία του χώρου, ενώ διατηρούσε μία άμεση επαφή με τους ασθενείς εξετάζοντάς τους και εκφράζοντας τη γνώμά τους σχετικά με τη θεραπεία τους (Machinist, 1995).

Στην ιεραρχία των Ασκληπιείων, κάτω από τον Ιερέα βρίσκονταν οι λεγόμενοι «πυροφόροι», οι οποίοι τον βοηθούσαν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, ενώ αναλάμβαναν τον ρόλο των αντικαταστατών του όταν απουσίαζε (Pfaff, 2018). Μαζί με τους πυροφόρους, σημαντική ήταν και η συμβολή των ιερέων-θεραπευτών, καθώς ήταν υπεύθυνοι για την επιλογή των πρακτικών ίασης και τις θεραπείες που θα εφαρμόζονταν στους ασθενείς. Υπεύθυνος για την επιλογή αυτών των θεραπειών αλλά και για τη διδασκαλία της ιατρικής τέχνης στους νέους ιερείς-ιατρούς ήταν ο «πρωθιερέας», ο οποίος συχνά θεωρούνταν ως απόγονος του θεού (Ρόζος, 1985). Σημαντικά μέλη του ιερού ήταν και οι «ιερομνήμονες», οι οποίοι κατέγραφαν συστηματικά τις τεχνικές που εφαρμόζαν οι ιατροί, τις θεραπείες που επέλεγαν και τα αποτελέσματά τους στις ασθένειες των πιστών. Μαζί τους συνεργάζονταν και άλλα μέλη του βοηθητικού προσωπικού του ναού, όπως μαλάκτες, υδροθεραπευτές και θεράποντες (Ταχιάς, 2006). Για τη διατήρηση της καθαριότητας και της υγιεινής στον

χώρο του ναού ήταν αρμόδια η ομάδα των «ζακόρων» ή «νακόρων». Κύρια αρμοδιότητά τους ήταν η φροντίδα και η διατήρηση της ηρεμίας των ασθενών, λειτουργώντας τόσο ως υπηρετικό προσωπικό όσο και ως νοσοκόμοι (Risse, 1999). Τέλος, σύμφωνα με τις πηγές, σε ειδικό χώρο υπήρχαν τα ιερά ζώα, που τα φρόντιζαν καθώς ήταν απαραίτητα στις θεραπείες, όπως τα φίδια (Χαριτωνίδου, 1978).

Προκειμένου να εφαρμοστεί η διαδικασία της εγκοίμησης, ήταν απαραίτητο για κάθε ασθενή να ακολουθήσει μία σειρά συγκεκριμένων βημάτων, βάσει των ειδικών κανόνων που είχαν θεσπίσει οι ιερείς για την εύρυθμη λειτουργία του ναού. Για παράδειγμα, όσες πράξεις είχαν σχέση με τη γέννηση ή το θάνατο έπρεπε να παραμείνουν μακριά από το ιερό, καθώς θεωρούσαν ότι δεν συνάδουν με την ευσέβεια του χώρου. Συνεπώς, έπρεπε να προστατευτεί από ό,τι μπορούσε να προσβάλει την ιερότητά του και να θεωρηθεί πράξη ασέβειας (Καλαντζής & Λασκαράτος, 2003).

Η άφιξη των ασθενών στο Ασκληπιείο πραγματοποιούνταν από τα Προπύλαια (Pournaropoulos, 1952). Η είσοδος αυτή έφερε μία επιγραφή, η οποία θύμιζε στους εισερχόμενους ότι θα πρέπει να είναι αγνοί τόσο σωματικά όσο και πνευματικά (Lambrini, 2018). Τα Προπύλαια αποτελούσαν το σημείο όπου οι πιστοί προσκυνούσαν τον θεό και προσεύχονταν σε αυτόν. Έπειτα, μετέβαιναν στην Ιερή Κρήνη, όπου παρέμεναν για να εξαγνιστούν πριν την εγκοίμηση (Renberg, 2017). Το νερό ήταν βασικό στοιχείο για την κάθαρση του σώματος και της ψυχής τους (Lambrinouidakis, 1994). Έπειτα, ήταν απαραίτητο για τους πιστούς να τελέσουν θυσίες προς τους θεούς, με κυριότερο τον Ασκληπιό, αλλά και άλλες θεότητες όπως τον Απόλλωνα (Petridou, 2014). Βάσει των κανόνων ήταν ανεπίτρεπτο κάποιος να μην προσφέρει θυσία και διωχνόταν αμέσως από το ιερό. Η τιμή που έπρεπε να δείξουν στους θεούς, μέσα από τη θυσία, ήταν υποχρεωτική (Ahearne-Kroll, 2014). Οι προσφορές περιλάμβαναν είτε ζώα, τα οποία θεωρούνταν και ως η πιο πλούσια θυσία, είτε δημητριακά, φρούτα ή γλυκά (Graf, 2010) και η κατανάλωσή τους εντός του ιερού ήταν υποχρεωτική.

Με εξαγνισμένο σώμα και πνεύμα και έχοντας πραγματοποιήσει τις αναμενόμενες θυσίες, οι ασθενείς μπορούσαν να περιηγηθούν στους χώρους του Ασκληπιείου. Σύμφωνα με τον Στράβωνα (*Γεωγραφικά* VIII, 6, 15), για την ενημέρωσή τους σχετικά με παλαιότερες θαυματουργές θεραπείες, οι πιστοί μπορούσαν να διαβάσουν τις επιγραφές και τα αναθήματα που κοσμούσαν το ιερό (Rousselle, 1985). Παρόμοιο ρόλο επιτελούσαν και τα διάφορα έργα τέχνης, με σημαντικότερα τα αγάλματα του

ιερού, αφού συνέβαλαν στην ψυχολογική προετοιμασία των ασθενών και στην αναπτέρωση της ελπίδας τους για τη δική τους θεραπεία (Καλαντζής & Λασκαράτος, 2003).

Τέλος, οι ασθενείς οδηγούνταν στη «Θόλο», όπου υποβάλλονταν σε δοκιμασίες θρησκευτικού χαρακτήρα, με στόχο την ενδυνάμωση της ψυχής τους. Οι ιερείς φρόντιζαν για την ενίσχυση της πίστης των ασθενών μέσα από την πραγματοποίηση εορταστικών τελετουργιών και την τέλεση δοξαστικών λειτουργιών σε καθημερινή βάση προς τιμήν του Ασκληπιού (Csepregi, 2018).

B4.3 Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ

Μετά το προπαρασκευαστικό στάδιο που ήταν αναγκαίο να ακολουθήσει ο ασθενής για να εξαγνίσει την ψυχή και το σώμα του καθώς και έπειτα από τις καθορισμένες τελετουργίες, ερχόταν το στάδιο της θεραπείας. Ο ασθενής προετοιμαζόταν για τη διαδικασία της εγκοίμησης, που ήταν η βασική θεραπευτική πρακτική. Αφού, λοιπόν, εξαγνιζόταν και είχε τελέσει τις απαραίτητες θυσίες, εισερχόταν στο «Άβατο» ή αλλιώς «Εγκοιμητήριο». Εκεί, τον μετέφεραν οι ιερείς με σκοπό να παραμείνει όλη τη νύχτα και να κοιμηθεί στον χώρο του Εγκοιμητηρίου (Krug A. , 1997). Το φως που υπήρχε στο Άβατο ήταν αρκετά χαμηλό, ώστε να ηρεμεί τον ασθενή, προκαλώντας του ένα αίσθημα κατάνυξης. Μέσα στην απόλυτη ησυχία που υπήρχε στο χώρο, ο ασθενής μπορούσε να κοιμηθεί ήρεμος πάνω σε κάποιο δέρμα θυσιασμένου ζώου, για να παίρνει την ενέργειά του. Στον ύπνο του ήταν σημαντικό να δει κάποιο συμβολικό όνειρο, που θα του υποδείκνυε τη θεραπεία του (Hamilton, 1906). Σύμφωνα με τη διαδικασία της εγκοίμησης, ο θεός επισκεπτόταν τον ασθενή κατά τη διάρκεια του ύπνου και επικοινωνούσε μαζί του είτε μέσα από το όνειρό του (Dorati, 2001) είτε μέσα από κάποιο όραμα που του προκαλούσε, ενώ κάποιες φορές τον ακουμπούσε στο σημείο του σώματός του, που έπασχε. Πολλές φορές, ο θεός εμφανιζόταν στα όνειρα των πιστών με τη μορφή κάποιου ιερού ζώου, όπως ήταν το φίδι, ο σκύλος, το πρόβατο κ.α.. Σε αρκετές πηγές αναφέρεται ότι παρουσιαζόταν ακόμα και στον ύπνο των ιερέων-ιατρών και τους υποδείκνυε την κατάλληλη θεραπεία για τους ασθενείς (Μποσνάκης, 2014). Οι ιερείς ερμήνευαν τα όνειρα, προτείνοντας τις κατάλληλες θεραπείες (Ξυπολιάς, 1955).

Ο ασθενής παρέμενε στο ιερό όσο χρειαζόταν για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημά του και να λάβει την απαραίτητη φροντίδα από τους ιερείς-ιατρούς, τόσο πριν την

πρακτική της εγκοίμησης όσο και μετά. Οι ιερείς έδιναν τις συμβουλές τους στον ασθενή και προσπαθούσαν με τις γνώσεις, που διέθεταν, να τον βοηθήσουν να αναρρώσει γρήγορα. Επίσης, τις περισσότερες φορές του διηγούνταν άλλες ιστορίες ανθρώπων με παρόμοιες ασθένειες, που γιατρεύτηκαν, με σκοπό να τον επηρεάσει θετικά. Όταν ο ασθενής θεραπευόταν, πριν φύγει από το Εγκοιμητήριο, έπρεπε να προσφέρει κάποιο αφιέρωμα προς τιμήν του θεού, προκειμένου να τον ευχαριστήσει για τη θεραπεία που του χάρισε (Ξυπολιάς, 1955).

Σταδιακά, τα Ασκληπιεία από τόποι λατρείας μεταβλήθηκαν σε τόποι ιατρικών πρακτικών ενώ οι ίδιοι οι ιερείς αναλάμβαναν περισσότερες ιατρικές ευθύνες και άρχισαν να εξετάζουν τους ασθενείς και να τους δίνουν τις κατάλληλες θεραπείες ή συμβουλές. Επιπλέον, πολλές φορές μετά τη θεραπεία προέτρεπαν τον ασθενή να παραμείνει στο ιερό, για να αναρρώσει γρηγορότερα. Τα ιερά κέντρα με τον καιρό γνώρισαν μεγάλη φήμη και μεταμορφώθηκαν σε νοσηλευτικά ιδρύματα, που περιείχαν βέβαια ακόμη ένα λατρευτικό-θρησκευτικό χαρακτήρα (Χριστοπούλου-Αλετρά, Τόγια & Βαρλάμη, 2010).

Οι ασθενείς έπασχαν από διάφορες νόσους και ασθένειες. Πιο σοβαρές ήταν οι χρόνιες ασθένειες, που τους ταλαιπωρούσαν και τους οδηγούσαν στα Ασκληπιεία, προκειμένου να λυτρωθούν από τα άλγη. Οι θεραπείες που δέχονταν στα ιερά κέντρα ήταν διαφορετικές και ανάλογες των περιστάσεων. Οι ιερείς του ναού πολύ συχνά πρότειναν ως θεραπεία τη χρήση των λουτρών, επειδή το νερό θεωρούνταν ιερό και βοηθούσε στον καθαρισμό-εξαγνισμό τους τόσο πρακτικά στο σώμα τους όσο και συμβολικά στην ψυχή τους. Επίσης, συνιστούσαν συγκεκριμένη διατροφή με ειδική κατανάλωση τροφών, λαχανικών και βοτάνων, ενώ κάποιες φορές τους συμβούλευαν να απέχουν τελείως από το φαγητό. Επιπλέον, οι ιερείς –ιατροί των ναών παρασκεύαζαν μείγματα από βότανα και φυτά για τοπική χρήση στις πληγές και τα τραύματα των ασθενών ή για να την ύφεση των αλγών τους. Ακόμα, παρασκεύαζαν και φάρμακα, για να τα χορηγήσουν στις περιπτώσεις που ήταν απαραίτητο (Pettis, 2006).

Σημαντικό μέσο που θεωρούσαν ότι βοηθούσε στη θεραπεία ήταν οι προσευχές και οι ύμνοι υπέρ των θεών, που πίστευαν ότι μπορεί να ενισχύσουν τη διαδικασία της ίασης. Επίσης, μεγάλη βάση έδιναν και στο χώρο που βρισκόταν το ιερό, καθώς έπρεπε να βρίσκεται μέσα στη φύση, για να επιδρά θετικά στη ψυχολογία των αρρώστων. Η ξεκούραση, η ηρεμία και η ψυχαγωγία ήταν σημαντικοί παράγοντες για τη βελτίωση της υγείας τους. Γι' αυτό το λόγο το περιβάλλον ήταν κατάλληλα

διαμορφωμένο με σκοπό να παρέχει τα μέσα για να νιώσουν καλύτερα (Χαβιάρ-Καραχάλιου, 2010). Σημαντική ήταν και η συμμετοχή τους σε δραστηριότητες, όπως σε αθλητικούς, μουσικούς και δραματικούς αγώνες, καθώς βοηθούσαν στη βελτίωση της διάθεσής τους (Angeloroulou et al., 2000).

Οι ιατροί των ναών είχαν, όπως είναι φυσικό, γνώσεις χειρουργικών επεμβάσεων, ειδικών τεχνικών και πρακτικών, που εφαρμόζαν αναλόγως της περίπτωσης. Απόδειξη αποτελούν τα χειρουργικά εργαλεία, που έχουν βρεθεί στους αρχαιολογικούς χώρους των Ασκληπιείων (Κιαπόκας, 1996). Οι περισσότερες από αυτές τις χειρουργικές πρακτικές τελούνταν κατά τη διάρκεια της εγκόμισης. Γι' αυτό συχνά όταν ο ασθενής ξύπναγε, απέδιδε το γεγονός της θεραπείας σε θαύμα (Κnapp, 1930). Επίσης, χρησιμοποιούσαν χειροπρακτικές τεχνικές, με σκοπό να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με τη βασική θεραπεία και να πετύχουν όσο το δυνατόν καλύτερα αποτελέσματα (Vasiliadis et al., 2009).

Ως μέσο θεραπείας χρησιμοποιούσαν και τα ιερά ζώα, που βρίσκονταν σε ειδικό χώρο στα Ασκληπιεία. Κάποια από αυτά ήταν το φίδι, που ο Ασκληπιός είχε καταφέρει να το χρησιμοποιήσει για ιατρικούς σκοπούς, εφόσον ήταν ο πρώτος που από το δηλητήριό του μπόρεσε να κατασκευάσει φάρμακο καθώς και ο σκύλος στο σάλιο του οποίο είχαν εντοπισθεί ορισμένες θεραπευτικές ουσίες, κατάλληλες για την επούλωση των πληγών και των τραυμάτων (Halpert, 1994).

Οι πρακτικές των θεραπειών έπρεπε να συνδυάζονται με ένα θετικό και ήρεμο κλίμα, προκειμένου να φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Το Άβατο ήταν διαμορφωμένο έτσι ώστε να παραπέμπει στον ύπνο και τη χαλάρωση των ασθενών. Ο χαμηλός φωτισμός, η ιδιαίτερη διακόσμηση και οι χαμηλόφωνες συζητήσεις με τους ιερείς για τις ικανότητες του θεού, βοηθούσαν τους ασθενείς να παραμένουν ήρεμοι. Επίσης, για τη βαθιά χαλάρωσή τους, οι ιερείς τους χορηγούσαν φυτικές και υπνωτικές ουσίες, με σκοπό να βρεθούν σε μία κατάσταση ιδανική για τη θεραπεία, που επρόκειτο να λάβουν (Kenda, 2006). Ένα πρόσθετο μέσο χαλάρωσης ήταν και η κατανάλωση κρασιού που βοηθούσε στη μετάβαση του ασθενή σε κατάσταση έκστασης. Η ψυχολογία αποτελούσε βασικό παράγοντα για την επιτυχία ή όχι της ίασης. Η πίστη και η αυθυποβολή των ασθενών ότι θα θεραπευτούν, ήταν σημαντικά στοιχεία για να πετύχει η θεραπεία τους (Edelstein & Edelstein, 1998).

Η παρουσία του θεού στους ασθενείς, σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, έμοιαζε με τη μορφή που υπήρχε στη διακόσμηση του ναού. Σε αυτό συνέβαλε η προπαρασκευαστική πρακτική κατά την οποία οι ασθενείς έβλεπαν αγάλματα και

εικόνες του θεού πριν την εγκοίμησή τους. Με τον τρόπο αυτό, η διακόσμηση λειτουργούσε ως ένα είδος υποβολής και ασκούσε επιρροή στο περιεχόμενο των ονείρων. Συγκεκριμένα, τον έβλεπαν ως έναν ώριμο άνδρα με μακριά γενειάδα, που κρατούσε τη ράβδο και συνήθως είχε κοντά του κάποιο από τα ιερά του ζώα. Παρουσιαζόταν ως ευγενική μορφή, που τους ηρεμούσε και τους υποσχόταν ότι θα είναι και πάλι υγιείς. Επίσης, ορισμένες φορές εμφανιζόταν και ως νέος θαρραλέος άνδρας, που πολεμούσε για να τους σώσει από τα δεινά τους. Η μορφή του από τις αφηγήσεις τους ήταν πάντοτε θετική, ευγενική και ευσπλαχνική. Δεν αναφερόταν ποτέ ως αυστηρός θεός με διάθεση να τιμωρήσει. Μέχρι και οι «άπιστοι» που τον είχαν δει ανέφεραν ότι ο θεός τους έδειξε καλοσύνη και τους βοήθησε να πιστέψουν σε αυτόν και στη θεραπεία τους, χωρίς να τους κρατήσει κακία. Αυτές οι περιγραφές ενίσχυαν ακόμη περισσότερο τη λατρεία και την εμπιστοσύνη των ανθρώπων προς το πρόσωπό του, καθώς λειτουργούσαν θετικά σε όλη τη διαδικασία της ίασης. Οι ασθενείς ακούγοντας τις αφηγήσεις αυτές τις περισσότερες φορές ανυπομονούσαν να εισέλθουν στο Άβατο, για να έχουν μια προσωπική επικοινωνία με τον θεϊκό θεραπευτή και να λάβουν την ευλογία του (Panagiotidou, 2016).

Οι ασθενείς, όπως ήταν φυσικό, ήταν αγχωμένοι για την πορεία της υγείας τους και αυτό από μόνο του λειτουργούσε ευνοϊκά στο να πιστέψουν οτιδήποτε για τη θεραπεία τους. Η επίσκεψή τους στο ιερό καθώς και η επαφή τους με άλλους ασθενείς και το προσωπικό του ναού τους έκανε να αισθανθούν οικεία στο νέο τους περιβάλλον. Όλο το κλίμα δημιουργούσε εμπιστοσύνη στους επισκέπτες και ελπίδα για τη θεραπεία που θα ακολουθούσε. Περιγραφές από ιάματα τονίζουν ακριβώς αυτό το φιλόξενο περιβάλλον και τη θετική ατμόσφαιρα που υπήρχε στα Ασκληπιεία, αλλά και την παρουσία του θεϊκού στοιχείου. Οι επισκέπτες μπορούσαν να περιηγηθούν στους χώρους του ιερού και να διαβάσουν τις διάφορες επιγραφές με τα περιστατικά θεραπειάς που υπήρχαν καταγεγραμμένα. Οι θετικές εντυπώσεις βοηθούσαν στην προτροπή του ασθενή από τα μέλη της οικογένειάς του, να παραμείνει στο ιερό, να δεχτεί τη θεραπεία και να εμπιστευτεί τους ιατρούς. Η οικογένεια μπορούσε να συνοδεύσει τον ασθενή και να μείνει μαζί του για όσο ήθελε, ενώ επιτρεπόταν και να παρακολουθήσει τις θυσίες και τις προσευχές που τελούνταν στο ιερό (von Ehrenheim, 2011).

Οι βωμοί αποτελούσαν ένα σημαντικό στοιχείο για τη θεραπεία των ικετών. Πριν τις διαδικασίες ίασης αλλά και μετά από αυτές, έπρεπε να προσευχηθούν στον θεό και να τον ευχαριστήσουν. Οι προσευχές ήταν πολλών ειδών και ο καθένας επέλεγε τι

θα διαλέξει. Ο ικέτης μπορούσε να προσεύχεται όρθιος ή καθισμένος στο έδαφος και για όση ώρα ήθελε. Στους βωμούς, επίσης, τελούσαν τις θυσίες τους. Οι επισκέπτες συχνά τους έβλεπαν γεμάτους από προσφορές στον θεό. Τις περισσότερες φορές υπήρχαν θυσιασμένα ζώα, δημητριακά, φρούτα, γλυκά και άλλα τρόφιμα. Οι ιερείς αποφάσιζαν αν ο θεός ήταν δεκτικός στη θυσία, που προσέφερε ο κάθε ασθενής. Αν την δεχόταν, ο ικέτης μπορούσε να μεταβεί στο επόμενο στάδιο, ενώ αν δεν την δεχόταν ο ικέτης έπρεπε να επαναλάβει τη διαδικασία της θυσίας και να προσευχηθεί, μέχρι ο θεός να την αποδεχτεί. Επιπλέον, υπήρχε συγκεκριμένη διαδικασία για τα θυσιασμένα ζώα. Ένα μέρος από αυτά έπρεπε να καεί προς τιμήν του θεού και το άλλο μέρος έπρεπε να φαγωθεί από τους ασθενείς και το προσωπικό του ιερού. Ήταν υποχρεωτικό να φάνε όλοι από το θυσιασμένο ζώο, αλλιώς σήμαινε ότι δείχνουν ασέβεια προς τον θεό (von Ehrenheim, 2011).

Εκτός από τις θυσίες και τις προσευχές που τελούνταν στα ιερά, οι επισκέπτες μπορούσαν να παρακολουθήσουν καθημερινά και ειδικές τελετουργίες, που γίνονταν δύο φορές την ημέρα, μία στην αρχή και μία στο τέλος της, από τους ιερείς. Οι τελετουργίες αυτές περιελάμβαναν προσευχές, ύμνους, άσματα και τραγούδια με τη συνοδεία αυλών. Ψάλλονταν προς τιμήν του θεού διάφορα λατρευτικά άσματα, όπως ήταν οι «παιάνες», που αποτελούσαν ειδικούς ύμνους με τη συνοδεία κιθάρας. Οι τελετουργίες αυτές ήταν αφιερωμένες στον Ασκληπιό και στον Απόλλωνα. Μετά τη λήξη τους όλο το προσωπικό του ιερού φρόντιζε να γίνουν οι απαραίτητες διαδικασίες για να οδηγηθούν οι ασθενείς στο Εγκοιμητήριο και να ξεκινήσει η πρακτική της εγκοίμησης (LeVen, 2017).

Τα Ασκληπιεία ήταν «ανοιχτά» για όποιον ήθελε να προσευχηθεί για την υγεία του αλλά και για τα αγαπημένα του πρόσωπα και είχε ο καθένας το δικαίωμα να συμμετέχει στις γιορτές προς τιμήν του θεού. Στις γιορτές το ιερό προσκαλούσε όλο τον κόσμο να προσέλθει για να τιμήσει τις θεότητες του. Γινόταν ιδιαίτερη πομπή, που ξεκινούσε τις περισσότερες φορές από την πόλη, όπου συγκεντρωνόταν πλήθος κόσμου και είχε πορεία προς το Ασκληπιείο. Στο δρόμο έψαλλαν παιάνες και ύμνους για τον θεό και όταν έφταναν στο ιερό προσεύχονταν, άρχιζαν τις θυσίες προς τιμήν του και προσκυνούσαν με ευλάβεια το άγαλμά του (Edelstein & Edelstein, 1998). Αργότερα, ξεκινούσαν οι λατρευτικοί αγώνες και καλούσαν όσους ήθελαν να συμμετάσχουν ή απλά να τους παρακολουθήσουν. Οι αγώνες ήταν κυρίως αθλητικοί και μουσικοί και ο νικητής που αναδεικνυόταν από αυτούς είχε την ευλογία του θεού. Επίσης, πραγματοποιούνταν δραματικές παραστάσεις στα θέατρα που υπήρχαν εντός

των Ασκληπιείων και τα θέματά τους σχετίζονταν με τη ζωή και το έργο του Ασκληπιού καθώς και άλλων θεοτήτων (Gorelick, 1987).

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα οι ασθενείς ένιωθαν ικανοί να δεχτούν κάθε θεραπεία. Η επαφή με τους ιερείς, το προσωπικό και τους επισκέπτες, καθώς και τα βιώματά τους από όλες τις εκδηλώσεις και τις τελετουργίες, τους δημιουργούσαν τις κατάλληλες προσδοκίες και τα κατάλληλα συναισθήματα για να πιστέψουν ότι μπορούν να θεραπευτούν. Η αρχιτεκτονική των χώρων αυτών καθώς και η επιλογή του φυσικού τοπίου για την ίδρυσή τους συνέβαλαν σημαντικά στις πρακτικές της θεραπείας.

Η θρησκευτική λατρεία των κέντρων ενισχυόταν σε μεγάλο βαθμό από τους κανόνες και τις οδηγίες, που έδιναν οι ιερείς και το προσωπικό στους επισκέπτες και τους ασθενείς. Οι ασθενείς ακόμα και αν ένιωθαν αμφιβολίες, μπορούσαν να πειστούν για τη θεραπεία τους βλέποντας πλήθος κόσμου να προσεύχεται και να προσφέρει θυσίες. Επίσης, έβλεπαν και ανθρώπους που είχαν ήδη θεραπευτεί και προσέφεραν θυσίες στο ιερό, για να ευχαριστήσουν τον θεό. Οι ειδικές τελετές, που πραγματοποιούνταν από τους ιερείς, δημιουργούσαν μία ατμόσφαιρα θρησκευτικής κατάνυξης ενισχύοντας την ύπαρξη του θεού. Το ίδιο συνέβαινε και με τις επιγραφές και τα αναθήματα, που ενδυνάμωναν την πίστη των ικετών. Οι προσωπικές αφηγήσεις θαυμάτων και οι θεραπευτικές εμπειρίες πρώην ασθενών λειτουργούσαν λυτρωτικά για τους νέους ασθενείς που βρίσκονταν εκεί. Η παρουσία των ανθρώπων που βρήκαν την υγεία τους, ήταν η έμπρακτη απόδειξη ότι γίνονται θαύματα και ότι ο θεός βοηθάει τους πιστούς του και παρεμβαίνει στην υγεία τους για να τους σώσει. Οι μαρτυρίες των ανθρώπων που είχαν θεραπευτεί ήταν η επιβεβαίωση της δύναμης του θεού και των ικανοτήτων του. Με αυτόν τον τρόπο, οι ασθενείς αποκτούσαν ελπίδες και προσδοκίες για την πορεία της υγείας τους. Η πεποίθησή τους ότι θα αναρρώσουν και θα γίνουν και πάλι όπως ήταν πριν, ενισχυόταν από το ιερό κέντρο και ενδυνάμωνε μέσα από τη συνολική του ατμόσφαιρα, μια ατμόσφαιρα που συνδύαζε το θρησκευτικό και το νοσοκομειακό-ιατρικό στοιχείο.

Στο εγκοιμητήριο οι ασθενείς πληροφορούνταν για τις τελετουργίες, τις πράξεις και τους κανόνες που έπρεπε να ακολουθήσουν καθώς και τα βήματα που έπρεπε να επιτελέσουν. Σημαντική πηγή πληροφοριών για τις διαδικασίες αυτές αποτελεί το Lex Sacra, μία επιγραφή του 2ου αι. μ.Χ. από το Ασκληπείο της Περγάμου που πιθανολογείται ότι βρισκόταν στην είσοδο του ναού και λειτουργούσε ως σειρά οδηγιών για τους πιστούς που κατέφταναν στον χώρο (Worrie, 1969). Ένα αντίγραφο

της επιγραφής ίσως βρισκόταν μέσα στην αυλή του Ασκληπιείου (Petsalis-Diomidis, 2007). Σύμφωνα με το κείμενο που αναγράφεται στο *Lex Sacra*, οι πιστοί, κρατώντας ένα στεφάνι από κλαδί ελιάς, έπρεπε να προσφέρουν ένα γλύκισμα με την ονομασία «πόπανον» στο Δία, την Άρτεμη και τη Γη. Έπειτα, όφειλαν να θυσιάσουν ένα χοίρο στον Ασκληπιό επάνω στο βωμό και να τοποθετήσουν επάνω σε ένα τραπέζι το δεξιό πόδι και τα εντόσθια (*Lex Sacra*, γρ. 1-7). Έπειτα, έπρεπε να ρίξουν τρεις οβολούς στον «θησαυρό», το ειδικό κουτί όπου συγκεντρώνονταν οι χρηματικές προσφορές των πιστών. Το απόγευμα, οι ασθενείς ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν τρία «πόπανα», εκ των οποίων τα δύο θα τοποθετούνταν στον εξωτερικό βωμό για καύση προς την Τύχη και τη Μνημοσύνη, ενώ το τρίτο θα προσφερόταν στη Θέμιδα μέσα στο εγκοιμητήριο (*Lex Sacra*, γρ. 8-10). Έπειτα, στο *Lex Sacra* αναφέρεται ότι όσοι εισέρχονταν στο εγκοιμητήριο έπρεπε να μείνουν αγνοί και να απέχουν από την ερωτική συνουσία, το κατσικίσιο κρέας και το τυρί. Στη συνέχεια, μετά την τρίτη ημέρα, οι ασθενείς έπρεπε να αφήσουν το στεφάνι ελιάς επάνω στο αχυρένιο κρεβάτι τους. Αν κάποιος έπρεπε να ρωτήσει περισσότερες από μία φορές για το ίδιο πράγμα, έπρεπε να προσφέρει μία προκαταρκτική θυσία ενός χοίρου στους θεούς. Αν ήθελε όμως να ρωτήσει για κάποιο άλλο ζήτημα, έπρεπε να θυσιάσει ένα ακόμη χοίρο, βάσει των παραπάνω οδηγιών (*Lex Sacra*, γρ. 10-17). Όσοι εισέρχονταν στο μικρό εγκοιμητήριο έπρεπε να εφαρμόσουν τους ίδιους κανόνες αγνότητας, και να προσφέρει έναν «πόπανο» στο Δία Αποτρόπαιο, ένα στο Δία Μειλίχιο, ένα στην Άρτεμη Προθυραία, ένα στην Άρτεμη και ένα στη Γαία. Επιπλέον, όφειλαν να προσφέρουν τρεις οβολούς στο «θησαυρό», και να πραγματοποιήσουν μία λατρευτική τελετή προς τους θεούς, κατά τη διάρκεια της οποίας όφειλαν να κάθονται σε κύκλο και να βουτούν γλυκά σε μέλη και λάδι ακολουθώντας το θυμίαμα του ιερέα (*Lex Sacra*, γρ. 17-24). Το βράδυ, όσοι ήθελαν να εισέλθουν στο εγκοιμητήριο και όσοι είχαν πραγματοποιήσει θυσία καθισμένοι σε κύκλο έπρεπε να προσφέρουν από ένα «πόπανο» στην Θέμιδα, την Τύχη και τη Μνημοσύνη. Επιπροσθέτως, έπρεπε να παρουσιάσουν εγγυητές προς τον θεό και, για οποιοδήποτε κόστος θεραπείας θα τους αποσπούσε, μπορούσαν να αποπληρώσουν το χρέος μέσα σε ένα χρόνο. Έπειτα, μέσα στο «θησαυρό», έπρεπε να τοποθετήσουν τα χρήματα της πληρωμής προς τιμήν του Ασκληπιού, μία Φωκαΐδα για τον Απόλλωνα και μία Φωκαΐδα για τον Ασκληπιό και, μόλις ανακτούσαν την υγεία τους, όφειλαν να προσφέρουν ό,τι άλλο επιθυμούσαν οι θεοί (*Lex Sacra*, 25-35). Στο τέλος του κειμένου υπογράφει ο Κλώδιος Γλύκων ο ιερονόμος (*Lex Sacra*, 35-36).

Η τελετουργία της βασικής θεραπείας, της εγκοίμησης, τελούσε κάτω από ένα πέπλο μυστηρίου και θρησκευτικότητας και είχε στόχο να βοηθήσει τους πιστούς να έρθουν σε επικοινωνία με τον θεό-θεραπευτή τους και να πιστέψουν ότι μπορούν να ζήσουν το θαύμα. Η σιγουριά των ιερέων ότι θα γίνουν καλά, οι αναφορές τους σε προηγούμενα επιτυχημένα περιστατικά και οι αφιερώσεις όσων είχαν ήδη θεραπευτεί, σε συνδυασμό με τη δική τους επιθυμία να είναι ξανά υγιείς, δημιουργούσαν το κατάλληλο κλίμα για να ακολουθήσουν τις οδηγίες και να προετοιμαστούν για τη θεραπεία (Crow, Gage, Hampson, Hart, Kimber, & Thomas, 1999). Ακόμη και όσοι είχαν αμφιβολίες ή ανησυχούσαν για το τι μπορεί να τους συμβεί, μέσα από αυτές τις διαδικασίες άλλαζαν τη γνώμη τους και πίστευαν ότι μπορούν να βιώσουν μία θετική εμπειρία, όπως και τόσοι άλλοι που θεραπεύτηκαν.

Με την έλευση του Χριστιανισμού και περί τα τέλη του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., τα Ασκληπιεία της Επιδαύρου, της Περγάμου και των Αιγών έπαψαν να λειτουργούν, σε αντίθεση με το Ασκληπιείο των Αθηνών που επιβίωσε μέχρι τον 5^ο αιώνα μ.Χ. Υπάρχουν αποδείξεις ότι τα Ασκληπιεία μετατράπηκαν σε εκκλησίες κατά το Χριστιανισμό, αλλά τα αρχαιολογικά τεκμήρια δεν επιτρέπουν να καθοριστεί αν τα κίνητρα ήταν θρησκευτικά ή μέχρι ποιου σημείου τα κτίρια χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου (Vaes, 1984). Εγκοιμήσεις πραγματοποιούνταν μέχρι το 484 μ.Χ. στο Ασκληπιείο των Αθηνών, ενώ αργότερα, το εγκοιμητήριο μετατράπηκε σε εκκλησία είτε προς τιμήν του Αγ. Ανδρέα είτε των Κοσμά και Δαμιανού (Gregory, 1988). Ωστόσο, η έλλειψη πηγών σχετικά με την πρακτική της εγκοίμησης μέσα στην εκκλησία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ενδιαφέρουσα και ελκυστική υπόθεση. Ο Graf αναφέρει ότι ο πρόσθετος διάδρομος της χριστιανικής εκκλησίας που επικάλυπτε το εγκοιμητήριο μάλλον δεν έπαιζε κάποιο ρόλο στην εγκοίμηση, μιας και η χριστιανική εγκοίμηση τελούνταν μέσα στην εκκλησία και όσο το δυνατόν πιο κοντά στον τάφο του αγίου (Graf, 2014).

Η εγκοίμηση στη χριστιανική παράδοση εμφανίζεται για πρώτη φορά με οργανωμένη μορφή στη λατρεία της Θέκλας στην Κιλικία, τον 5^ο αιώνα μ.Χ (Dargon, 1987). Αργότερα, στα πλαίσια της λατρείας συγκεκριμένων μαρτύρων, η εγκοίμηση έγινε η πρωταρχική και πιο περιζήτητη μέθοδος θεραπείας. Τα θεραπευτικά όνειρα διατηρήθηκαν σε διάφορες παραδόσεις, εκτός από τη λατρεία της Θέκλας, ανευρίσκονται και στη λατρεία του Κοσμά και του Δαμιανού, του Αρτεμίου στην Κωνσταντινούπολη, του Κυρίλλου και Ιωάννη στο Μενούθι της Αλεξάνδρειας και του Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Με την επικράτηση του Χριστιανισμού η πρακτική

της εγκοίμησης προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα και καθιερώθηκε ως μία διαδικασία τόσο εντυπωσιακή όσο εκείνη των προηγούμενων «ειδωλολατρικών» κέντρων της εγκοίμησης. Η εγκοίμηση στον Χριστιανισμό αντιπροσώπευε τη κοσμική θρησκευτικότητα, με τους δικούς της στόχους. Έδινε σημασία στο «σώμα» των ασθενών και όχι τόσο στο «πνεύμα» τους. Στόχος της ήταν η πραγματική ζωή που εξελισσόταν καθημερινά και όχι η μεταθανάτια. Οι ασκητές της εποχής είχαν τη δική τους θεωρία που σχεδόν φανέρωνε ντροπή για τα σώματά τους και πολλές φορές έφταναν στο σημείο να θεωρούν ότι η ασθένεια είναι δώρο από τον Θεό. Αντίθετα, όσοι ασθενείς κατέφευγαν στην πρακτική της εγκοίμησης θεωρούσαν ότι τα σώματά τους ήταν σημαντικά για την ψυχή τους και αισθάνονταν άσχημα για τη σωματική ασθένεια και την παραμόρφωση που μπορούσε να επιφέρει στο σώμα τους (Καλόφωνος, 2007).

Ωστόσο, όταν διερευνάται η συνέχιση μιας πρακτικής, είναι απαραίτητο να εξετασθεί εάν υπήρχε η λεγόμενη τοπική συνέχεια, αν δηλαδή υπήρχαν σε κοντινή περιοχή παγανιστικά εγκοιμητήρια που προϋπήρχαν των Χριστιανικών. Σύμφωνα με τον Deubner, η συνέχεια της πρακτικής της εγκοίμησης στα πρώιμα Χριστιανικά χρόνια μπορεί να εξεταστεί τοπικά, σε κάθε συγκεκριμένο σημείο και προσπαθεί να αναδείξει παγανιστικό προηγούμενο σε κάθε εγκοιμητήριο των πρώτων Χριστιανικών χρόνων (Deubner, 1900).

B4.5.Η ΜΕΡΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗ

Η επόμενη μέρα, που ακολουθούσε τη νύχτα της εγκοίμησης, ήταν καθοριστική για τους ασθενείς, που εξέρχονταν από το Εγκοιμητήριο. Σύμφωνα με κάποιους μελετητές, όσοι είχαν δει θεραπευτικό όνειρο έσπευδαν αμέσως να το διηγηθούν στους ιερείς και να ακολουθήσουν τις απαραίτητες οδηγίες αλλά και να επιτελέσουν με προσοχή τα απαραίτητα βήματα, προκειμένου να θεραπευθούν (Graf, 2010). Ωστόσο, φαίνεται ότι κάτι τέτοιο δε συνέβαινε στα εγκοιμητήρια της Κλασικής και Ελληνιστικής περιόδου. Ακόμα και στην περίπτωση του Αριστείδη, την οποία επικαλούνται οι προαναφερθέντες μελετητές, εκείνος δεν αναφέρεται σε ιερείς. Αντίθετα φέρεται να περιγράφει το όνειρο σε έναν υπηρέτη, σε φίλους του και στους ιατρούς του (*Ιεροί Λόγοι*, 3.21-23; 1.56-57; 1.73; 2.34; 3.27; 4.38). Επιπρόσθετα, το πλήθος των ασθενών που κατέφθαναν στα εγκοιμητήρια, λογικά καθιστούσε την ιδιαίτερη συμβουλευτική με τους ιερείς αδύνατη. Βέβαια, ο ερμηνευτικός ρόλος των

ιερέων στα μαντεία, χωρίς τη βοήθεια των οποίων θα ήταν αδύνατο να αποσαφηνιστεί η θέληση του εκάστοτε θεού, θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι και στα εγκοιμητήρια αυτή η υπηρεσία θα ήταν απαραίτητη. Ωστόσο, αυτή η υπόθεση έχει μία και μοναδική μαρτυρία η οποία υποστηρίζει τη συστηματική βοήθεια των ιερέων προς τους ασθενείς (*Γεωργαφικά* 14.1.44), γεγονός που την καθιστά απίθανη.

Κάποιοι μελετητές εκφράζουν την άποψη ότι ο Ασκληπιός απαιτούσε «μισθό», μία μορφή αμοιβής για τις θεραπείες του (Versnel, 1981). Σύμφωνα με τις μαρτυρίες και τα ιάματα, φαίνεται ότι μία τακτική αμοιβή πράγματι υπήρχε στην Επίδαυρο και την Πέργαμο. Ακόμη κι αν ο ασθενής δεν ήταν υποχρεωμένος από το ιερό ή δεν είχε αρκετά χρήματα για αμοιβή, προσέφερε ευχαριστήρια θυσία ή ακόμα και μόνο ευχαριστήρια προσευχή σε συνδυασμό με κάποιο μικρότερο δώρο (Pulleyn, 1997). Τέλος, σημεία αναφοράς αποτελούν τα ιάματα και τα αφιερώματα των πιστών στα Ασκληπιεία, για τα οποία θα αναφερθούμε εκτενώς στο κεφάλαιο των πηγών.

Αυτοί που είχαν λάβει μέρος στην πρακτική της εγκοίμησης μπορούσαν να μεταφέρουν πολλά στους υπόλοιπους ανθρώπους τόσο για τη μορφή του ίδιου του Ασκληπιού όσο και για την επικοινωνία που είχαν μαζί του. Συχνά έμοιαζε να εξιστορούσαν αληθινά γεγονότα ή αναμνήσεις από τη ζωή τους, εφόσον πίστευαν βαθιά ότι αυτά που είδαν στο όνειρό τους ήταν πραγματικά. Οι εμπειρίες που βίωσαν σταδιακά ερμηνεύονταν με τη λογική τους. Η εξιστόρηση των γεγονότων δεν ήταν πάντα η ίδια, άλλοτε πρόσθεταν στοιχεία γι' αυτές κι άλλοτε αφαιρούσαν. Αυτό γινόταν επειδή προσπαθούσαν να δώσουν νόημα και λογική σε όσα είδαν ερμηνεύοντάς τα, να γίνουν κατανοητοί σε όσους τα άκουγαν, αλλά και για να πείσουν τους ακροατές τους ότι έζησαν αυτά τα γεγονότα και είναι αληθινά (Johnson, 1993).

Συνεχίζοντας τη ζωή τους, μετά την εμπειρία τους στο ιερό, οι πλέον θεραπευμένοι ικέτες ενίσχυναν τη λατρεία του Ασκληπιού, εφόσον διέδιδαν σε όλους ότι ο Ασκληπιός τους θεράπευσε και ότι βίωσαν το θαύμα. Επίσης, με τις ιστορίες τους συντηρούσαν την παράδοση και την αντίληψη ότι πρέπει να επισκέπτονται όλοι οι πιστοί τα Ασκληπιεία. Όσοι δεν είχαν επισκεφτεί ποτέ τα ιερά κέντρα και μάθαιναν αντίστοιχες ιστορίες από αυτούς που τα είχαν επισκεφτεί, κατέληγαν να τα επισκέπτονται, προκειμένου να έχουν τη χάρη του θεού Ασκληπιού. Επιπλέον, είχαν την προθυμία να βιώσουν και αυτοί με τη σειρά τους μια ανάλογη εμπειρία και να νιώσουν έμπρακτα τη θεϊκή δύναμη (Tick, 2003).

B5. ΠΗΓΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΟΙΜΗΣΗΣ

B5.1ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

B5.1.1 Κείμενα

Η πρακτική της εγκοίμησης έχει καταγραφεί σε πλήθος πηγών της κλασικής αρχαιότητας. Ο Μαυρίδης στο βιβλίο του *Ο Ασκληπιός και οι απαρχές της ιατρικής*, παραθέτει το αρχαίο κείμενο καθώς και την μετάφραση του και μας διαφωτίζει όπως θα παρατηρήσουμε παρακάτω, τόσο για τον τόπο, τον τρόπο αλλά και τους χώρους, στους οποίους πραγματοποιούνταν, οι διαδικασίες που ακολουθούνταν. Η σημασία των ονείρων στη θεραπεία αλλά και η ίαση των ασθενών περιγράφονται με λεπτομέρειες στις αρχαίες καταγραφές. Μία από αυτές τις πηγές εντοπίζεται στα Γεωγραφικά του Στράβωνα:

Και αυτή δ'ούκ άσημος η πόλις και μάλιστα διά την επιφάνειαν του Ασκληπιού θεραπεύειν νόσους παντοδαπάς πεπιστευμένον και το ιερόν πλήρες έχοντος αεί των τε καμνόντων και των ανακειμένων πινάκων, εν οίς αναγεγραμμένοι τυγχάνουσιν αι θεραπείαι καθάπερ νε Κώ τε και Τρίκκη.

(μτφ.) Και αυτή η πόλη [η Επίδαυρος] δεν είναι άσημη, και μάλιστα λόγω των επιφανίων του Ασκληπιού, που πιστεύεται ότι θεραπεύει κάθε λογής αρρώστιες και έχει πάντα το ναό του γεμάτο αρρώστους, και λόγω των αναθηματικών πινακίδων πάνω στις οποίες είναι γραμμένες οι θεραπείες, όπως γίνεται στην Κω και στην Τρίκκη. (*Γεωγραφικά* VIII, 6, 15).

Ο Πausanias αναφέρεται στις επιγραφές που βρίσκονταν στο ναό του Ασκληπιού, πάνω στις οποίες αναφέρονταν τα ονόματα των ασθενών και οι παθήσεις τους:

Στήλαι δε ειστήκεσαν εντός του περιβόλου το μέν αρχαίον και πλέονες, επ'εμού δέ έξ λοιπαί. Ταύταις εγγεγραμμένα και ανδρών και γυναικών εστίον ονόματα ακασθέντων υπό του Ασκληπιού, προσέθ δε και νόσημα ό τι έκαστος ενόσησε, και όπως ίάθη. Γέγραπται δε φωνή τη Δωρίδι.

(μτφ.) Μέσα στον περίβολο βρίσκονται στήλες. Παλιότερα υπήρχαν περισσότερες, όταν πήγα εγώ όμως είχαν μείνει μόνον έξι. Πάνω σ'αυτές είναι χαραγμένα τα ονόματα ανδρών και γυναικών, που γιατρεύτηκαν από τον Ασκληπιό, όπως και η αρρώστια από την οποία υπέφερε ο καθένας, και πώς γιατρεύτηκε. Οι επιγραφές είναι στη δωρική διάλεκτο. (*Ελλάδος περιήγησις* II, 27, 3).

Οι επιγραφές αυτές, εκτός από πληροφορίες για τους θεραπευμένους, συνιστούσαν και ένα κανάλι μέσω του οποίου ο θεός διοχέτευε τις ιαματικές του δυνάμεις στους ασθενείς, όπως περιγράφει ο Λιβάνιος:

...νυν μεν την του θεού δύναμιν δεικνύς εκ των επιγραμμάτων α ην των υγιανάντων,...

(μτφ.) ...δείχνοντας τώρα τη δύναμη του θεού μέσω των επιγραφών εκείνων που βρήκαν την υγεία τους [στις Αιγές]... (Επιστολαί 695, 2)

Η θεραπευτική εμφάνιση του Ασκληπιού στον ύπνο των ασθενών αποτελεί το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της εγχοίμησης, όπως διακρίνεται και από τις ακόλουθες πηγές:

Ούτως εν Ασκληπιού μεν τα νοσήματα τοις θίοις ονείροις παύεται. Δια δε την τάξιν των νύκτωρ επιφανειών η ιατρική τέχνη συνέστη από των ιερών ονειράτων.

(μτφ.) Έτσι στο Ασκληπιείο τα νοσήματα θεραπεύονται με θεία όνειρα. Μέσω δε της διάταξης των οραμάτων, που έρχονται τη νύχτα, δημιουργήθηκε η ιατρική τέχνη από όνειρα σταλμένα από το θεό». (Αβάμμωνος διδασκάλου προς την Πορφυρίου προς Ανεβώ επιστολήν απόκρισις και των εν αυτή απορημάτων λύσις 3, 3)

Καθότι Αιγεαται μεν ηυχουν τους κάμνοντας τα σώματα νόσων απαλλάττεσθαι παρ' αυτοίς, επιφαινομένου νύκτωρ και ιωμένου του δαίμονος.

(μτφ.) Όσον αφορά τους Αιγεάτες, καυχιούνταν ότι σ' αυτούς οι άρρωστοι στο σώμα απαλλάσσονταν από τις αρρώστιες τους, γιατί εμφανιζόταν τη νύχτα ο θεός [ο Ασκληπιός] και τους γιάτρευε. (Εκκλησιαστική ιστορία II, 5)

...μυριών επτοημένων επ'αυτώ ως αν εοί σωτήρι και ιατρό, ποτέ μεν επιφαινομένω τους εγκαθεύδουσι, ποτέ δε των τα σώματα καμνόντων ιωμένω τας νόσους.

(μτφ.) ...χιλιάδες ήταν ταραγμένοι μ'αυτόν [τον Ασκληπιό] σαν να ήταν σωτήρας και γιατρός, που άλλοτε φανεωνόταν σ' εκείνους που κοιμούνταν [στο ναός στις Αιγές] και άλλοτε γιάτρευε τις αρρώστιες εκείνων που υπέφεραν στο σώμα. (Εις τον βίον του μακαρίου Κωνσταντίνου του βασιλέως III, 56)

Αντίστοιχες αναφορές στον θεραπευτικό χαρακτήρα των Ασκληπιείων συναντάμε και σε Λατίνους συγγραφείς, όπως ο Λίβιος:

...inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclutam Aesculapi nobii templo, quod quinque milibus passuum ab urbe distans nunc vestigiis revolsorum donorm, tum donis dives erat, quae remediorum salutarium aegri mercedem sacraverant deo.

(μτφ.) Τότε την Επίδauρο, η οποία, αν και όχι τόσο πλούσια όσο εκείνες, ήταν φημισμένη για ένα λαμπρό ναό του Ασκληπιού. Ο ναός αυτός, πέντε μίλια μακριά απ' την πόλη, έχει σήμερα πολλά απομεινάρια από σπασμένα αναθήματα. Τότε όμως ήταν πλούσιος σε προσφορές, τις οποίες είχαν αφιερώσει άρρωστοι στο θεό ως αναγνώριση για τα γιατρικά, που τους είχαν ξαναδώσει την υγεία τους». (Από ιδρύσεως της πόλεως XLV, 28, 3)

Εκτός από την Επίδauρο, αντίστοιχες πρακτικές εγκοίμησης πραγματοποιούνταν και στην Πέργαμο, όπως περιγράφει ο Στάτιος:

Dicitur... Venus... Pergameas intrasse domos, ubi maximus aegris auxiliator adest et festinantia sistens fata salutifero mitis deus incubat angui.

(μτφ.) Λέγεται ότι η Αφροδίτη... μπήκε στον ιερό χώρο στην Πέργαμο, όπου ο μεγάλος βοηθός των αρρώστων είναι παρών για να παρέχει τη βοήθειά του, και, ένας ευγενής θεός, που ανακόπτει τις βιαστικές μοίρες, κατακλίνεται πάνω στο φίδι που φέρνει την υγεία». (Silvae III, 4, 21-25)

Το Ασκληπείο της Περγάμου αναφέρεται και στα κείμενα του Γαληνού, αλλά και του Ηρωδιανού:

Άλλος δε τις ανήρ πλούσιος ουχ ημεδαπός ούτος γε, αλλ'εκ μέσης Θράκης ήκεν ονειράτος προτρέψαντος αυτόν εις την Πέργαμον. Είτα του θεού προστράξαντος όναρ αυτό πίνειν τε του δια των εχιδνών φαρμάκου καθ'εκάστην ημέραν και χρίειν έξωθεν το σώμα μετέπεσε το πάθος ου μετά πολλάς ημέρας εις λέπραν εθεραπεύθη τε πάλιν οίς ο θεός εκέλευσε φαρμάκοις και τούτο το νόσημα.

(μτφ.) Κάποιος άλλος πλούσιος άνθρωπος, όχι ντόπιος αλλά από το εσωτερικό της Θράκης, ήρθε, επειδή ένα όνειρο τον οδήγησε στην Πέργαμο. Τότε ο θεός τον πρόσταξε, εμφανιζόμενος σ'ένα όνειρο, να πίνει κάθε μέρα από το φαρμάκι που παράγεται από τις οχιές και να αλείφει εξωτερικά το σώμα του. Έπειτα από λίγες μέρες η αρρώστια μετατράπηκε σε λέπτα. Και τούτη η αρρώστια, με τη σειρά της, θεραπεύτηκε από φάρμακα που διέταξε ο θεός. (Υποτύπωσης εμπειρική, κεφ. X, σελ. 78)

Ταύτα δε ποιήσας... επείχθη ες Πέργαμον της Ασίας, χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις του Ασκληπιού, αφικόμενος δη εκεί, και ες όσον ήθελε των ονειράτων εμφορηθείς, ήκεν ες Ίλιον.

(μτφ.) Όταν τα΄κανε αυτά [ο Καρακάλλας]... πήγε βιαστικά στην Πέργαμο της Μικράς Ασίας, θέλοντας να κάνει χρήση των θεραπειών του Ασκληπιού. Αφού πήγε εκεί και είδε όσα όνειρα ήθελε, έφυγε για το Ίλιο. (Της μετά Μάρκον βασιλείας ιστοριών IV, 8, 3).

Προκειμένου να λάβουν θεραπεία από τον Ασκληπιό, ήταν σημαντικό για τους ασθενείς να εξευμενίσουν τον θεό με τις προσφορές τους και να αποδείξουν την πίστη τους:

Ούτε γαρ ο Απόλλων ο Γράννος ουθ' ο Ασκληπιος ουθ' ο Σάραπις καίπερ πολλά ικετεύσαντι αυτώ πολλά δε και προσκαρτερήσαντι ωφέλησεν. Έπεμψε γαρ αυτοίς και αποδημών και ευχάς και θυσίας και αναθήματα, και πολλοί καθ'έκαστην οι τοιουτό τι φέροντες διέθεον, ήλθε δε και αυτός ως και τη παρουσία τι ισχύσων, και έπραξεν πάνθ'όσα οι θρησκεύοντες τι ποιούσιν, έτυχε δ'ουδενός των ες υγίειαν τεινόντων.

(μτφ.) Αυτός [ο Αλέξανδρος Σεβήρος] δεν πήρε βοήθεια από τον Απόλλωνα τον Γράννο, ούτε τον Ασκληπιό ούτε από τον Σάραπη, παρά τις πολλές ικεσίες του και την επιμονή του. Διότι ακόμη και από μακριά έστελνε σ'αυτούς προσευχές, θυσίες και αναθηματικές προσφορές και κάθε μέρα πολλοί ταχυδρόμοι έφερναν τρέχοντας κάτι τέτοιο. Πήγε και ο ίδιος σ'αυτούς μήπως καταφέρει κάτι αυτοπροσώπως, και έκανε ό,τι κάνουν οι θρήσκοι. Δεν πήρε όμως τίποτε, που θα τον βοηθούσε να βρει την υγεία του (*Ρωμαϊκή ιστορία*, LXXVIII, 15, 6-7)

Πολλές είναι οι αναφορές σε περιπτώσεις συγκεκριμένων ασθενών, οι οποίοι απευθύνθηκαν στον Ασκληπιό για να απαλλαγούν από την ασθένειά τους. Μία τέτοια περίπτωση περιγράφεται από τον Αιλιανό:

Ανήρ Ευφρόνιος, κακοδαίμων ανήρ, και έχαιρεν επί ταις Επικούρου φλυαρίας και εξ εκείνων κακά ειρύσατο δύο, άθεος τε και ακόλαστος είναι.

Ο δε εν τοσούτω κακώ ων ουκ επελάθετο της βδελυράς εκείνης και αθέου συγγραφής, ην ο Γαργήτιος, ώσπερ ούν τα εκ Τιτανικών σπερμάτων φύντα, τω βίω των ανθρώπων κηλίδα προσετρίματο.

Ο δε αθλίως νόσω (περιπνευμονίαν καλούσιν Ασκληπιαδών παίδες αυτήν) πιεζόμενος τα μεν πρώτα εδείτο της ανθρώπων ιατρικής και εκείνων ήρτητο.

Της των ιατρών επιστήμης βιαιότερον ην το νόσημα.

Επει τοίνυν υπέρ των εσχάτων εσάλευεν ήδη, κομίζουσιν αυτόν οι προσήκοντες ες Ασκληπιού.

Και καταδαρθόντι οι των τις ιερέων εδίκηι λέγειν μίαν είναι σωτηρίας οδόν τω ανδρί και εν των εφεστώτων κακών φάρμακον, είπερ ουν τα Επικούρου βιβλία καταφλέζας, και των αθέων τε και ασεβών και εκτεθλυμμένων στιγμάτων την

σποδόν αναδέψει κηρώ υγρώ, και επιπλάσμενος την νηδύν και τον θώρακα πάντα καταδήσει ταινίαις.

Ο δε όσα ήκουσε τοις οικείοις ομολογεί, και εκείνοι περιχαρείας αντίκα υπεπλήσθησαν τω μη εκφρσθήναι εκφραυλισθέντα αι ατιμασθέντα υπό του θεού αυτόν.

Και τινα εξ αυτού διδασκαλίαν εναυσάμενοι, κατά εμισήσαντο ες το ευ και καλώς.

(μτφ.) Ο Ευφρόνιος, ένας ελεεινός άνθρωπος, ευχαριστιόταν να ακούει τις φλυαρίες του Επίκουρου και απέκτησε δύο κακά απ' αυτό το πράγμα: έγινε άθεος και ακρατής.

Μέσα σ'αυτήν την άθλια κατάσταση, δεν ξεχνούσε εκείνο το βδελυρό και άθεο σύγγραμμα, το οποίο ο Γαργήτιος [ο Επίκουρος], σαν γέννημα της σποράς των Τιτάνων, αποτύπωσε ως στίγμα πάνω στη ζωή των ανθρώπων.

Επειδή έπεσε σε βαριά αρρώστια [την ονομάζουν πνευμονία οι γιοι των Ασκληπιάδων], χρειάστηκε την ανθρώπινη ιατρική και κατέφυγε σε εκείνους.

Η αρρώστια ήταν δυνατότερη από τη γνώση των γιατρών.

Όταν πια είχε φτάσει στο χείλος του θανάτου, τον έφεραν οι φίλοι του στο ναό του Ασκληπιού. Όταν αυτός κοιμήθηκε, ένας από τους ιερείς φάνηκε να του λέει ότι μία ήταν η οδός της σωτηρίας του και ένα μόνο φάρμακο για τα δεινά του: να κάψει τα βιβλία του Επίκουρου, να ανακατέψει τις στάχτες των άθεων, ασεβών και εκθηλυμένων βιβλίων με λιωμένο κερί και αφού απλώσει αυτό το έμπλαστρο στο στομάχι και το στήθος του, να τα δέσει γύρω με επιδέσμους.

Αυτός είπε στους φίλους του ό,τι είχε ακούσει και εκείνοι χάρηκαν εξαιρετικά, που ο θεός δεν τον έδωξε ούτε τον περιφρόνησε και τον ατίμασε.

Και έχοντας πάρει ένα μάθημα απ'αυτόν, τον μιμήθηκαν στο εξής κάνοντας καλή και έντιμη ζωή. (Αποσπασμάτια 89)

Ο Αίλιος Αριστείδης αναφέρεται στη σημασία που είχε το νερό στη θεραπευτική ζωή των Ασκληπιείων:

...ούτω του μεγάλου θαυματοποιού και πάντα επί σωτηρία πράττοντος ανθρώπων εύρημα τούτο και κτήμα εστι. Συμπράττει δη προς άπαντα αυτό και γίννεται πολλοίς αντί φαρμάκου. Πολλοί μεν γάρ τούτω λουσάμενοι οφθαλμούς εκομίσαντο, πολλοί δε πiónτες στέρνον ιάθησαν και το αναγκαίον πνέυμα απέλαβον, των δε πόδας εξώρθωσεν, των δε άλλο τι. Ήδη δε τις πión εξ αφώνου φωνήν αφήκεν, ώσπερ οι των απορρήτων υδάτων πiónτες μαντικοί γιγνόμενοι. Τοις δε και αυτό το αρύτεσθαι αντ'άλλης σωτηρίας καθέστηκεν. Και τους τε δη νοσούσιν ούτως αλεξιφάρμακον και σωτήριον εστιν και τους υγιαίνουσιν ενδιαιωμένοις παντός άλλου χρήσιν ύδατος ουκ άμεμπτον ποιεί.

(μτφ.) ...του μεγάλου θαυματοποιού, που κάνει τα πάντα για τη σωτηρία των ανθρώπων, είναι αυτή [η κρήνη] εύρημα και κτήμα: συμπράττει μ'αυτόν σ'όλα τα πράγματα και σε πολλά παίρνει τη θέση φάρμακου. Γιατί πολλοί που λούστηκαν με το νερό της ξαναβρήκαν την όρασή τους, ενώ πολλοί γιατρεύτηκαν από αρρώστιες του θώρακα και ξαναβρήκαν την απαραίτητη αναπνοή, όταν ήπιαν από αυτό. Ένας άνθρωπος που ήπια απ'αυτό, ενώ ήταν άφωτος, ξαναβρήκε τη φωνή του, όπως εκείνοι που αποκτούν προφητικές ιδιότητες, όταν πίνουν ιερά νερά. Για μερικούς, και μόνον η άντληση του νερού ήταν αρκετή για να τους γιατρέψει. Επιπλέον, αυτό όχι μόνον γιατρεύει και είναι σωτήριο για τους αρρώστους, αλλά και για τους υγιείς καθιστά ακατάλληλη τη χρήση οποιουδήποτε άλλου νερού». (ΛόγοιXXXIX 14-15)

Μία από τις σημαντικότερες πηγές σχετικά με την εγκοίμησης συνιστούν οι Λόγοι του Αίλιου Αριστείδης, όπου περιγράφει τα προσωπικά του βιώματα ως ασθενής:

Εδηλώθη δε ως εναργέστατα, ώσπερ ουν και μυρία έτερα εναργή την παρουσίαν είχε του θεού. Και γαρ οίον άπτεσθαι δοκείν ην και διαισθάνεσθαι ότι αυτός ήκοι, και μέσως έχειν ύπνου και εγρηγόρσεως, και βούλεσθαι εκβλέπειν και αγωνιάν μη προαπαλλαγείη, και ώτα παραβεβληκέναι και ακούειν, τα μεν ως όναρ, τα δε ως ύπαρ, και τρίχες ορθαί και δάκρυα συν χαρά και γνώμης όγκος ανεπαχθής και τις ανθρώπων αύτα γ'ενδείξασθαι λόγω δυνατός; Ει δε τις των τετελεσμένων εστί, σύννοιδέν τε και γνωρίζει. Οφθέντων δε τούτων, επειδή έως εγένετο, καλώ τον ιατρόν Θεοόδοτον. Και ως ήκε, διηγούμαι τα ονειράτα. Ο δ'εθαύμαζε μεν ως είχε δαιμονίως, ηπόρει δε ό τι χρήσοιτο, χειμώνος τε ώρα και άμα την αγάν ασθένειαν του σώματος δεδιώς. Μηνών γαρ ήδη συχνών εκείμην ένδον. Έδοξεν ουν ημιν ου χειρόν είναι μεταπέμψασθαι και τον νεωκόρον τον Ασκληπιακόν.

(μτφ.) Αυτό [το γιατρικό] αποκαλύφθηκε κατά τον πιο φανερό τρόπο, έτσι όπως και αναρίθμητα άλλα πράγματα καθιστούν έκδηλη την παρουσία του θεού. Γιατί μου φαινόταν ότι σχεδόν τον άγγιζα και αισθανόμουν ότι ερχόταν, και ήμουν ανάμεσα στον ύπνο και στο ξύπνημα και ήθελα να δω το όραμα, και αγωνιούσα μήπως αυτός φύγει προηγουμένως και έστηνα τα αφτιά μου να ακούσω, άλλοτε σαν σε όνειρο, άλλοτε σαν σε όραμα που βλέπεις σε εγρήγορση και οι τρίχες της κεφαλής μου είχαν σηκωθεί όρθιες και δάκρυα χαρά [έτρεχαν από τα μάτια μου] και το βάρος της γνώσης δεν ήταν επαχθές – ποιος θα μπορούσε να βάλει σε λόγια αυτά τα πράγματα; Αν όμως είναι ένας από τους μυημένους, τότε ξέρει και καταλαβαίνει. Έχοντας δει αυτά τα πράγματα, σαν ξημέρωσε, κάλεσα το γιατρό Θεόδοτο. Και μόλις ήρθε, του διηγήθηκα τα όνειρά μου. Εκείνος έμεινε έκπληκτος με το πόσο παράξενα ήταν και δεν ήξερε πώς να τα χρησιμοποιήσει, επειδή ήταν χειμώνας και επειδή φοβόταν τη μεγάλη εξασθένηση του σώματός μου. Γιατί ήμουν

κλεισμένος στο σπίτι μου για πολλούς μήνες. Γι' αυτό το λόγο θεωρήσαμε καλό να φωνάξουμε και το νεωκόρο Ασκληπιακό. (Λόγοι XLVIII, 31-35)

Ταύτα δὴ εφάνθη τα ονειράτα ἰατροῦ τε ἤκοντος καὶ παρεσκευασμένου βοηθεῖν ὅσα ἐπενόει. Ὡς δὲ ἤκουσε τῶν ονειράτων, αὐτὸς τε υπεχώρει νουν ἔχων τῷ θεῷ καὶ ἡμεῖς ἐνγωρίζομεν τὸν ἀληθινόν καὶ προσήκοντα ἡμῖν ἰατρόν καὶ ἐπιούμεν α ἐπέταξεν.

(μτφ.) Αυτά τα όνειρα φανερώθηκαν όταν ο γιατρός ήταν έτοιμος να βοηθήσει σύμφωνα με τις δικές του απόψεις. Μόλις άκουσε τα όνειρα, ήταν αρκετά έξυπνος ώστε να παραχωρήσει τη θέση του στο θεό και εμείς αναγνωρίσαμε τον αληθινό γιατρό που μας ταίριαζε και κάναμε ό,τι μας διέταξε». (Λόγοι XLVII, 57)

Άλλη μία σημαντική πηγή της εγκοίμησης αποτελεί ο *Πλούτος*, η κωμωδία του Αριστοφάνη, στην οποία αναφέρεται η διαδικασία της εγκοίμησης για τη θεραπεία της τύφλωσης:

*ΚΑΡΙΩΝ: ο δεσπότης πέπραγεν ευτυχέστατα
μάλλον δ' ο Πλούτος αὐτός. Ἀντί γὰρ τυφλοῦ
ἐξωμμάτῳται καὶ λελάμπρυνται κόρας*

Ἀσκληιοῦ παιώνος ευμενοῦς τυχῶν

ΧΟΡΟΣ: λέγεις μοι χαράν, λέγεις μοι βοάν.

ΚΑΡΙΩΝ: πάρεστι χαίρειν, ἦν τε βούλησθ' ἦν τε μη.

ΧΟΡΟΣ: ἀναβοάσομαι τὸν εὐπαιδα καὶ

μέγα βροτοῖσι φέγγος Ἀσκληπιόν.

(μτφ.) ΚΑΡΙΩΝ: Το αφεντικό μου φάνηκε πολύ τυχερό ή μάλλον ο ίδιος ο Πλούτος. Γιατί από τυφλός έγινε ανοιχτομάτης, κι οι κόρες του γυαλίζουν, τόσο ευμενής γιατρός αποδείχτηκε ο Ασκληπιός

ΧΟΡΟΣ: Τα λόγια σου μου δίνουν χαρά πολλή, να βάλω τις φωνές θέλω.

ΚΑΡΙΩΝ: Πρέπει να χαρείς, θέλεις δεν θέλεις.

ΧΟΡΟΣ: Ας φωνάξουμε λοιπόν για χάρη του Ασκληπιού, το φέγγος των ανθρώπων, με τα καλά παιδιά του.

...

*ΚΑΡΙΩΝ: ὡς γὰρ τάχιστ' ἀφικόμεθα πρὸς τὸν θεόν
ἀγοντες ἄνδρα τότε μεν ἀθλιώτατον,
νῦν δ' εἰ τιν' ἄλλον μακάριον κευδαίμονα,
πρώτον μεν αὐτὸν ἐπὶ θάλατταν ἤγομεν
ἐπειτ' ἐλούμεν.*

ΓΥΝΑΙΚΑ: νῆ Δι' εὐδαίμων ἀρ' ἦν

ἀνὴρ γέρων ψυχρὰ θαλάττη λούμενος.

*ΚΑΡΙΩΝ: έπειτα προς το τέμενος ήμεν του θεού.
επί δε βωμό πόπανα και προθύματα
καθωσιώθη, πέλανος Ηφαίστου φλογί,
κατεκλίναμεν τον Πλούτον, ώσπερ εικος ήν.
ημών δέκαστος σιβάδα παρεκαττέτο.*

(μτφ.) ΚΑΡΙΩΝ: Μόλις φτάσαμε βιαστικοί στο ναό, στο θεό κουβαλώντας τον άνθρωπο, σε άθλιο χάλι τότε, αλλά μακάριο και ευτυχισμένο σήμερα, πρώτα πρώτα τον πήγαμε στη θάλασσα και τον λούσαμε.

-ΓΥΝΑΙΚΑ: Πολύ ευτυχισμένος, μα τον Δία, ο γέρος που λούζεται στη θάλασσα την κρύα.

-ΚΑΡΙΩΝ: Έπειτα πήγαμε στο τέμενος του θεού. Εκεί, στο βωμό, μελόπιτες και ψητά κρέατα προσφέραμε, τροφή για τις φλόγες του μαύρου Ηφαιστου. Και βάλαμε τον Πλούτο να ξαπλώσει, όπως είναι η συνήθεια, κι ο καθένας από μας έφτιαξε το στρώμα του.

...

*ΚΑΡΙΩΝ: ως δε τους λύχνους αποσβέσας
ημίν παρήγγειλεν καθεύδειν του θεού
ο πρόπολος, ειπών, ην τις αίσθηται ψόφου,
σιγάν, άπαντες κοσμίως κατεκείμεθα.*

(μτφ.) ΚΑΡΙΩΝ: Σε λίγο μας παρήγγειλε ο υπηρέτης του ναού να σβήσουμε τα λυχνάκια κι αμέσως να κοιμηθούμε, κι όποιος άκουγε κανένα θόρυβο, να μη βγάλει άχνα. Κι εμείς ξαπλώσαμε με τάξη.

...

ΚΑΡΙΩΝ: ουκ, αλλ' Ιασώ μεν τις ακολουθούσ'άμα
υπηρυθρίασε χη Πανάκει' απεστράφη
την ριν' επιλαβούσα

(μτφ.) ΚΑΡΙΩΝ: Όχι, μονάζα η Ιασώ που τον ακολουθούσε κοκκίνησε και η Πανάκεια γύρισε πέρα το πρόσωπό της, πιάνοντας τη μύτη της.

...

ΚΑΡΙΩΝ: μετά τούτο τω Πλουτώνι παρεκαθέζετο
και πρώτα μεν δη της καφαλής εφήψατο,
έπειτα καθαρόν ημιτύβιον λαβών
τα βλέφαρα περέψησεν. η Πανάκεια δε
κατεπέτασ' αυτού την κεφαλήν φοινικίφι
και παν το πρόσωπον. είθ'ο θεός επόπυσεν.
εξηξάτην ουν δύο δράκοντ' εκ του νεώ
υπερφυείς το μέγεθος.

(μτφ.) ΚΑΡΙΩΝ: Ὑστερα πήγε και κάθισε κοντά στον Πλούτο. Πρώτα του χάιδεψε το κεφάλι, μετά πήρε καθαρή πετσέτα και του σκούπισε τα βλέφαρα, και η Πανάκεια του σκέπασε με κόκκινο πανί όλο το κεφάλι και το πρόσωπο. Ἐπειτα ο θεός σφύριξε και βγήκαν από το ιερό δυο φίδια θεόρατα στο μπόδι!
(Πλούτος 644-747)

Η εγκοίμηση αποτέλεσε συνηθισμένη επιλογή θεραπείας ακόμα και μετά την κλασική περίοδο, όπως φαίνεται παρακάτω από την ιστορία του Δομνίνου από τη Συρία:

...ην δε ουδέ την ζωνν άκρος οιον αληθώς φιλόσοφον ειπείν. Ο γαρ Αθήνησιν Ασκληπιός την αυτή ίασιν έχρησιμόδει Πλουτάρχω τε τω Αθηναίω και τω Σύρω Δομνίνω, τούτω μεν αίμ' αποπτύοντι πολλάκις και τούτο φέροντι της νόσου το όνομα, εκείνω δε ουκ οίδα ό τι νενοσηκότι, η δε ίασις ην εμπίπλασθαι χοιρειών κρεών. ο μεν δη Πλούταρχος ουκ ηνέσχετο της τοιαύτης υγείας καιτοι ουκ ούσης αυτώ παρανόμου κατά τα πάτρια, αλλά διαναστάς από του ύπνου και διαγκωνισάμενος επί του σκίμποδος αποβλέπων εις το άγαλμα του Ασκληπιού (και γάρ ετύγγανεν εγκαθεύδων τω προδόμω του ιερού), ώ δέσποτα, έφη, 'τι δε αν προσέταζας Ιουδαίω νοσούντι ταύτη την νόσον; Ού γάρ αν και εκείνω εμφορείσθαι χοιρειών κρεών εκέλευσας' ταύτα ειπεν, ο δε Ασκληπιός αυτίκα από του αγάλματος εμμελέστατον δη τινα φθόγγον, ετέραν υπεγράψατο θεραπείαν τω πάθεο. Δομνίνος δε ουδέ κατά θέμιν πεισθείς τω ονειρώ, θέμιν την Σύροις πάτριον, ουδέ παραδείγματι τω ονειρώ, θέμιν την Σύροις πάτριον, ουδέ παραδείγματι τω Πλουτάρχω χρησάμενος έφαγέ τε τότε και ήσθιεν αεί των κρεών. λέγεται που μίαν ει διέλειπεν ημέραν άγευστος επιτίθεσθαι το πάθημα πάντω έως ενεπλήσθη.

(μτφ.) [Ο Δομνίνος, 5^{ος} αι. μ. Χ.] δεν ήταν τέλειος στον τρόπο ζωής του, ώστε να ονομαστεί αληθινά φιλοσοφος. Διότι ο Ασκληπιός, στην Αθήνα, χρησιμοδότησε την ίδια θεραπεία για τον Πλούταρχο τον Αθηναίο και για τον Σύριο Δομνίνο, ο οποίος έφτυνε συνεχώς αίμα και είχε την αρρώστια με αυτό το όνομα ενώ ο πρώτος έπασχε από κάτι – δεν ξέρω τι. Η θεραπεία ήταν να φάνε μέχρι κορεσμού χοιρινό κρέας. Ο Πλούταρχος δεν μπορούσε να ανεχθεί μια τέτοια δίαιτα, αν και δεν ήταν αντίθετη προς τους νόμους των πατέρων του, αλλά ξύπνησε και ακουμπώντας τον αγκώνα του στο σκαμνί του, κοίταξε το άγαλμα του Ασκληπιού (γιατί τύχαινε να έχει κοιμηθεί στον πρόδρομο του ναού) και ειπε: «Κυρίε μου, τι θα διέταζες έναν Ιουδαίο που θα είχε την ίδια αρρώστια; Γιατί, ασφαλώς, δεν θα τον διέταζες να γεμίσει από χοιρινό κρέας». Έτσι μίλησε και αμέσως ο Ασκληπιός μίλησε από το άγαλμα με πολύ αρμονική φωνή, ορίζοντας ένα άλλο γιατρικό για την αρρώστια. Ο Δομνίνος όμως εμπιστεύθηκε το όνειρο, αν και δεν ήταν σύμφωνο με το νόμο – τον πατροπαράδοτο νόμο των Συρίων – και δίχως να μιμηθεί το παράδειγμα του

Πλούταρχου, έφαγε τότε και έτρωγε συνεχώς χοιρινό κρέας. Λέγεται ότι αν ξεχνούσε μια μέρα να φάει, η αρρώστια επανερχόταν αμέσως και παρέμενε ώσπου να ξαναγεμίσει αυτός από χοιρινό κρέας. (*Λεξικόν, Δομνίνος*)

Παρά τη δημοφιλία της εγκοίμησης, υπήρχαν ορισμένοι, όπως εδώ ο Κικέρων, που αμφισβητούσαν την αποτελεσματικότητά της και έδειχναν την προτίμησή τους προς την επιστημονική ιατρική:

Qui igitur convenit aegros a coniectore somniorum potius quam a medico petere medicinam? an Aesculapius an Serapis potest nobis praescribere per somnium curationem valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? et si sine medico medicinam dabit Minerva, Musae scribendi legend ceterarum atrium scientiam somniantibus non dabunt? at si curatio daretur valetudinis, haec quoque quae dixi darentur; quae quoniam non dantur, medicina non datur.

(μτφ.) Τι νόημα έχει να αναζητεί ένας άρρωστος τη θεραπεία του σ' έναν ερμηνευτή ονείρων αντί σ' ένα γιατρό; Ή μήπως νομίζεις ότι ο Ασκληπιός και ο Σάραπης μπορούν να ορίσουν μια θεραπεία για την αρρώστια μας μέσω ενός ονείρου, ενώ, αντίθετα, ο Ποσειδώνας δεν μπορεί να βοηθήσει τους πλοηγούς με τον ίδιο τρόπο; Και αν η Αθηνά έδινε θεραπείες μέσω των ονείρων, δίχως τη βοήθεια γιατρού, δεν θα έδιναν και οι Μούσες γνώσεις γραφής, ανάγνωσης και άλλων τεχνών σ' εκείνους που βλέπουν όνειρα; Αν όμως δίνονταν έτσι οι γιατρείες των ασθενειών, θα δίνονταν και οι τέχνες που προανέφερα. Επειδή όμως αυτές δεν δίνονται έτσι, το ίδιο ισχύει και για την ιατρική. (*Περί μαντικής* II, 59, 123)

Ωστόσο, για την πλειοψηφία των ασθενών, η εγκοίμηση συνιστούσε μία διέξοδο για την αντιμετώπιση της εκάστοτε ασθένειας και, για το λόγο αυτό, η αποδοχή της ήταν ευρεία, όπως διαπιστώνεται διαβάζοντας το παρακάτω απόσπασμα από το κείμενο του Μένανδρου:

*Ερημία μεν εστι, κουκ ακούσεται
ουδείς παρών μου των λόγων ων αν λέγω.
εγώ τον άλλον, άνδρες, ετέθνήκειν βίον
απανθ'όν έζην, τούτο μοι πιστεύετε.
πάνυ ταυτό το καλόν, ταγαθόν, το σεμνόν <ήν>
το κακον. Τοιούτον ήν τι μου πάλαι σκότος
περί την διανοιαν, ως έοικε, κ<ε>ίμενον,
ό πάντ'έκρυπτε ταύτα κηφάνιζέ μοι.
νύν δ'ενθάδ'ελθών, ώσπερ εις Ασκληπιού
εγκατακλιθείς σωθεις τε, τον λοιπόν χρόνον*

*ανεβεβίωκα. περιπατώ, λαλώ, φρονώ.
τον τηλικούτον και τοιούτον ήλιον
νύν πρώτον εύρον, άνδρες, εν τη τήμερον
υμάς ορώ νυν αιθρίαί, τον αέρα,
την ακρόπολιν, το θέατρον.*

(μτφ.) Το μέρος είναι έρημο και κανένας δεν θ'ακούσει τα λόγια που θα πω. Πιστέψτε με, άνθρωποι, ήμουν πεθαμένος όλη τη ζωή που ζούσα. Το ωραίο, το καλό, το άγιο, το κακό ήταν ίδια για μένα. Τέτοιο, φαίνεται ήταν το σκοτάδι που τύλιγε τότε τη διάνοιά μου και μου έκρυβε και εξαφάνιζε όλα αυτά τα πράγματα. Τώρα όμως που έχω έρθει εδώ, έχω ζωντανέψει πάλι για όλη την υπόλοιπη ζωή μου, σαν να είχα κοιμηθεί μέσα στο ναό του Ασκληπιού και βρει τη σωτηρία μου. Περιπατώ, μιλώ, σκέφτομαι. Τον ήλιο αυτόν, τον τόσο μεγάλο, τόσο όμορφο, τον ανακάλυψα τώρα, άνθρωποι, για πρώτη φορά. Σήμερα βλέπω κάτω απ' τον καθαρό ουρανό εσάς, τον αέρα, την ακρόπολη, το θέατρο. (*PapyrusDidotianab*, 1-15)

Ο Ιάμβλιχος, στο βιβλίο «Περί Μυστηρίων» (iii. 2), περιγράφει την αίσθηση των θεόσταλτων ονείρων ως μία μυστηριώδη ατμόσφαιρα που κατακλύζει τους ασθενείς καθώς ξαπλώνουν, και άυλα και αόρατα, χωρίς να τους αγγίζει, επιδρά στις αισθήσεις τους και εισχωρεί παντού, ενεργώντας στην απομάκρυνση των βασάνων του σώματος και της ψυχής (Ιάμβλιχος, 2005). Το πρωί, ο ασθενής έπρεπε να διηγηθεί στους ιερείς τι είχε συμβεί και να τους πληροφορήσει ότι είχε θεραπευτεί μέσα από την παρέμβαση του θεού (Krug, 2003). Ο Αρτεμίδωρος στα Ονειροκριτικά (iv. 22) αναφέρεται στην ερμηνεία των ονείρων που εμφανίζονται στους πιστούς κατά την εγκοίμηση, διακρίνοντάς τα σε όνειρα με απλό και άμεσο μήνυμα και σε αινιγματικά όνειρα που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης από τους ιερείς και όχι από τον ίδιο τον πάσχοντα.

Ο Ασκληπιός ήταν ο πρώτος που καθιέρωσε την πρακτική της εγκοίμησης. Χρησιμοποιούσε διάφορες τεχνικές και θεραπείες που υπήρχαν από την ομηρική εποχή και φρόντισε να τις εξελίξει ακόμα περισσότερο. Σύμφωνα με τον Πίνδαρο στο έργο του «Πυθιόνικου», ήταν το πρόσωπο που «ήπια» για θεραπεία τα άλγη των ανθρώπων και θεράπευε τις ασθένειές τους. Ο Πίνδαρος στο έργο του αναφέρεται λεπτομερώς σε διάφορα νοσήματα όπως έλκη, ασθένειες, εγκαύματα, τραυματισμούς, κρουπαγήματα, ακρωτηριασμούς και χτυπήματα, υποστηρίζοντας ότι ο Ασκληπιός είχε βρει τρόπους να απαλλάσσει τους ασθενείς του από όλα αυτά, χρησιμοποιώντας

άλλοτε φάρμακα και γιατρικά και άλλοτε μέσα από τις χειρουργικές επεμβάσεις. Σταδιακά, ήταν ικανός να θεραπεύει δύσκολες περιπτώσεις μέσω της εγκοίμησης και πολλοί έλεγαν ότι ανέσταινε και τους νεκρούς. Όπως φαίνεται στην Εικόνα 19 (von Eickstedt, 2001) η εγκοίμηση έγινε η συνήθης πρακτική του και γι' αυτό το λόγο στα ιερά εγκοιμητήρια όλοι οι ιερείς-θεραπευτές ακολουθούσαν το παράδειγμα του Ασκληπιού. Ο «θεός» Ύπνος και τα όνειρα αποτελούσαν στοιχεία θεραπείας και ήταν καθοριστικά σε μεγάλο βαθμό για την έκβαση της υγείας των ασθενών. Ο Ασκληπιός θεοποιήθηκε και συνέχισε να εμπνέει τις επόμενες γενιές να το ακολουθήσουν το παράδειγμα και τις πρακτικές του (Edelstein & Edelstein, 1998).

Οι περισσότερες περιπτώσεις ασθενών που σώθηκαν είναι γνωστές, λόγω του ότι καταγράφηκαν από διάφορους συγγραφείς της εποχής. Ο Αιλιανός αναφέρεται σε ένα ιδιαίτερο γεγονός, σύμφωνα με το οποίο ο γιατρός του εγκοιμητηρίου με τη βοήθεια που του έστειλε ο Ασκληπιός, θεράπευσε τα μάτια ενός ασθενή, αναμειγνύοντας πρώτα το λίπος ενός κάπρου με ξύδι και ύστερα αλείφοντάς το στα μάτια του. Επίσης, ο Μάρκος Αυρήλιος αναφέρει ένα δικό του παράδειγμα λέγοντας ότι ήταν άρρωστος και ο γιατρός τού συνέστησε ιπασσία και μπάνιο με κρύο νερό. Επιπλέον, ο Αίλιος Αριστείδης αναφέρει στο έργο του «Λόγους» ότι είχε λάβει οδηγίες να τρέξει ξυπόλητος στο κρύο, να κάνει ιπασσία και να φάει μέλι με βελανίδια, προκειμένου να αντιμετωπίσει μία φλεγμονή που είχε στο σώμα του (Αίλιος Αριστείδης, 2012). Το νερό που προερχόταν από τα ιερά, αναφέρει ότι ήταν σημαντικό και βοηθούσε στη θεραπεία των ασθενών όταν λούζονταν με αυτό ή όταν το έπιναν, ενώ άλλους τους βοηθούσε να αναρρώσουν γρηγορότερα μετά από μία ασθένεια. Απόδειξη αποτελεί το παράδειγμα ενός ασθενή, ο οποίος είχε χάσει τη φωνή του και όταν ήπια νερό από το χώρου του ιερού κέντρου, την ξαναβρήκε (Μαυρίδης, 1996).

Ο Γαληνός, ως ιατρός της μετέπειτα εποχής, είχε καταγράψει με τη σειρά του πολλές ασθένειες και θεραπείες. Σύμφωνα με αυτόν, για τη θεραπεία χρησιμοποιούνταν και άλλες μέθοδοι εκτός από τις ιατρικές. Οι ασθενείς άλλοτε έπρεπε να συνθέτουν και να τραγουδούν και άλλοτε να πηγαίνουν για ιπασσία και κυνήγι. Επιπλέον, έπρεπε να έχουν και συγκεκριμένη διατροφή καθώς και να γυμνάζονται. Όριζε ακριβώς τις δραστηριότητες που θα έκανε ο καθένας και ποια διατροφή θα ακολουθούσε. Αυτό γιατί για κάθε οργανισμό απαιτούνται διαφορετικές μέθοδοι και πρακτικές (Μαυρίδης, 1996).

B.5.1.2 Επιγραφές

Αρκετές επιγραφές, ήταν αφιερωμένες στον θεό και βρίσκονταν στα Ασκληπιεία. Ο Μαυρίδης στο βιβλίο του *Ο Ασκληπιός και οι απαρχές της ιατρικής*, με την μετάφραση των επιδαιρείων ιαμάτων μας, παρακάτω, δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη φύση τόσο των ασθενών όσο και των θεραπειών. Η μεθοδολογία της συγκεκριμένης πρακτικής, τα αιτήματα των ασθενών και η απόκριση του θεού εμφανίζουν κοινά στοιχεία στην πλειοψηφία των περιγραφών (Hamilton, 1906). Σύμφωνα με τον Στράβωνα, πίνακες που ανέγραφαν την ασθένεια και τη θεραπεία που εφαρμόστηκε υπήρχαν στα Ασκληπιεία της Επιδαύρου, της Κω και της Τρίκκης, τα οποία ο ίδιος αναφέρει ως τα τρία πιο περίφημα ιερά της αρχαιότητας, (Γεωγραφικά VIII, 6, 15). Από την πλευρά τους, ο Αίλιος Αριστείδης (I, σ. 455-550) και ο Ηρωδιανός (IV, 8,3) αναφέρουν ότι ως σημαντικό Ασκληπιείο αργότερα καθιερώθηκε και το Ασκληπιείο της Περγάμου, στο οποίο μάλιστα διέμεινε για ένα διάστημα και ο Καρακάλλας. Τις επιγραφές των σημαντικότερων Ασκληπιείων μελέτησε και ο Ιπποκράτης για την ανάπτυξη της δικής του ιατρικής τέχνης.

Το σύνολο των επιγραφών που έχουν βρεθεί στα ιερά αναφέρονταν κυρίως σε χρόνιες παθήσεις. Κάποιες από τις πιο συνηθισμένες και απλές περιπτώσεις που αναφέρονταν σχετίζονταν με τις αναπηρίες, τις παραλύσεις, τις εγκυμοσύνες, τα τραύματα και τις στομαχικές διαταραχές. Αναφέρονταν φυσικά και οι θεραπείες αυτών των ασθενειών, που είχαν εφαρμοστεί και είχαν λυτρώσει τους πιστούς από τα προβλήματά τους (Wickkiser, 2008). Οι χρόνιες παθήσεις δείχνουν ότι οι ασθενείς τις περισσότερες φορές υπέφεραν για μεγάλο χρονικό διάστημα, πριν ζητήσουν τη βοήθεια των ιατρών. Ίσως, να είχαν δοκιμάσει πρακτικές από άλλους θεραπευτές και να μην είχαν τα αποτελέσματα που ήθελαν. Έτσι, αργότερα κατέφευγαν στα Ασκληπιεία, όπου οι ιατρικές γνώσεις των ιατρών ήταν ανώτερες από των υπόλοιπων θεραπευτών της εποχής. Από τις επιγραφές φαίνεται ότι οι άνθρωποι με τα χρόνια προβλήματα βρήκαν την υγεία τους, αφού πήγαν στα ιερά κέντρα.

Οι επιγραφές αυτές αποτελούσαν ουσιαστικά αφιερώσεις προς τιμήν των θεών από τους ανθρώπους που είχαν θεραπευτεί. Σταδιακά, αποτέλεσαν όμως τις αποδείξεις των θεραπευτικών πρακτικών, που χρησιμοποιούνταν από τους ιερείς των ναών. Επίσης, αποτελούσαν κίνητρο, για να πειστούν οι ασθενείς ότι ακόμα και στις πιο βαριές ασθένειες και δύσκολες περιπτώσεις, αν έκαναν αυτά που θα τους συμβούλευαν οι ειδικοί στα ιερά, θα μπορούσαν να σωθούν. Ακόμα και οι αφηγήσεις που προέρχονταν από τους «άπιστους» ανθρώπους και ανέφεραν ότι γιατρεύτηκαν,

μπορούσαν να πείσουν όσους είχαν αμφιβολίες και ένιωθαν ότι δεν μπορούσαν να σωθούν. Οι γιατροί–ιερείς των κέντρων μπορούσαν ακόμα κι οι ίδιοι να δεχτούν τη θεϊκή βοήθεια ή δύναμη στα προβλήματα που μπορεί να αντιμετώπιζαν (Wells, 1998).

Στις επιγραφές της Επιδαύρου αναφέρεται και ο Πausanίας με την ονομασία *στήλας*, τονίζοντας ότι επάνω σε αυτές ήταν γραμμένα τα ονόματα των θεραπευμένων, η ασθένεια από την οποία έπασχαν, αλλά και ο τρόπος με τον οποίον είχαν θεραπευτεί. Παρόλο που στο ιερό υπήρχε πληθώρα στηλών, την εποχή του Pausanias είχε διασωθεί μόνο ένας μικρός αριθμός (Ελλάδος περιήγησις II, 27,3). Οι επιγραφές αυτές αποκαλύφθηκαν από τον Καββαδία στην ανασκαφή του 1881, έπειτα από την ανακάλυψη του Θεάτρου, του Θόλου και του ναού του Ασκληπιού (Καββαδίας, Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών, 1901). Ο Καββαδίας παραθέτει το περιεχόμενο δύο επιγραφών με ασθενείς που θεραπεύτηκαν στο ιερό του Ασκληπιού.

Στην πρώτη περίπτωση που παρουσιάζεται στην Εικόνα 29 (Καββαδίας, Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών, 1901) αναφέρεται μία ασθενής με το όνομα Κλειώ, η οποία επί πέντε χρόνια αδυνατούσε να φέρει στον κόσμο ένα παιδί. Έφτασε στο ιερό για να ζητήσει βοήθεια από τον θεό και κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο. Αφού εξήλθε από το Άβατο και τον ιερό κήπο, γέννησε έναν γιο που αμέσως λούστηκε μόνος του στην κρήνη και άρχισε να περπατά ακολουθώντας τη μητέρα του. Έπειτα από την ευεργεσία του θεού, η Κλειώ αφιέρωσε ένα ανάθημα στον Ασκληπιό, πάνω στο οποίο έγραψε την ακόλουθη επιγραφή: «Ου μέγεθος πίνακος θαυμαστέον, αλλά το θειον, πένθ'έτη ως εκύησε εγ γαστρί Κλειώ βάρος, έστε εγκατεκοιμάθη καί μιν έθηκε υγιή» (Δεν είναι το μέγεθος του πίνακα αλλά η θεία δύναμη που είναι αξιοθαύμαστη, διότι η Κλειώ επί πέντε έτη έφερε το βρέφος στην κοιλιά της, έως ότου κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο και έτσι την θεράπευσε ο θεός (Epidaurian Iamata, A1).

Στη δεύτερη περίπτωση, η επιγραφή της Εικόνας 30 (Καββαδίας, Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών, 1901) μιλά για μία γυναίκα από την Παλλήνη, την Ιθμονίκη, η οποία έφτασε στο ιερό με σκοπό να παρακαλέσει τον θεό για να αποκτήσει ένα παιδί. Όταν κοιμήθηκε στο Άβατο, είδε στο όνειρό της ότι παρακαλούσε τον θεό να τη βοηθήσει να συλλάβει μία κόρη, ότι εμφανίστηκε ο Ασκληπιός για να της πει πως θα μείνει έγκυος, και ότι, εάν έχει άλλη επιθυμία, να τη

ζητήσει από αυτόν. Η ίδια όμως απάντησε ότι δεν επιθυμεί κάτι επιπλέον (Epidaurian Iamata, A2).

Εικόνα 30: Επιγραφή Α' - Ιάματα του Απόλλωνος και του Ασκληπιού - Πηγή: Καββαδίας, Π. (1901) Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών, Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου των αδερφών Περρή

Εικόνα 31: Επιγραφή Β' - Ιάματα του Απόλλωνος και του Ασκληπιού Πηγή: Καββαδίας, Π. (1901) Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών, Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου των αδερφών Περρή

**Εικόνα 32: Η επιγραφή του Μάρκου Ιουλίου Απελλά από το 2ο αιώνα μ.Χ. -
Πηγή: Αρχαιολογικό Μουσείο Επιδαύρου**

Υπάρχουν επίσης αρκετές μαρτυρίες καταγεγραμμένες σε επιγραφές, που αναφέρονται σε ασθενείς που θέραπευε ο Ασκληπιός. Για παράδειγμα, έχει σωθεί αναφορά με το όνομα Τίμων. Ο Τίμων αναφέρεται ότι είχε τραυματιστεί στο μάτι του με λόγχη. Αφού έγινε η διαδικασία της εγκοίμησης, είδε όνειρο ότι ο θεός κρατώντας ένα βότανο γιάτρευσε το μάτι του. Την επόμενη μέρα, όταν ξύπνησε, είχε γίνει εντελώς καλά. Σε άλλο ίαμα αναφέρεται ο Γοργίας από την Ηράκλεια, ο οποίος είχε πληγωθεί από βέλος στον πνεύμονα, με αποτέλεσμα να βγάζει συνεχώς πύον. Καθώς κοιμόταν στο ναό, ο Ασκληπιός του αφαίρεσε τη μύτη του βέλους, και ο ασθενής

ξύπνησε υγιής (Epidaurian Iamata, B30). Επίσης, ακόμα μία αναφορά κάνει λόγο για έναν άνδρα από την Τορώνη. Αυτός είχε σοβαρό πρόβλημα, καθώς είχε καταπιεί βδέλλες, χωρίς να το γνωρίζει, αφού πρώτα τον είχαν ξεγελάσει για να του κάνουν κακό. Έτσι, επισκέφτηκε το ιερό και είδε στον ύπνο του ότι ο θεός τον θεράπευσε βγάζοντας όλες τις βδέλλες από μέσα του. Μετά το όνειρο και αφού είχε ξυπνήσει, συνειδητοποίησε ότι είχε ήδη θεραπευτεί (Epidaurian Iamata, A13). Άλλη μία περίπτωση συνιστά ο Αισχίνης, ο οποίος έμεινε τυφλός έπειτα από πτώση, στην προσπάθειά του να δει μέσα στο άβατο. Αφού μετέβη στο ναό ως ικέτης και κοιμήθηκε εκεί, ξύπνησε και ιατρεύτηκε (Epidaurian Iamata, A11). Τυφλός ήταν και ο Αλκέτας ο Αλικός, ο οποίος θεραπεύτηκε αφού ο θεός του άνοιξε τα μάτια στο όνειρό του και το πρώτο που είδε ήταν τα δέντρα του ιερού (Epidaurian Iamata, A18). Με τη σειρά του, ένας άνδρας με το όνομα Εύιππος είχε την αιχμή μίας λόγχης στο σαγόνι του για έξι χρόνια. Αφού κοιμήθηκε στο ναό, ο Ασκληπιός αφαίρεσε τη λόγχη. Ο άνδρας ξύπνησε την επόμενη μέρα υγιής και με τη λόγχη στα χέρια του (Epidaurian Iamata, A12). Ακόμα μία περίπτωση είναι αυτή του Ερμόδικου που υπέφερε από παράλυση σε όλα του το σώμα και θεραπεύτηκε από το θεό μέσω ονείρου. Στη συνέχεια, ο Ασκληπιός του ζήτησε να φέρει στο ναό τη μεγαλύτερη πέτρα που μπορούσε να σηκώσει, την οποία και τοποθέτησε μπροστά στο άβατο (Epidaurian Iamata, A15). Η σωτήρια παρέμβαση του Ασκληπιού περιγράφεται και στην περίπτωση του Σεβήρου από τη Σινώπη, ο οποίος θεραπεύτηκε από άλγος στους αδένες του λαιμού και από φλεγμονή στο αυτί όταν παρουσιάστηκε μπροστά του ο θεός κατά τη διάρκεια ονείρου (Inscriptiones Graecae I V,I, αρ. 127). Τέλος, ιδιαίτερη είναι η περίπτωση του Κλεινάτη από τη Θήβα, αφού δεν ήταν φορέας κάποιας ασθένεια, αλλά υπέφερε από ψείρες, τις οποίες καθάρισε στο όνειρο του πιστού με μία σκούπα (Epidaurian Iamata, B27).

Συχνά, ο Ασκληπιός έδινε οδηγίες προς τους ασθενείς μέσω των ονείρων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την αρρώστια τους και να ανακτήσουν την υγεία τους με τον κατάλληλο τρόπο. Στην αντίστοιχη επιγραφή της Εικόνας 31, ο Μάρκος Ιούλιος Απελλάς περιγράφει τις θεραπευτικές λύσεις που του πρότεινε ο Ασκληπιός έτσι ώστε να απαλλαγεί από δυσπεψία και άλλες ασθένειες. Συγκεκριμένα, όταν έφτασε στο ναό του θεού στην Αίγινα, τον διέταξε να έχει σκεπασμένο το κεφάλι του για δύο μέρες για να προστατευτεί από τη βροχή, να τρώει τυρί, ψωμί, σέλινο και μαρούλι, να γυμνάζεται, να πραγματοποιεί εντριβές με λεμονόκουπες, να

πραγματοποιεί ασκήσεις αιώρησης, να πασπαλίζει το σώμα του με άμμο, να περπατά ξυπόλυτος και πριν λουστεί να βρέχεται με κρασί. Επιπλέον, ήταν σημαντικό να προσφέρει θυσίες στον Ασκληπιό, και την Ηπιόνη, ενώ σε άλλες Ελευσίνιες θεές έπρεπε να προσφέρει γάλα με μέλι. Ακόμα και όταν θεραπεύτηκε, ήταν σημαντικό να αποδώσει τις προσφορές στους θεούς. Τέλος, ο Ασκληπιός τον συμβούλευσε να χρησιμοποιεί λάδι για την κεφαλαλγία και να κάνει γαργάρες για τις αμυγδαλές. Έχοντας ακολουθήσει πιστά τις οδηγίες του θεού, ο Απελλάς έφυγε πλέον από το ναό υγιής και ευγνώμων (Inscriptiones Graecae IV, I, αρ. 26).

Οι ιατροί χρησιμοποιούσαν τεχνικές, που απαιτούσαν ιδιαίτερη γνώση. Πολλές φορές, όμως, οι αφηγήσεις για τις πρακτικές της εγκοίμησης παρουσιάζουν μια υπερβολή. Παραδείγματα συνιστούν η απομάκρυνση πέτρας από τα γεννητικά όργανα ενός άνδρα μέσω της ονειρώξης (Epidaurian Iamata, A14), αλλά και η περίπτωση της Αρισταγόρης από την Τροιζίνα, η οποία έφερε ένα σκουλήκι στην κοιλιά της και είδε στο όνειρό της ότι οι γιοι του Ασκληπιού της έκοψαν το κεφάλι ενώ ο ίδιος έλειπε στην Επίδαυρο. Σύμφωνα με το ίαμα, ο ιερέας είδε το κομμένο κεφάλι της ασθενούς, αλλά το επόμενο βράδυ η ίδια είδε στον ύπνο της ένα όραμα με τον Ασκληπιό, ο οποίος όχι μόνο στερέωσε το κεφάλι της, αλλά και αφαίρεσε το σκουλήκι από το στομάχι της (Epidaurian Iamata, B23). Επιπροσθέτως, στα ίαματα αναφέρεται ένας άνδρας με το όνομα Ηγέστρατος, ο οποίος υπέφερε από αϋπνία εξαιτίας πονοκεφάλων, και ως θεραπεία, ο Ασκληπιός εμφανίστηκε στον ύπνο του, του ζήτησε να σταθεί γυμνός και του δίδαξε το χτύπημα που χρησιμοποιείται στο παγκράτιο. Με αυτό νίκησε σε αγώνες στη Νεμέα (Epidaurian Iamata, B29).

Ωστόσο, μέσα από αναφορές φαίνεται ότι οι γιατροί σε κάποιες περιπτώσεις εφάρμοζαν περίεργες τεχνικές και ειδικά για την τότε εποχή. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση μιας γυναίκας με το όνομα Αράτα, από την Λακεδαιμονία. Το πρόβλημά της ονομαζόταν υδρωπικία. Η μητέρα της επισκέφτηκε το ιερό του θεού για να ζητήσει βοήθεια. Οι γιατροί της είπαν να κοιμηθεί στο εγκοιμητήριο. Στο όνειρό της είδε τον θεό να γιατρεύει την κόρη της με μία περίεργη μέθοδο, κόβοντάς της, δηλαδή, τον λαιμό και κρεμώντας το σώμα της ανάποδα, με φορά προς τα κάτω. Το περιτό υγρό έφυγε και ο θεός ένωσε το σώμα με το κεφάλι ξανά. Όταν ξύπνησε από το όνειρό της, είδε ότι η κόρη της, που βρισκόταν κι εκείνη στο εγκοιμητήριο είχε δει το ίδιο όνειρο και είχε γίνει καλά (Epidaurian Iamata, A20). Ως παράξενη μπορεί να χαρακτηριστεί και η θεραπεία του Δίαιτου από την Κύρρα, ο οποίος υπέφερε από παράλυση στα γόνατα. Την ώρα που κοιμόταν, είδε τον Ασκληπιό να

διατάζει τους υπηρέτες του για να τον μεταφέρουν έξω από το άδυτο και να τον τοποθετήσουν ξαπλωμένο στην αυλή του ναού. Έπειτα, ο θεός ανέβηκε σε ένα άρμα με άλογα και, αφού πραγματοποίησε τρεις κύκλους γύρω από τον ασθενή, τον πάτησε για να νιώσει τα γόνατά του. Αφού ξημέρωσε, αποχώρησε από το ιερό έχοντας βρει την υγεία του (Epidaurian Iamata, B38).

Σημαντικά ήταν και τα βότανα που βοηθούσαν στην πρακτική της εγκοίμησης. Επιγραφές από τα ιερά αναφέρουν διάφορα βότανα και φάρμακα που δίνονταν στους ασθενείς τόσο κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης όσο και μετά από αυτήν, όταν ο ασθενής βρισκόταν στο στάδιο της ανάρρωσης (Wickkiser, 2008). Σε μία από τις επιγραφές, ένας τυφλός άνδρας επισκέφτηκε το ναό και έγινε αντικείμενο κοροϊδίας από ορισμένους παρευρισκόμενους, καθώς τα μάτια του ήταν άδεια από μέσα και απορούσαν πώς σκέφτηκε ότι θα έβρισκε κάποια θεραπεία. Όταν κοιμήθηκε, είδε τον Ασκληπιό να παρασκευάζει κάποιο φάρμακο, το οποίο έχυσε μέσα στις κόγχες του ασθενή, με αποτέλεσμα να ξυπνήσει έχοντας την όρασή του (Epidaurian Iamata, A9).

Ανάλογη είναι και η θεραπεία στην περίπτωση του Τίμωννα, ο οποίος έφερε τραύμα από λόγχη κάτω από το μάτι, και είδε στο όνειρό του τον Ασκληπιό να του τρίβει ένα βότανο στο μάτι (Epidaurian Iamata, B40). Σε άλλο κείμενο των ιαμάτων αναφέρεται η Ερασίππη από την Καφυία που υπέφερε από σκουλήκια στο στομάχι. Ως θεραπεία, ο Ασκληπιός εμφανίστηκε στον ύπνο της και, αφού έτριψε το στομάχι της, την φίλησε και της έδωσε να πιεί ένα φάρμακο που της προκάλεσε εμετό. Όταν ξύπνησε, είδε πως είχε λερώσει το φόρεμά της με όσα είχε αποβάλλει από το στομάχι της (Epidaurian Iamata, B41).

Επιπλέον, μία περίπτωση, που επιβεβαιώνει τη χρήση των βοτάνων, είναι ο ασθενής με το όνομα «Πόπλιος Γράνιος Ρούφος», που έπασχε από χρόνια βήχα. Εκείνος επισκέφτηκε κάποιο ιερό κέντρο και κοιμήθηκε στο χώρο του εγκοιμητηρίου. Στο όνειρό του έλαβε οδηγίες από τον θεό, που του έφεραν ξανά την υγεία του. Η ιστορία αναφέρει ότι ο βήχας αυτός τον βασάνιζε για πολλά χρόνια και είχε φτάσει στο σημείο να βγάζει αίμα κάθε φορά που έβηχε. Ο ιατρός του ιερού χορήγησε στον ασθενή ως βότανο, που θα τον γιατρέψει, τη ρόκα καθώς, επίσης, τον συμβούλευσε να πίνει κρασί με πιπέρι. Επιπλέον, του είπε πως έπρεπε να πιει ένα συγκεκριμένο «ιερό» μείγμα. Έπρεπε πρώτα αφού βράσει άμυλο να το πιεί μαζί με χλιαρό νερό. Στη συνέχεια, έπρεπε να αναμείξει σκόνη από την ιερή τέφρα, νερό από το χώρο λατρείας του θεού, αυγά, ρητίνη πεύκου, αγριόκρινο με μέλι καθώς και άγρια χόρτα και να καταναλώσει το μείγμα που θα προέκυπτε. Ύστερα, έπρεπε να

φάει κυδώνι και σύκο. Μετά από όλα αυτά, ο ασθενής, αφού ακολούθησε όλες τις οδηγίες, έγινε καλά και λυτρώθηκε από τον επικίνδυνο βήχα (Edelstein & Edelstein, 1998).

Επιπλέον, ο Ηραιέας από τη Μυτηλίνη ζήτησε τη βοήθεια του Ασκληπιού καθώς ήταν φαλακρός αλλά είχε πολλές τρίχες στα γένια του. Όταν κοιμήθηκε στο ναό, είδε τον Ασκληπιό να του αλείφει ένα φάρμακο στη κεφαλή του και να εμφανίζονται και πάλι τα μαλλιά του (Epidaurian Iamata, A19).

Σε πολλές επιγραφές, επίσης, αναφέρονται ακόμα και χειρουργικές επεμβάσεις. Σύμφωνα με αυτές, ο Ασκληπιός μέσα από το εγκοιμητήριο μπορούσε να θεραπεύσει διάφορους ασθενείς ακόμα και δύσκολες περιπτώσεις. Παράδειγμα συνιστά η περίπτωση ενός άνδρα που έφερε ένα απόστημα στον στόμαχο. Στο όνειρό του, είδε τον Ασκληπιό να διατάζει τους υπηρέτες του να τον κρατήσουν γερά, έτσι ώστε να μπορέσει ο ίδιος να ανοίξει τον στόμαχο του ασθενή. Αφού οι υπηρέτες έδεσαν τον ασθενή στο ρόπτρο μιας πόρτας, ο θεός έσκισε τον στόμαχο του, αφαίρεσε το απόστημα, τον έραψε και τον έλυσε (Epidaurian Iamata, B27).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας δύσκολης περίπτωσης αποτελεί ο Αντικράτης από την Κνίδα που είχε τυφλωθεί εντελώς από ένα ακόντιο και η αιχμή του έμεινε καρφωμένη στο πρόσωπό του. Αφού εμφανίστηκε σε όνειρο, ο Ασκληπιός αφαίρεσε το ακόντιο και ταυτόχρονα τοποθέτησε και πάλι τις κόρες στα μάτια του ασθενή (Epidaurian Iamata, B31). Επίσης, μία ακόμα δύσκολη περίπτωση αποτελεί και ένας ασθενής, που έπασχε από πλευριτικά άλγη. Εκείνος θεραπεύτηκε με στάχτη και κρασί που έβαζε πάνω στα πλευρά του (Inscriptiones Graecae XIV, αρ. 966).

Επιπλέον, ένας άλλος που βασανιζόταν από αιμοπτύσεις, έτρωγε κάθε μέρα μέλι με κουκουνάρι, βάσει της θεραπείας του θεού και έγινε καλά. Τέλος, ένας τυφλός τοποθέτησε στα μάτια του αίμα, από λευκό πετεινό, μαζί με μέλι και μετά από λίγες μέρες θεραπεύτηκε και βρήκε την όρασή του (Inscriptiones Graecae XIV, αρ. 966). Σε επιγραφές που αναφέρονται στο Ασκληπιείο του Λεβήνα, περιγράφεται η θεραπεία του Δήμανδρου με χειρουργική επέμβαση που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του ύπνου του από τον ίδιο τον Ασκληπιό, αλλά και η ίαση μίας γυναίκας μέσω αφαίμαξης με βεντούζες, προκειμένου να μείνει έγκυος (Inscriptiones Creticae I, XVII, αρ. 9).

Οι αναφορές μέσα από τις πηγές κάνουν λόγο και για τα ιερά ζώα. Για παράδειγμα, οι επιγραφές αναφέρουν το περιστατικό ενός παιδιού, που το θεράπευσε

ένας σκύλος με το σάλιο του. Το παιδί είχε έλκος στο λαιμό και μέσα από τον σκύλο ο θεός του έστειλε τη θεραπεία. Επίσης, με το δηλητήριο του φιδιού είχε θεραπεύσει πολλούς ασθενείς. Μία ιδιαίτερη περίπτωση αφορά μία γυναίκα, που όπως αναφέρεται δεν μπορούσε να κάνει παιδιά. Όταν, όμως, την άγγιξε το ιερό φίδι μετά από μέρες κατάφερε να μείνει έγκυος (Epidaurian Iamata, B42). Υπάρχουν και άλλες τέτοιες περιπτώσεις που το φίδι βοηθούσε τις γυναίκες να αποκτήσουν παιδιά. Για παράδειγμα, μία άλλη γυναίκα, η Αγαμήδη, δεν μπορούσε να αποκτήσει παιδί και επισκέφτηκε το ιερό του Ασκληπιού. Εκεί, όσο κοιμόταν είδε ένα όνειρο, στο οποίο το φίδι καθόταν πάνω στην κοιλιά της. Μετά από καιρό έμεινε έγκυος και κατάφερε εν τέλει να κάνει πέντε παιδιά (Epidaurian Iamata, B39). Αλλά ακόμα και χωρίς την ύπαρξη του φιδιού, ο Ασκληπιός παρέμβαινε στα όνειρα γυναικών που επιθυμούσαν να αποκτήσουν παιδί, όπως στην περίπτωση της Ανδρομάχης από την Ήπειρο, η οποία, ενώ κοιμόταν, ξεσκεπάστηκε από ένα όμορφο παιδί όσο και έπειτα έλαβε το θαυματουργό άγγιγμα του θεού (Epidaurian Iamata, B31).

Ανάλογη παρέμβαση πραγματοποιήθηκε και στην περίπτωση μιας γυναίκας από την Τροιζίνα, η οποία, ενώ κοιμόταν στο ναό του Ασκληπιού, είδε στον ύπνο της ο θεός να τη ρωτά εάν επιθυμούσε γιο ή κόρη (Epidaurian Iamata, B34).

Εκτός από την απόκτηση παιδιού, το φίδι συνδέθηκε και με άλλες περιπτώσεις θεραπείας πιστών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση ενός άνδρα, ο οποίος υπέφερε από έλκος στο δάχτυλο του ποδιού. Οι υπηρέτες του ναού τον μετέφεραν σε ένα κάθισμα εκτός του ναού. Εκεί, καθώς κοιμόταν, ένα φίδι βγήκε από το άβατο και τον θεράπευσε με τη γλώσσα του. Την ώρα που συνέβαινε αυτό, ο ασθενής είδε στον ύπνο του ότι ένας όμορφος νεαρός του έβαλε κάποιο φάρμακο στο δάχτυλό του (Epidaurian Iamata, A17). Σε άλλο κείμενο των ιαμάτων, αναφέρεται η θεραπεία του Θέρσανδρου του Αλικού, ο οποίος υπέφερε από φθίση και δεν κατάφερε να ιατρευτεί μέσα από την εγκοίμηση. Ωστόσο, καθώς έφευγε, ένα από τα ιερά φίδια του ναού κρύφτηκε στην άμαξα και, όταν επέστρεψε στο σπίτι του και ξάπλωσε στο κρεβάτι, το φίδι τον θεράπευσε (Epidaurian Iamata, B33).

Σημαντικές είναι οι επιγραφές που έχουν σωθεί από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, καθώς αναφέρουν και παραδείγματα ανθρώπων, που ενώ δεν πίστευαν στις πρακτικές και τις θεραπείες αυτές, έπειτα από την επίσκεψή τους, πίστεψαν, αφού έγιναν καλά. Τέτοια περίπτωση αποτελεί το παράδειγμα ενός άνδρα που ήταν παράλυτος σε όλα του τα δάχτυλα. Εκείνος, όμως, αν και είχε επισκεφτεί το Ασκληπιείο, δεν πίστευε ότι ο Ασκληπιός θα τον θεραπεύσει. Τη νύχτα είδε στον ύπνο του τον θεό να τον

θεραπεία, τεντώνοντάς του τα δάχτυλα. Εκείνος ενώ κατάφερε να κουνήσει όλα του τα δάχτυλα, ο θεός τον ρώτησε αν ακόμα δεν πιστεύει κι εκείνος αποκρίθηκε ότι πλέον πιστεύει. Την άλλη μέρα, όταν ξύπνησε, είχε θεραπευτεί και έφυγε από το ιερό ευχαριστώντας τον θεό και προσφέροντάς του θυσίες (Epidaurian Iamata, A3).

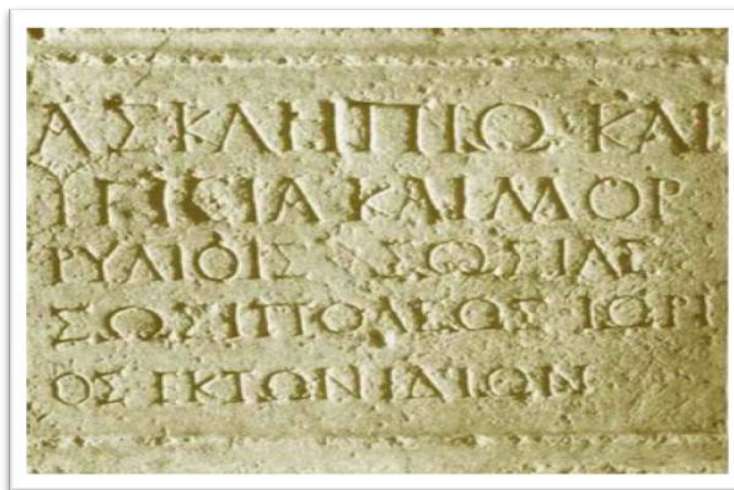
Σε ένα ιάμα της Επιδάουρου, ο θεός ρώτησε ένα αγόρι που κοιμόταν στο ιερό τι θα του πρόσφερε εάν το θεράπευε (Epidaurian Iamata, A8). Το αγόρι απάντησε «δέκα αστραγάλους» ο θεός γέλασε και το θεράπευσε. Πολλά αφιερώματα εξιστορούν τις θαυματουργικές θεραπείες που συνέβησαν. Σε ένα ιάμα, η Αμβροσία από την Αθήνα κορόιδεψε κάποιες από τις θεραπείες που διάβασε στο ιερό (Epidaurian Iamata, A4). Ο θεός την επισκέφθηκε στο όνειρό της και της είπε ότι θα τη θεράπευε αν πλήρωνε ως «μισθό» δωρίζοντας ένα ασημένιο χοίρο για να θυμούνται όλοι την προσβλητική συμπεριφορά της προς το ιερό. Σε άλλο ιάμα, ο Πάνδαρος, ένας σκλάβος, ήθελε να ελευθερωθεί από το σημάδι του σκλάβου που είχε στο μέτωπο. Ο θεός κάλυψε το σημάδι με «ταινία» και του ζήτησε να αφιερώσει την «ταινία» στο ιερό του μετά τη θεραπεία του (Epidaurian Iamata, A6). Με τη σειρά του, ο Εχέδωρος πήρε τα στίγματα του Πάνδαρου, από τον οποίο είχε πάρει χρήματα για να κάνει μία προσφορά στο όνομα του πρώτου, αλλά δεν την είχε πραγματοποιήσει. Στον ύπνο του είδε ότι ο Ασκληπιός στάθηκε δίπλα του και τον ρώτησε εάν έλαβε χρήματα από τον Πάνδαρο. Ο Εχέδωρος απάντησε ότι δεν τα πήρε αλλά, αν ο θεός τον έκανε καλά, θα του αφιέρωνε μία ζωγραφισμένη εικόνα. Τότε ο θεός έδεσε τον κεφαλόδεσμο του Πάνδαρου γύρω από τα σημάδια του Εχέδωρου, και τον διέταξε να το αφαιρέσει μόλις βγει από το άβατο και έπειτα να πλύνει το πρόσωπό του. Όταν ξημέρωσε, έκανε όπως του πρόσταξε ο θεός, αλλά, όταν κοίταξε το πρόσωπό του στο νερό, όχι μόνο δεν είχαν φύγει τα στίγματα, αλλά είχε και τα γράμματα του Πάνδαρου (Epidaurian Iamata, A7).

Εκτός, όμως, από όσους εξέφραζαν την αμφιβολία τους για τις θεραπευτικές πρακτικές του Ασκληπιού, στα ιάματα αναφέρονται και ασθενείς που δείλιαζαν μπροστά στις οδηγίες που τους έδινε ο θεός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά ένας άνδρας από την Επίδαυρο που έφτασε στο ναό ως ικέτης πάνω σε φορείο, αφού δεν μπορούσε να περπατήσει. Στο όνειρό του, είδε ότι ο Ασκληπιός του έσπασε το δεκανίκι και τον διέταξε να ανέβει στο ψηλότερο σημείο του ναού με μια σκάλα. Ενώ άρχισε να κατευθύνεται προς τα πάνω, ο άνδρας φοβήθηκε και ξεκίνησε να κατεβαίνει τη σκάλα. Ο Ασκληπιός αρχικά θύμωσε, έπειτα όμως γέλασε με τη δειλία του άνδρα. Ωστόσο, ο ασθενής προσπάθησε και πάλι να ανέβει τη σκάλα την ημέρα

και, αφού τα κατάφερε, θεραπεύτηκε (Epidaurian Iamata, B35). Ανάλογη είναι και η περίπτωση του παράλυτου Κλειμένη από το Άργος. Μόλις κοιμήθηκε στο ναό, είδε το Ασκληπιό να τον τυλίγει το σώμα του ασθενή με μια κόκκινη ταινία και να τον οδηγεί σε μία λίμνη με πολύ κρύο νερό. Όταν ο Κλειμένης φοβήθηκε, ο Ασκληπιός απάντησε ότι δεν γιατρεύει τους δειλούς αλλά όσους έφταναν στο ναό γεμάτοι ελπίδα. Τότε ο ασθενής σηκώθηκε, μπήκε στο νερό και έπειτα έφυγε υγιής (Epidaurian Iamata, B37).

Κάποιες επιγραφές ανέφεραν, επίσης, περιπτώσεις ασθενών, οι οποίοι δεν είχαν δει κάποιο όνειρο, όσο βρίσκονταν στο εγκοιμητήριο. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις, όμως, η θεραπεία εφαρμοζόταν και απλά γινόταν, όπως έλεγαν, με περίεργο τρόπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και η ιστορία της Σωστράτας, μιας γυναίκας που ενώ κοιμόταν στο εγκοιμητήριο, όταν ξύπνησε έλεγε πως δεν είχε δει κανένα όνειρο, που να φανέρωνε τη θεραπεία της. Όταν γύρισε σπίτι της, πριν προλάβει να μπει μέσα, θεραπεύτηκε ως εκ θαύματος. Αυτές οι ιστορίες, κυρίως, λειτουργούσαν παρηγορητικά σε ασθενείς, που δεν έβλεπαν κάποιο όνειρο ή η θεραπεία που είχαν λάβει δεν τους είχε θεραπεύσει (Epidaurian Iamata, B25). Αυτό λειτουργούσε υπέρ της πίστης του Ασκληπιού και οι ασθενείς δεν έχαναν το κουράγιο τους, αλλά περίμεναν κάποιο σημάδι. Ωστόσο, αν περνούσε πολύς καιρός και δεν υπήρχε κάποιο σημάδι θεραπείας, οι ιερείς υποστήριζαν ότι οι ασθενείς δεν είχαν πράξει σωστά κάτι από τα πρόποντα. Αν, δηλαδή, οι ασθενείς δεν θεραπεύονταν αυτό σήμαινε ότι οι ίδιοι δεν είχαν ακολουθήσει κάτι σωστά από τις συμβουλές των ιερέων ή κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο είχαν αγνοήσει ορισμένους κανόνες. Σύμφωνα με τις επιγραφές, μόνο όσοι είχαν επιτελέσει επακριβώς όλα τα βήματα θα δέχονταν τη θεραπεία και θα μπορούσαν να βρεθούν σε μία «επικοινωνία» με τον θεό. Εξάλλου, οι κανόνες και οι τελετουργίες βοηθούσαν σε σημαντικό βαθμό στην υποβολή των συναισθημάτων και των προσδοκιών, ενισχύοντας την πίστη των ασθενών και την ελπίδα τους ότι θα γίνουν καλά (Edelstein & Edelstein, 1998). Τέλος, μέσα από τις επιγραφές, όπως αυτή της Εικόνας 32, οι θεραπευμένοι πλέον ασθενείς φρόντιζαν να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους προς τον Ασκληπιό για τη βοήθεια που τους προσέφερε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η επιγραφή του Διόφαντου του Σφήττιου, ο οποίος ευχαριστεί τον Ασκληπιό που τον θεράπευσε από μία ασθένεια στα πόδια και του προσέφερε και πάλι τη δυνατότητα να περπατά (Inscriptiones Graecae II, αρ. 4514).

Η καταγραφή των αφηγήσεων δεν αποτελούσε επιλογή των ασθενών, αλλά οργανωνόταν από τους ιερείς. Έτσι, κάποιες φορές είναι λογικό το περιεχόμενό τους να αλλάζε, προκειμένου να γινόταν πιο αρεστό σε όσους θα διάβαζαν τις επιγραφές στα ιερά κέντρα. Άλλοτε οι επιγραφές στόχευαν να λειτουργήσουν ως ένα είδος προετοιμασίας για τους ασθενείς και τη διαδικασία που θα περνούσαν

Εικόνα 33: Επιγραφή προς τον Ασκληπιό σε ιερό κέντρο - Πηγή: Λιούλιας, Σ. (2010). Η λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τα ιάματα που προήλθαν από τις θεραπευτικές πρακτικές, όπως ήταν η εγκοίμηση, ήταν πολλά και τα περισσότερα καταγράφηκαν στις επιγραφές και τα αναθήματα, που κοσμούσαν τα ιερά Ασκληπιεία της εποχής (Fariñas, 2015). Μετά τις ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου από τον Π. Καββαδία, ανακαλύφθηκαν τέσσερις πλάκες με 43 ιάματα (Λυπουρλής, 2008). Ο Αριστείδης Αραβαντινός, ιατρός και υιός του ιστορικού ερευνητή και λαογράφου Πάνου Αραβαντινού, ήταν από τους πρώτους που κατέγραψαν και οργάνωσε τα ιάματα σε κατηγορίες, μόλις το 1907, ενώ ακολούθησε πλήθος Ελλήνων και ξένων ερευνητών (Delling, 1960; Horsley, 1982; Herzog, 1928; Kern, 1938).

Ο Αραβαντινός οργάνωσε τα ιάματα σε έξι κύριες κατηγορίες με βάση το περιεχόμενό τους. Την πρώτη συνιστούν τα φανταστικά, που είχαν στόχο να προκαλέσουν εντυπωσιασμό, και τη δεύτερη τα μικρής βαρύτητας, τα οποία

θεωρούνταν δευτερεύοντα. Στην τρίτη ανήκουν τα αληθινά ιάματα, που βασίζονταν σε αληθινές περιπτώσεις θεραπείας, και στην τέταρτη τα εκφοβιστικά, με στόχο την τρομοκράτηση όσων αμφισβητούσαν τις θεραπείες. Την πέμπτη συνιστούν τα μαντικά ιάματα, όσα δηλαδή είχαν άμεση σχέση με την ιατρική επιστήμη, ενώ την έκτη και τελευταία τα ταμιευτικά, τα οποία πληροφορούσαν τους ασθενείς για τις αμοιβές των θεραπειών (Καλαντζής & Λασκαράτος, 2003).

Μέσα από τις πηγές που έχουν καταγραφεί, τονίζεται η μυστικότητα που περιέβαλε τα ιερά αυτά κέντρα και η υπερφυσική ενέργεια που υπήρχε σε αυτά. Οι συνήθεις πρακτικές ήταν η ονειροθεραπεία, η εγκοίμηση, η θρησκευτική μύηση αλλά εφαρμόζονταν και άλλες τεχνικές πριν και μετά την ίαση (VanderMolen, 2019). Οι ιατροί των θεραπευτικών κέντρων σημείωναν όλες τις θεραπείες που χρησιμοποιούσαν, ώστε να τις προσθέσουν σε όσες υπήρχαν ήδη και να εμπλουτίσουν τους ιατρικούς καταλόγους με νέες πρακτικές, συνεχίζοντας την παράδοση από γενιά σε γενιά. Αυτές οι γνώσεις ήταν θησαυρός στα χέρια των νέων ιατρών, που με τη σειρά τους αναλάμβαναν να τις μεταδώσουν στους επόμενους. Επίσης, κατέγραφαν και την αποτελεσματικότητα των θεραπειών, διάφορα περιστατικά ασθενών, δύσκολες περιπτώσεις, περίεργες ασθένειες καθώς και συνταγές φαρμακευτικών βοτάνων και ουσιών (LiDonnici, 1995).

Για εκείνη την εποχή ήταν σημαντική η ανάμειξη της θρησκείας σε κάθε γεγονός της ζωής των ανθρώπων. Έτσι, το θεϊκό στοιχείο ήταν σε κάθε γεγονός και γι' αυτό δεν μπορούσε να λείπει από τον τομέα της Ιατρικής. Οι υπερφυσικές και θεϊκές δυνάμεις αποτελούσαν πόλο έλξης για τους επισκέπτες που ήθελαν να επικοινωνήσουν με τον θεό. Έτσι, η Ιατρική συνδεόταν σε μεγάλο βαθμό με τη θρησκεία και οι ιερείς χρησιμοποιούσαν τις θεραπευτικές πρακτικές μέσα σε ένα πέπλο μυστηρίου και θρησκευτικότητας. Αρκετοί ήταν οι άνθρωποι που είχαν την αντίληψη ότι οι θεοί είναι υπεύθυνοι για τις αρρώστιες και τις θεραπείες. Ορισμένοι ιερείς είχαν και αυτοί την ίδια άποψη για τις ασθένειες και τις μεθόδους ίασης που χρησιμοποιούσαν, αφού πίστευαν ότι θεραπεύουν μέσα από τη δύναμη που τους στέλνουν οι θεοί. Επίσης, θεωρούσαν ότι εκτός από την πίστη, προκειμένου να υπάρξει υγεία, ο κάθε άνθρωπος πρέπει να ακολουθεί έναν υγιεινό τρόπο ζωής. Ο τρόπος αυτός αφορούσε συγκεκριμένη διατροφή και άθληση, αλλά επίσης αφορούσε και την επαφή με το φυσικό περιβάλλον, βάσει του οποίου ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει πολλά οφέλη (Kilby, 1979).

Πολλοί διαφορετικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την ανθρώπινη υγεία. Ο Ασκληπιός ήταν ο πρώτος που ανέφερε αυτούς τους παράγοντες, όπως το φυσικό περιβάλλον, τα βότανα, η διατροφή, η άσκηση, η εκπαίδευση, η πίστη και η ψυχολογία. Επιπλέον, δίδαξε πολλές από τις φαρμακευτικές και χειρουργικές πρακτικές με τη χρήση του κατάλληλου εξοπλισμού. Ωστόσο, πολλοί ιερείς αν και γνώριζαν αυτές τις ορθολογικές πρακτικές και τις είχαν λάβει μέσα από την εκπαίδευσή τους, προτιμούσαν να αφήνουν να υπάρχει ένα μυστήριο γύρω από τις τεχνικές που ακολουθούσαν και δεν εξηγούσαν τι ακριβώς πράττουν ούτε έδιναν πληροφορίες γι' αυτές στους ασθενείς. Αυτό ίσως το επέλεγαν επειδή ήθελαν με αυτό τον τρόπο να ενδυναμώσουν την πίστη των ασθενών αλλά και επειδή ίσως θεωρούσαν ότι οι ασθενείς δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν αυτές τις τεχνικές, που βασίζονταν στην ορθολογική σκέψη. Προτιμούσαν να τις περιβάλλουν με τον μανδύα του μυστηρίου και της θρησκευτικότητας, παρά να αναφέρουν ότι η γνώση τους προήλθε από την εκπαίδευση και την εξάσκηση. Γι' αυτό πολλές φορές στις επιγραφές και τις αναθηματικές πλάκες τονίζεται το αίσθημα της θρησκείας και της ιερότητας και όχι τόσο οι Ιατρικές γνώσεις (Καλαντζής & Λασκαράτος, 2003).

Αυτή η μυστικότητα κυριαρχούσε και για λόγους εχεμύθειας. Αν όλοι μάθαιναν τα μυστικά της Ιατρικής και γνώριζαν τις ιατρικές τεχνικές, τότε η ουσία των Ασκληπιείων ως θεραπευτικών κέντρων θα εξασθενούσε και θα ήταν εφικτό να εμφανιστούν διάφοροι θεραπευτές, που θα εφάρμοζαν αυτές τις πρακτικές για να σώσουν τους ασθενείς. Επίσης, πολλές φορές θα λειτουργούσε αρνητικά στους ασθενείς και θα γινόταν αιτία αποφυγής της θεραπείας. Αυτό γιατί αρκετοί ασθενείς αν γνώριζαν ακριβώς τι φάρμακα και τι ουσίες θα χρησιμοποιούσαν οι γιατροί ή τον τρόπο που θα εκτελούσαν τις χειρουργικές διαδικασίες, θα τρώμαζαν στην ιδέα και θα απέφευγαν τις θεραπευτικές πρακτικές. Με αυτόν τον τρόπο η θεραπεία σταδιακά θα έχανε τη σπουδαιότητά της (Castiglioni, 1961).

Η παλαιότερη λογοτεχνική πηγή που αναφέρεται στην εγκοίμηση εντοπίζεται στο έργο «Πλούτος» του Αριστοφάνη, καθώς περιγράφονται οι διαδικασίες της θεραπείας μέσω του ύπνου (Πλούτος, 400-414). Η περιγραφή που αναφέρεται στο έργο «Πλούτος» του Αριστοφάνη (Mental Healing, 1910), κάνει λόγο ακριβώς για αυτήν την πεποίθηση, ότι δηλαδή οι θεραπευτικές μέθοδοι κρύβουν αρκετή υπερβολή και αρκετή φαντασία. Ο Αριστοφάνης με μοναδικό τρόπο σατιρίζει τη θεραπευτική διαδικασία των Ασκληπιείων και τις πρακτικές που χρησιμοποιούσαν στα ιερά, όπως επίσης διακωμωδεί και το μυστήριο που περιέβαλε αυτά τα ιερά κέντρα. Σε μεγάλο

βαθμό παρουσιάζει τη δυσπιστία του για το κατά πόσο αυτό, που λαμβάνει χώρα στα ιερά, είναι πραγματικό. Ουσιαστικά, υπαινίσσεται ότι οι ιερείς εκμεταλλευόμενοι την άγνοια του λαού, χρησιμοποιούσαν πολλές φορές διάφορα τεχνάσματα μόνο και μόνο για να αποδείξουν ότι οι θεραπείες τους έχουν θεϊκή προέλευση και είναι αποτελεσματικές (Castiglioni, 1961).

Κάποιες από τις δύσκολες περιπτώσεις οι ιατροί των Ασκληπιείων τις αντιμετώπιζαν και έξω από αυτά. Οι ίδιοι συχνά επισκέπτονταν την κατοικία του ασθενή και προσπαθούσαν να τον θεραπεύσουν. Αυτό συνέβαινε επειδή ορισμένες φορές ο ασθενής δεν μπορούσε να μετακινηθεί ή είχε κάποια σοβαρή επιδημία, που αν πήγαινε στο χώρο του Ασκληπιείου θα την μετέδιδε και στους υπόλοιπους. Επομένως, υπήρχε μια ομοιότητα μεταξύ των λαϊκών ιατρών, που πήγαιναν στα σπίτια των ασθενών, και των ιατρών των Ασκληπιείων. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις δρούσαν μαζί, όταν αυτό έκριναν πως ήταν απαραίτητο. Είχαν δημιουργήσει μεταξύ τους μια σχέση σεβασμού και εκτίμησης, που πήγαζε από το κοινό τους επάγγελμα και τον κοινό τους στόχο, να θεραπεύουν δηλαδή τους αρρώστους. Παρόλο που ο κόσμος τους ξεχώριζε και θεωρούσε ότι οι ιατροί που θέρπευαν στα Ασκληπιεία ήταν ανώτεροι, δεν φαίνεται αυτό να το πίστευαν και οι ίδιοι, ούτε επηρέαζε τις μεταξύ τους σχέσεις (Χατζέλλη, 2015). Σταδιακά, οι άνθρωποι ξεκίνησαν να απευθύνονται για τη θεραπεία τους και στους λαϊκούς ιατρούς. Αυτό γιατί με το πέρασμα των χρόνων η Ιατρική διαδόθηκε και μπορούσε να ασκηθεί από ιατρούς και θεραπευτές εκτός των Ασκληπιείων. Όταν άρχισαν πολλοί λαϊκοί ιατροί να έχουν μεγαλύτερη φήμη και να ξεπερνούν τους ιατρούς των ιερών κέντρων, τότε δημιουργήθηκε ανταγωνισμός ανάμεσα στις δύο τάξεις.

Παρ' όλα αυτά τα Ασκληπιεία δεν έχασαν το γόητρό τους, καθώς εκτός από τις επιτυχημένες θεραπευτικές πρακτικές που ακολουθούσαν, είχαν και πολλές εγκαταστάσεις, που εξυπηρετούσαν διάφορες από τις ανάγκες των ασθενών. Επιπλέον, στηρίζονταν σε πολλές αρχές. Μία βασική προϋπόθεση αποτελούσε η αρχή ότι ο γιατρός πρέπει να έχει το προφίλ του δυναμικού και ευπλαχνικού ανθρώπου, για να παρέχει σιγουριά και ασφάλεια στους ασθενείς του. Αποτελούσε το πρόσωπο που θα έδινε υγεία και θα χάριζε ευτυχία στον ασθενή και το περιβάλλον του. Επομένως, έπρεπε να είναι το άτομο που θα μπορούσαν να εμπιστευτούν **Σφάλμα!**
Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

Επίσης, ορισμένες αρχές βασίστηκαν στην ψυχοσωματική ιατρική. Είχε ξεκινήσει να αναπτύσσεται σε αυτά τα κέντρα μία θεωρία, βάσει της οποίας διάφοροι ψυχικοί

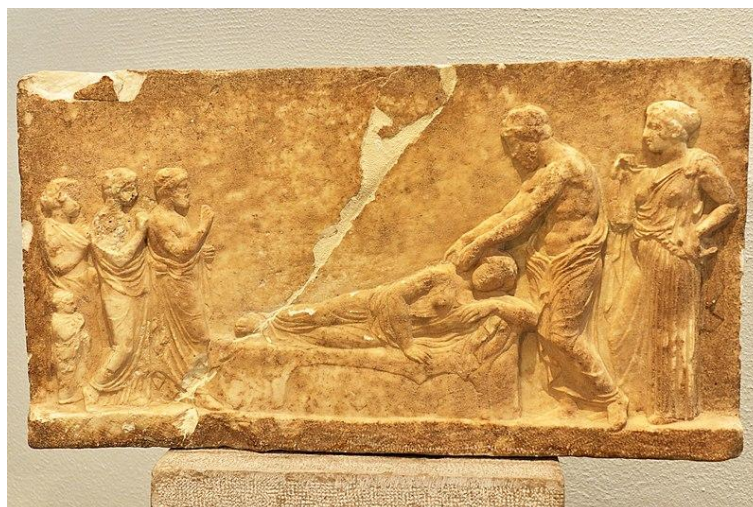
παράγοντες ήταν υπεύθυνοι για τα νοσήματα και τις ασθένειες. Επιπροσθέτως, στα Ασκληπιεία ακολουθούσαν το ολιστικό πρότυπο ως μέσο για την αντιμετώπιση των ασθενειών, καθώς ανέφεραν ότι η υγεία τους επηρεάζεται από διαφορετικούς παράγοντες και γι' αυτό η θεραπεία τους είναι αποτέλεσμα, που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Στο επίκεντρο τέθηκε ακόμη και η ψυχολογία των ασθενών, καθώς είχε καθοριστικές συνέπειες για την υγεία τους. Ορισμένα συναισθήματα και σκέψεις, όπως η ανησυχία, το άγχος, ο φόβος, η αρνητικότητα θεωρούνταν παράγοντες που οδηγούν στην αρνητική ψυχολογία. Με τη σειρά της η αρνητική ψυχολογία λειτουργούσε αρνητικά στη θεραπεία.

Τα Ασκληπιεία συνέχισαν να λειτουργούν για πολλά χρόνια, ακόμα και μετά το θάνατο του Ασκληπιού. Αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τους επόμενους γιατρούς και λειτούργησαν ως σχολές για όσους ήθελαν να διδαχθούν την τέχνη της Ιατρικής. Οι νέοι γιατροί λάμβαναν τη γνώση και προσέθεταν σε αυτήν και τη δική τους έρευνα. Αναλόγως τις εποχές που ακολούθησαν τα Ασκληπιεία μετέβαλαν τον ρόλο τους, αλλά πάντοτε διατήρησαν την εικόνα τους ως κέντρα ίασης και θεραπείας (Tavianta, και συν., 2006).

B5.2ΑΛΛΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

Εκτός από τα κείμενα και τις επιγραφές, η εγκοίμηση έχει καταγραφεί και μέσα από άλλα αρχαιολογικά τεκμήρια, με σημαντικότερα τα αναθηματικά ανάγλυφα. Στο παρακάτω ανάγλυφο (Εικόνα 34) αναπαρίσταται η διαδικασία της εγκοίμησης από τον Ασκληπιό. Ο θεός-θεραπευτής σκύβει πάνω από μία ξαπλωμένη γυναίκα και απλώνει τα χέρια του για να τη θεραπεύσει. Συγκεκριμένα, εμφανίζεται ενδεδυμένος με ένα μακρύ ιμάτιο και, παρότι γενειοφόρος, το σώμα του παραμένει εύρωστο και μυώδες, όπως αρμόζει σε έναν θεό της υγείας. Η πιστή βρίσκεται ξαπλωμένη σε μία κλίνη στρωμένη με δέρμα ζώου, ένα στοιχείο που παραπέμπει στον χώρο του άβατου. Η ασθενής έχει γυρισμένη την αριστερή πλευρά του σώματός της και το βλέμμα της στραμμένο προς την ίδια κατεύθυνση με τον Ασκληπιό. Ο ίδιος τοποθετεί τα χέρια του επάνω στο λαιμό και την πλάτη της γυναίκας με μία τρυφερή κίνηση, γεγονός που υποδεικνύει τη θεραπευτική πρόθεσή του. Πίσω από τον Ασκληπιό στέκεται η κόρη του Υγεία, ενώ στην αριστερή πλευρά βρίσκονται τρεις μορφές που πιθανώς να είναι λάτρεις του θεού, αφού έχουν υψωμένο το δεξιό τους χέρι σε ένδειξη ικεσίας για τη θεραπεία της πιστής. Η πρώτη είναι ανδρική, ένας γενειοφόρος με ιμάτιο, ο οποίος ακολουθείται από τη δεύτερη, μία γυναίκα τυλιγμένη με μακρύ χιτώνα και

μάτιο. Η τρίτη και τελευταία φορά ένα μακρύ ιμάτιο και πρόκειται πιθανώς για
θεραπαινίδα που έχε αναλάβει τη φροντίδα του παιδιού που βρίσκεται στο πλάι της.

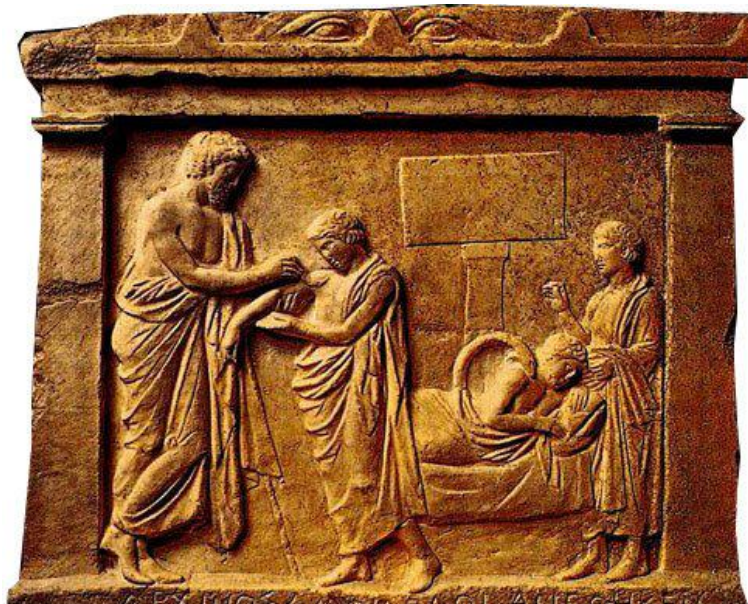

**Εικόνα 34: Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο, στο οποίο απεικονίζεται η
θεραπεία ξαπλωμένης ασθενούς από τον Ασκληπιό κατά τη διάρκεια της
εγκοίμησης, ενώ παρακολουθεί η Υγεία. Αναθηματικό ανάγλυφο από το
Ασκληπιείο του Πειραιά στη δυτική πλαγιά του λόφου της Μουνιχίας, πάνω από
το λιμάνι της Ζέας, – περίπου 350 π.Χ. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά -
Πηγή: von Eickstedt, K. (2001), Το Ασκληπιείον του Πειραιώς, Αθήνα: Εν
Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρία**

Εκτός από ανάγλυφα με τον ίδιο τον Ασκληπιό, έχουν διασωθεί και αρχαιολογικά
τεκμήρια με πρωταγωνιστές άλλες σημαντικές θεότητες που εφάρμοζαν την πρακτική
της εγκοίμησης. Για παράδειγμα, από το ιερό του Αμφιαράου έχει σωθεί μία
ανάγλυφη παράσταση από το 360 π.Χ. που αναφέρεται στην πρακτική της
εγκοίμησης (Barrenechea, 2016). Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στην Εικόνα 35
(Πετράκος Β., 1974), η παράσταση δείχνει τη θεραπευτική διαδικασία, που
ακολουθούσε ο Αμφιάρως. Το ανάγλυφο αποτελείται από τρεις διαφορετικές
σκηές, οι οποίες αναλύονται από αριστερά προς τα δεξιά: Στην πρώτη, ο Αμφιάρως
στρέφεται προς έναν νεαρό πιστό, ο οποίος απευθύνεται στον ήρωα-θεραπευτή για τη
θεραπεία του χεριού του ύστερα από κάποιον τραυματισμό. Συγκεκριμένα,
υποβαστάζοντας τον δεξί βραχίονα με το αριστερό του χέρι, δέχεται τη θεραπεία του
Αμφιαράου, ο οποίος είτε πραγματοποιεί κάποια χειρουργική επέμβαση στον ασθενή
είτε του δένει τον ώμο με επίδεσμο. Στη δεύτερη σκηνή, παρουσιάζεται ένα
απόσπασμα από την εγκοίμηση του νεαρού άνδρα, κατά τη διάρκεια της οποίας ένα
ιερό φίδι γλύφει τον δεξιό ώμο του. Στην Τρίτη και τελευταία σκηνή, ο νεαρός

εισέρχεται στον χώρο του ιερού κρατώντας το χέρι ψηλά, πιθανότατα σε στάση προσευχής.

Παρόλο που το συγκεκριμένο αναθηματικό εντάσσεται στην κατηγορία των συνηθισμένων αρχιτεκτονικών απεικονίσεων ανάγλυφων, ωστόσο απουσιάζει το αέτωμα. Αυτό πιθανότατα εξηγείται από το γεγονός ότι πρόκειται για αναπαράσταση μίας στοάς η οποία αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο των ιερών όπου λάμβανε χώρα η διαδικασία της εγκοίμησης, σύμφωνα με τις κατόψεις ιερών και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τόσο των αρχαίων όσο και των βυζαντινών χρόνων. Ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος συμπληρώνεται από τον αναθηματικό πίνακα, ο οποίος τοποθετείται σε ψηλή βάση στο κενό της παράστασης, ενώ σε κεντρικό σημείο επάνω στο γείσο του ανάγλυφο διακρίνεται η απεικόνιση δύο οφθαλμών. Η απεικόνιση αυτή αναπαριστά τη συμβολή των θεών στις ανθρώπινες ζωές και την γνώση τους για αυτές. Στο ανάγλυφο αυτό παρατηρούμαι επίσης τον τρόπο ένδυσης και κόμμωσης της εποχής στοιχεία που βοηθούν να αντιληφθούμε την κοινωνική και χρονολογική εξέλιξη. Επιπλέον, το περιεχόμενο του ανάγλυφου επιβεβαιώνεται από την χαραγμένη επιγραφή «Αρχίνος Αμφιαράωι ανέθηκεν» (Πετράκος Β. , 1974), ενώ ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αποτελεί το έντονο βάθος τριών επιπέδων, μία τεχνική που αποδεικνύει το προχωρημένο επίπεδο της γλυπτικής τέχνης κατά το 360 π.Χ.

Εικόνα 35: Αναθηματικό ανάγλυφο από το Ιερό του Αμφιαράου στον Ωρωπό από τον 360 π.Χ. - Πηγή: Πετράκος, Β. (1974). Το Αμφιάρειο του Ωρωπού. Αθήνα: Έσπερος

Επιπροσθέτως, σε αναπαραστάσεις των Ασκληπιείων ο θεός εμφανίζεται να βοηθάει γυναίκες που είχαν προβλήματα εγκυμοσύνης ή να γιατρεύει τα άρρωστα παιδιά τους. Επιπλέον, πολλά αναθήματα και αναπαραστάσεις που έχουν σωθεί στα ιερά δείχνουν να θεραπεύει ανθρώπινα μέλη με την εφαρμογή φαρμάκων ή με χειρουργική επέμβαση. Υπάρχουν πολλές απεικονίσεις που δείχνουν τη θεραπεία των ματιών σε ανθρώπους που δεν έβλεπαν, διάφορα σημεία του σώματος που είχαν πρόβλημα, σπασμένα μέλη, πληγές και τραύματα, αντικείμενα που υπήρχαν στο σώμα τους έπειτα από τραυματισμούς ή ατυχήματα καθώς, επίσης, υπάρχουν και αναφορές για ρυθμίσεις στη ποσότητα των υγρών του σώματος, όταν αυτά διαταράσσονται (Edelstein & Edelstein, 1998).

Εκτός, όμως, από τα ανάγλυφα που βρέθηκαν, στα ιερά υπήρχαν και πολλά αναθήματα, όπως αυτά των Εικόνων 35 και 36, τα οποία αναπαριστούσαν τα μέλη του σώματος που είχαν δεχτεί τη θεραπεία. Επίσης, οι ασθενείς προσέφεραν στο ιερό διάφορα αντικείμενα, προκειμένου να ευχαριστήσουν τους ιερείς και τους θεούς. Τις περισσότερες φορές προσέφεραν αγγεία και αγαλματίδια, ενώ κάποιες φορές αφιέρωναν παραστάσεις και ανάγλυφα, που διακοσμούσαν τα ιερά, όπως και πολύτιμα έργα τέχνης (LiDonnici, 1995). Επιπλέον, υπήρχαν λίθινες πλάκες ή μεταλλικές που απεικόνιζαν το σημείο του σώματος των ασθενών που είχε πρόβλημα και είχε δεχτεί την ίαση. Αυτά συνήθως αποτελούσαν στολίδια του ιερού ναού καθώς και του χώρου που βρισκόταν έξω από αυτόν (Rynearson, 2003).

Εικόνα 36: Αναθηματική αφιέρωση στον Ασκληπιό - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικόνα 37: Αναθηματική αφιέρωση στον Ασκληπιό - Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Τα αναθήματα λειτουργούσαν, όπως και οι επιγραφές, δηλαδή, ως πειστήρια της θεραπείας των ιερών κέντρων και ως παράγοντες που ενίσχυαν τη φήμη τους. Οι επισκέπτες έβλεπαν συγκεκριμένα μέλη ανθρώπων που είχαν δεχτεί τη θεραπεία και μπορούσαν να πειστούν ευκολότερα για τις πρακτικές που εφαρμόζονταν στα Ασκληπεία. Ήταν ουσιαστικά οι αποδείξεις ότι ο θεός λύτρωνε τους ανθρώπους από

τις ασθένειές τους και τα άλγη που αντιμετώπιζαν. Σταδιακά, δημιουργήθηκε μία διαφορετική εικόνα για την αντίληψη των ασθενειών και η θεραπεία πλέον εφαρμοζόταν στοχευμένα στο μέρος εκείνο του σώματος που είχε το πρόβλημα και όχι σε όλο το σώμα του ασθενή, όπως συνέβαινε παλαιότερα (Rynearson, 2003).

Τα αναθήματα ήταν σημαντικές αποδείξεις και επηρέαζαν περισσότερο τους ασθενείς σε σχέση με τις επιγραφές. Αυτό γιατί καθένα από αυτά άνηκε σε ένα συγκεκριμένο ιδιοκτήτη, που είχε αφιερώσει προσωπικά στο ιερό την αναθηματική πλάκα που απεικόνιζε το πρόβλημά του. Τα μέλη του σώματος που απεικονίζονταν μπορεί να ήταν τραυματισμένα ή να είχαν κάποια αναπηρία ή κάποιο νόσημα. Κάθε ανάθημα έκρυβε πίσω του μία ιστορία για το πρόβλημα του ιδιοκτήτη, που το αφιέρωνε στο Ασκληπιείο. Αποδείκνυε την ικανοποίηση των ασθενών για την ίαση που είχαν λάβει και μπορούσαν να συνεχίσουν τη ζωή τους, όπως πριν, έχοντας ξανά την υγεία τους. Ο θεός θεράπευε οποιοδήποτε μέλος είχε πρόβλημα, μέσα από τους ιερείς που τους έστελνε τις γνώσεις και τη δύναμη. Ορισμένες φορές παρουσιαζόταν σε αναθηματικές πλάκες να ενώνει μέλη κι άλλοτε να κόβει σημεία όταν χρειαζόταν, ενώ συχνά παρουσιαζόταν να απομακρύνει αντικείμενα από τα σώματα των ασθενών ή να επουλώνει τις πληγές τους. **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.** Μέσα από τις αφιερώσεις αυτές, οι ασθενείς κατά κάποιο τρόπο έμεναν εκεί, αφού η ιστορία τους κοσμούσε τα Ασκληπιεία για πολλά χρόνια. Επίσης, λόγω των αντιλήψεων της εποχής πίστευαν ότι το δώρο τους ήταν ένας τρόπος να διατηρήσουν την υγεία τους, εφόσον έδειχναν εύνοια απέναντι στον θεό. Μέσα από αυτόν τον τρόπο η πίστη μπορούσε να μεταδοθεί και στους νέους επισκέπτες των ιερών, όπως και οι θεραπευτικές πρακτικές (Rynearson, 2003).

Οι νέοι επισκέπτες ταυτίζονταν όταν έβλεπαν άλλους ασθενείς να έχουν θεραπευτεί από προβλήματα που είχαν και οι ίδιοι. Αποκτούσαν ελπίδα και κουράγιο και έδειχνα θετικοί απέναντι στη θεραπεία, καθώς εμπιστεύονταν τους ιερείς-ιατρούς και το προσωπικό, που τους υποδείκνυαν τι έπρεπε να κάνουν και ποια βήματα να ακολουθήσουν. Ήθελαν όπως και οι προηγούμενοι ασθενείς, να λάβουν και αυτοί τη θεραπεία. Γι' αυτόν τον λόγο αναθήματα, όπως αυτό των Εικόνων 36 και 37 (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 2019) και οι επιγραφές που κοσμούσαν το ιερό ήταν σημαντικά για εκείνους. Η διαδικασία γινόταν πιο εύκολη και για τους ίδιους, εφόσον ήθελαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα των προηγούμενων, αλλά και για τους ιερείς και το προσωπικό του ναού, που δεν κατέβαλαν ιδιαίτερες προσπάθειες για να πείσουν τους επισκέπτες να ακολουθήσουν τους κανόνες. Οι νέοι ασθενείς γνώριζαν

από μόνοι τους ότι ήταν σημαντικό να υπακούσουν και να ακολουθήσουν τους κανονισμούς, χωρίς να αμφισβητήσουν τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι ιερείς-ιατροί ή τις πρακτικές τους. **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.** (Wickkiser, 2008).

Ο Λίβιος καταγράφει ότι η Επίδαυρος ήταν πλούσια διακοσμημένη από αφιερώματα όταν ο Αιμίλιος Παύλος την επισκέφθηκε αλλά στα χρόνια του [Λίβιου] ήταν γεμάτη από θραύσματα από σπασμένα αφιερώματα (*Από ιδρύσεως της πόλης* XLV, 28, 3). Επίσης, ο Διόδωρος αναφέρει ότι το ιερό της Ημιθέας ήταν γεμάτο αφιερώματα (Διόδωρος Σικελιώτης X, 62-63). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα σημαντικότερα εγκοιμητήρια ήταν γεμάτα αφιερώματα που μαρτυρούσαν τις επιτυχίες του θεού, ιδιαίτερα στην περίοδο της ακμής τους. Προσφέρονταν από όλους εκείνους που είχαν λάβει ή ήλπιζαν να λάβουν οποιαδήποτε βοήθεια από το θεό και όχι μόνο από όσους είχαν υποβληθεί σε εγκοίμηση. Δεν ήταν όλα τα αφιερώματα ιδιαίτερης αξίας ή τέτοιου χαρακτήρα ώστε να επιβιώσουν στο πέρασμα των αιώνων και να ανακαλυφθούν σε ανασκαφές σήμερα. Πολλά από τα αφιερώματα που περιγράφονται στα ιάματα της Επιδαύρου ήταν μικρής οικονομικής αξίας, αντικατοπτρίζοντας ίσως την οικονομική αδυναμία των ικετών.

Οι «πίνακες» ήταν ζωγραφισμένες ξύλινες πινακίδες, που συχνά προσφέρονταν σε ιερά (Karoglou, 2010). Προκειμένου να δοξάσουν τους θεούς σε πολλές ελληνικές θρησκείες, αφιέρωναν τέτοιους πίνακες ως ένδειξη ευχαριστίας (Pulleyn, 1997). Έτσι, κατ' αναλογία μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα ιάματα και τα αφιερώματα δεν ήταν μόνο δώρα ευχαριστίας για την πραγματοποίηση μιας επιθυμίας αλλά μπορούσαν να είναι και δείγματα μιας διαρκούς ένδειξης ευγνωμοσύνης (Vernel, 1981). Η ίδια η φύση της εγκοίμησης έγκειται στην εμφάνιση και ανάμνηση ενός ονείρου κατά το οποίο ο ασθενής πιστεύει ότι ο θεός του υποδεικνύει μια θεραπεία ή τον θεραπεύει ο ίδιος. Με δεδομένο ότι υπάρχουν καταγεγραμμένα παράπονα ασθενών που υποβλήθηκαν σε εγκοίμηση αλλά δεν είδαν το κατάλληλο όνειρο, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι όντως το θεραπευτικό όνειρο δεν ήταν πάντα βέβαιο (Epidaurian iamata B5, B13, C18).

Οι ασθενείς που επρόκειτο να υποβληθούν σε εγκοίμηση διάβαζαν πρώτα για τις θαυμαστές θεραπείες άλλων ασθενών όσο περιδιάβαιναν το χώρο του ιερού. Είναι σαφές ότι οι ιερείς της Επιδαύρου αντιλήφθηκαν νωρίς τη διδακτική αξία αυτής της πρότερης γνώσης. Ομοίως, σε ιάματα στο Λεβενά του 2^{ου}-1^{ου} αιώνα π.Χ., ο θεός υποχρέωσε τους ασθενείς να καταγράψουν μετά την εγκοίμηση τη θεραπεία τους

(Inscriptiones Creticae I, XVII, αρ. 17, 18, 19). Ένα ανταποδοτικό δώρο είναι λοιπόν ένας πολύ συνηθισμένος τύπος μαρτυρίας, μελετώντας τις μαρτυρίες της εγκοίμησης. Το γεγονός ότι αυτός ο τύπος μαρτυριών είναι τόσο μεγάλο μέρος των αποδείξεων που υπάρχουν σχετικά με την εγκοίμηση μπορεί να οφείλεται στο ότι η έκφραση ευχαριστίας ήταν εξαιρετικά συνήθης. Έτσι, τόσο λόγω κινητοποίησης από το ιερό όσο λόγω ψυχολογικής και κοινωνικής συνήθειας, το έθιμο της ευχαριστίας της θεότητας μετά από μία επιτυχημένη θεραπεία καταγράφεται έντονα στα ευρήματα που υπάρχουν, όπως αυτό της Εικόνας 38.

Εικόνα 38: Αναθηματική αφιέρωση στους θεούς – θεραπευτές. Στο Ασκληπιείο της Μήλου- Πηγή:Βρετανικό Μουσείο

B5.3.ΠΗΓΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού οι πηγές για τη διαδικασία της εγκοίμησης αναφέρονται στην ίδια πρακτική, αλλά με διαφορετική προσέγγιση (Μπελντέκος, 2015). Ο Ασκληπιός αντικαταστάθηκε από τον Χριστό, και οι θεραπείες από τα θαύματα, τα οποία αναφέρονται στα τέσσερα Ευαγγέλια και αφορούν παθήσεις όπως τύφλωση, οστεοπόρωση, σκολίωση, και λέπρα αλλά και οι ψυχικές διαταραχές για τις οποίες πιστευόταν πως τον ασθενή επηρέαζαν οι δαίμονες (Evangelatou, 2010). Τα θαύματα θεραπείας του Χριστού απεικονίστηκαν σε πλήθος εικόνων σε όλη τη Βυζαντινή περίοδο (Schroeder, 2010). Αντίστοιχα, οι ιερείς των Ασκληπιείων αντικαταστάθηκαν από τους αγίους, οι οποίοι, ευλογημένοι από το Θεό με θεραπευτικές δυνάμεις, συνέχισαν το έργο του Χριστού. Ακόμα και στον τρόπο απεικόνισής τους εντοπίζεται μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα σε αυτούς και τον Χριστό, αφού και οι δύο αναπαρίστανται να θεραπεύουν με το δεξί τους χέρι προτεταμένο σε στάση ευλογίας (Delehaye, 1925).

Εικόνα 39: Τέμπλο του 11ου αιώνα. Στις έξι από τις έντεκα σκηνές οι ασθενείς κοιμούνται και ο Άγιος Ευστράτιος βρίσκεται από πάνω τους και τους θεραπεύει - Πηγή: Ševčenko, N. (2015). *Healing Miracles of Christ and the Saints*. Στο P. B., *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium* (σσ. 27-40). Istanbul: Pera Müzesi Yayını

Τα όνειρα, πάντως για τους Χριστιανούς συνέχισαν να είναι κομβικής σημασίας καθώς υπήρξαν τα μέσα επικοινωνίας του Θεού με τους ανθρώπους και κυρίως αποτέλεσαν τα κύρια κανάλια διοχέτευσης των μηνυμάτων του θελήματος του Θεού, όπως για παράδειγμα το όνειρο του Ιακώβ, του Ιωσήφ κλπ. Θα συμφωνούσαμε,

μάλιστα, και με την άποψη, σύμφωνα με την οποία η σημασία των ονείρων στην θεραπευτική διαδικασία και στην πρακτική της εγκοίμησης στο Χριστιανισμό έχει μια αυτοτέλεια καθώς και μια κοινωνική και ηθική αποδοχή χωρίς αυτή να περνά απαραίτητα μέσα από την παγανιστική παράδοση της εγκοίμησης (Wisniewski, 2011).

Τα όνειρα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατείχαν σημαντική θέση για τους Βυζαντινούς καθώς αποτελούσαν, εκτός των άλλων, και σύμβολα και σημάδια του μέλλοντος. Τον 9ο αιώνα στο Βυζάντιο μια μητέρα ονειρεύεται ότι ο γιος της μια μέρα θα γίνει αυτοκράτορας και θα έχει μια λαμπρή τύχη. Ο ίδιος στηρίζεται στα όνειρα και τα σημάδια που βλέπει ο ίδιος και η μητέρα του για να πορευτεί (Angelidi&Calofonos, 2014). Έτσι, σε λίγα χρόνια καταφέρνει να γίνει ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Α΄, ο ιδρυτής της μακροβιότερης δυναστείας του Βυζαντίου, της δυναστείας των Μακεδόνων. Πολλά περιστατικά ακόμα δείχνουν ότι οι άνθρωποι επηρεάζονταν από τα όνειρά τους και έδιναν μεγάλη σημασία σε αυτά. Ένας ταξιδιώτης τον 12ο αιώνα, όταν άρχισε να έχει περίεργες σκέψεις είδε στο όνειρό του ότι ο Θεός βρισκόταν δίπλα του και του υπέδειξε ένα μέρος, στο οποίο ζούσε ένας άγιος, λέγοντάς του πως εκεί θα βρει το καταφύγιό του (Angelidi & Calofonos, 2014). Επίσης, όπως φαίνεται στην Εικόνα 38 (Ševčenko, 2015) πολλοί ακόμη ασθενείς θεραπεύονταν με την παρέμβαση των αγίων κατά τη διάρκεια του ύπνου, μέσα δηλαδή από την πρακτική της εγκοίμησης (Angelidi & Calofonos, 2014).

Όπως διαφαίνεται, η πρακτική της εγκοίμησης συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων. Τα όνειρα απασχολούσαν τους βυζαντινούς, καθώς θεωρούσαν ότι είναι σημάδια του Θεού, που τους στέλνει για να τους προφυλάξει, να τους προειδοποιήσει για μελλοντικά γεγονότα ή για να τους θεραπεύσει. Πηγές για τη θεραπεία και την εγκοίμηση των Βυζαντινών αποτέλεσε η συλλογή «Θαύματα Αρτεμίου», αλλά και τα έργα του Προκόπιου Καισαρέως, η Εκκλησιαστική Ιστορία του Ευάγριου Σχολαστικού και η Ελληνική και ειδικότερα τα έργα του Συμεώνος του Μεταφραστή, του Σωφρονίου Πατριάρχη Ιεροσολύμων και του Νικηφόρου Κάλλιστου Ξανθόπουλου (Σταυρακάκης, 2015) και βέβαια τα θαύματα της αγίας Θέκλας (Dargon, 1978).

Χαρακτηριστικότερη και ίσως μία από τις πιο πρώιμες πηγές των πρακτικών - θαυμάτων εγκοίμησης είναι το θαύμα μιας οφθαλμικής επιδημίας από τη δημοφιλή αγία Θέκλα στο μαρτύριό της στην πόλη της Σελεύκειας (5ος αι. .X.). Πρόκειται για

το 25ο θαύμα της αγίας, σύμφωνα με το οποίο η αγία "ανοίγει το εν τω αυτής τεμένει το ιατρείον, προσκαλείται δε κοινή πάντας ως αυτήν, ενί μεν των πασχόντων τούτο νύκτωρ διακελευσαμένη, πάσι δε δι' εκείνου κηρύξασα, ώστε το αυτής χρήσασθαι λουτρό πάντας τους τω πάθει τούτω περιπεπωκότας". Επομένως, μέσω της εγκοίμησης ενός από τους νοσούντες, πραγματοποιείται το θαύμα για το πλήθος που υπέστη την οφθαλμική επιδημία και πληροφορείται ότι το μέσο της θεραπείας του είναι ένα λουτρό στο "ιατρείο" που δεν είναι άλλο από την κολυμβήθρα εντός του προσκυνήματος της αγίας από την Σελεύκεια της Ισαυρίας στη νότια ακτή της Μικράς Ασίας (Dargon, 1978).

Τον 7ο αι. μ. Χ. σημαντικό και εξαιρετικά δημοφιλές υπήρξε το Εγκοιμητήριο στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο αρχικά ετιμάτο στη μνήμη του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη συνοικία της Οξείας και στο οποίο φυλάσσονταν τα λείψανα του αγίου Αρτεμίου, που μετεφέρθησαν από την Αντιόχεια στην Κωνσταντινούπολη περί τον 5ο αιώνα (C. Mango, *On the History of the Templon and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople*, Zograf 10, 1979, σσ. 40-43). Στο εγκοιμητήριο αυτό εμφανιζόταν ο ίδιος ο Αρτέμιος να θεραπεύει τους πιστούς μέσω της εγκοίμησης (Crisafulli & Nesbitt, 1997). Στα «Θαύματά» του αναφέρεται ότι είχε θεραπεύσει περισσότερες από 45 περιπτώσεις (Crisafulli & Nesbitt, 1997). Οι άνθρωποι που κατέφευγαν σε αυτόν ένοιωθαν αποστροφή για τις χειρουργικές επεμβάσεις και αρνητικά απέναντι στους ιατρούς. Ο άγιος χρησιμοποιούσε για τη θεραπεία τους τον ύπνο και μέσα από τα όνειρά τους οι ίδιοι έλεγαν ότι έζησαν το θαύμα. Στους πιστούς που προσέρχονταν στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσουν τη θεραπεία του αγίου περιλαμβάνονταν τόσο άνδρες όσο και γυναίκες κάθε ηλικίας, και έφταναν συνήθως στο ναό με τη βοήθεια συνοδού (Βολάκης, 2008). Ωστόσο, υπήρχαν περιπτώσεις θεραπείας ατόμων που δεν χρειάστηκαν να μεταβούν στο ναό (Θαύμα δ'). Αρχικά, οι ασθενείς ή οι συνοδοί προσέφεραν ένα καντήλι με λάδι και κρασί, το οποίο διατηρούσαν όσο καιρό θα βρίσκονταν στο ναό και με τα υπολείμματά του θα σταύρωναν την παθούσα περιοχή Θαύμα δ' (Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Α. (1909).

Σύμφωνα με τα κείμενα που έχουν καταγραφεί στα «Θαύματα», ο Αρτέμιος παρουσιαζόταν στα όνειρα των ασθενών του μεταμφιεσμένος ως ιατρός. Κατά κύριο λόγο, του αποδίδονταν αρκετά ανθρώπινα στοιχεία αλλά και χαρακτηριστικά επαγγελματία ιατρού, αφού οι πάσχοντες ανέφεραν ότι τους εξέταζε κατά τη διάρκεια του ονείρου, προσέφερε ιατρική διάγνωση και συνέστηνε θεραπείες, ενώ τα περισσότερα «Θαύματα» αναφέρονται σε μία μετέπειτα ίαση των ασθενών, όπως

συμβαίνει στην κοσμική ιατρική, και όχι αυτόματα και υπερφυσικά. Η διεξαγωγή της θεραπείας πραγματοποιούνταν στην πλειοψηφία των περιπτώσεων με την αφή των χεριών του αγίου στην πάσχουσα περιοχή, συχνά με βίαιο τρόπο. Λόγω του έντονου άλγους που βίωναν, οι ασθενείς ξυπνούσαν τις περισσότερες φορές από τη συγκεκριμένη πρακτική, αισθανόμενοι πως αυτό που ονειρεύτηκαν ήταν όντως πραγματικό. Άλλες μέθοδοι ίασης του Αρτέμιου περιλάμβαναν την εφαρμογή στην πληγή του εκάστοτε ασθενή της κηρωτής, μιας αλοιφής που συνήθως παρασκευαζόταν από ένα μείγμα κεριού και λαδιού προερχόμενα από το καντήλι των λειψάνων του αγίου, όπως φαίνεται στο Θαύμα ιθ' (Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Α 1909).

Πέρα από αλοιφή, η κηρωτή χρησίμευε ορισμένες φορές ως φάρμακο, αφού οι πιστοί έτρωγαν μια μικρή ποσότητα από αυτήν για να θεραπευτούν από την ασθένειά τους Θαύμα λγ' (Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Α. 1909)..

Εκτός όμως από τις δύο παραπάνω μεθόδους, τα οράματα των πιστών περιελάμβαναν θεραπείες με χειρουργικές τομές (Θαύμα κε'), στα οποία ο άγιος εμφανιζόταν με την μορφή χασάπη. Συνολικά, ωστόσο, τα περισσότερα καταγεγραμμένα «Θαύματα» του Αρτέμιου παρουσιάζουν περιπτώσεις πασχόντων που υπέφεραν από ασθένειες των γεννητικών οργάνων και κυρίως της κήλης (Βολάκης, 2008).

Όσοι ασθενείς πήγαιναν στο κέντρο εγκοίμησης του Αρτεμίου ένιωθαν ασφαλείς και μακριά από τον κοινωνικό τους περίγυρο μπορούσαν να αισθανθούν την ηρεμία. Σταδιακά, απέκτησαν την ιδιότητα της ομάδας, της οποίας τα μέλη ανήκαν σε μια προστατευμένη κοινότητα ασθενών, όπου επικοινωνούσαν και συζητούσαν τα προβλήματά τους, τις ανασφάλειες τους, τους φόβους τους και τις σκέψεις τους για τις θεραπείες (Panagiotidou, 2016). Παράλληλα, όπως γινόταν και στα Ασκληπιεία, προετοίμαζαν τους εαυτούς τους για να δεχτούν τη θεραπεία, μέσα από τις αφηγήσεις προηγούμενων θαυμάτων και ίασεων που συνέβησαν στο κέντρο. Έτσι, είχαν ελπίδα ότι θα γίνουν καλά και ανυπομονούσαν να λάβουν τη θεραπεία τους μέσα σε ένα θετικό κλίμα (Καλόφωνος, 2007).

Με βάση τα θαύματα του αγίου Αρτεμίου, αποκαθίσταται σε ικανοποιητικό βαθμό το προσκύνημα -εγκοιμητήριο του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στην Οξεία της Κωνσταντινούπολης (C. Mango, On the History of the Templon and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople, Zograf 10, 1979, εικ. 1) που αργότερα ίσως περνά στη λατρεία του αγίου Αρτεμίου, ακριβώς λόγω των θαυμάτων που τελούνταν. Ο

ναός αποτελείται από ένα μεσάουλον και μια τοξοστοιχία ("τροπική") που οδηγεί σε έναν επιμήκη νάρθηκα, ο οποίος επικοινωνούσε με τον ναό μέσω μιας κεντρικής θύρας και δύο πλευρικών στο βόρειο και νότιο κλίτος. Το βόρειο κλίτος χωριζόταν από το κεντρικό μέσω κιόνων ενώ στο σημείο εκείνο μαρτυρείται η εγκοίμηση των ασθενών που ανέμεναν την επίσκεψη του αγίου Αρτεμίου στο όνειρό τους. Στο ανατολικό άκρο της νότιας πλευράς αναφέρεται το παρεκκλήσιο της αγίας Φεβρωνίας, η οποία σύμφωνα με το 24ο θαύμα του αγίου Αρτεμίου εμφανίζεται ως η βοηθός του που θεράπευσε την κήλη ενός νεαρού κοριτσιού πάντα μέσα από τη διαδικασία της εγκοίμησης. Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι μάρτυρας του ονείρου ήταν όχι η ίδια η ασθενής, αλλά η μητέρα της, πρακτική όχι σπάνια αν κρίνουμε και από το υπ'αριθμόν 4 θαύμα του αγίου Αρτεμίου. Τέλος, στο εγκοιμητήριο υπήρχε μία κρύπτη κάτω ακριβώς από το Ιερό Βήμα, στην ανατολική πλευρά, όπου φυλασσόταν τα λείψανα του αγίου Αρτεμίου, η πρόσβαση στην οποία γινόταν από μία κλίμακα καθόδου στην νότια πλευρά και μία κλίμακα ανόδου στη βόρεια. Στο τέμπλο που έκλεινε το Ιερό Βήμα υπήρχαν εικόνες με εκείνη του Χριστού να κοσμεί την κεντρική Ωραία Πύλη, του Ιωάννη του προδρόμου την νότια πλευρά και μάλιστα πάνω από την πύλη που οδηγούσε στην κρύπτη και την εικόνα του θεραπευτή αγίου Αρτεμίου να κοσμεί την βόρεια πύλη εξόδου από την κρύπτη και μάλιστα από την πλευρά της βόρειας στοάς, όπου συγκεντρώνονταν οι ασθενείς (Crisafulli & Nesbitt, 1997).

Στη βυζαντινή παράδοση ωστόσο, ο άγιος Αρτέμιος δεν είναι ο μόνος που συνδέθηκε με την πρακτική της εγκοίμησης. Σύμφωνα με τον βίο του Ανδρέα του Σαλού (Ιερά Μονή Παρακλήτου, 2002), για τη θεραπεία ασθενειών συχνή πρακτική αποτελούσε η χρήση ιαματικών κρίκων, που τοποθετούνταν γύρω από το λαιμό του ασθενούς και έδεναν το σώμα του με μία ιερή θέση (Lellouch, 1990). Η θέση αυτή βρισκόταν μέσα σε κάποιον ιερό χώρο, με συνηθέστερους το νάρθηκα ή το βήμα της εκκλησίας, και η πρακτική αυτή στόχευε στη διανυκτέρευση του πιστού με σκοπό τη θεραπεία του (Γκράτζιου, 2011). Στη βυζαντινή της εκδοχή, η εγκοίμηση συνδέθηκε με την πεποίθηση ότι πραγματοποιούνταν μια μεταβίβαση της ιερότητας και της θείας χάρης στον πιστό μέσα από την άμεση επαφή.

Ο Προκόπιος στα έργα του έκανε λόγο για την επιδημία της πανώλης, που είχε εξαπλωθεί στην αυτοκρατορία και είχε προκαλέσει μεγάλη σύγχυση. Ωστόσο, μέσα από τα θαύματα σώθηκαν πολλοί και ξαναβρήκαν την υγεία τους. Ένας από αυτούς ήταν και ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός. Η κατάσταση της υγείας του είχε επιδεινωθεί

σοβαρά και φαινόταν ότι θα πεθάνει. Οι ιατροί τον είχαν εγκαταλείψει γιατί δεν ήξεραν τι άλλο να κάνουν. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός είδε τότε στον ύπνο του όνειρο ότι τον θεράπευσαν οι άγιοι Ανάργυροι. Έτσι, όταν ξύπνησε ήταν και πάλι υγιής (Σταυρακάκης, 2015). Το περιστατικό που περιγράφεται εδώ δεν μιλά για μία διαδικασία θεραπείας αλλά για ένα όνειρο που έδρασε με θαυματουργό τρόπο στην ασθένεια του αυτοκράτορα. Εν τούτοις, συνιστά τεκμήριο της αποτελεσματικότητας που θεωρείται ότι είχαν ο ύπνος και τα όνειρα ως οδοί επαφής του ανθρώπου με το θείο που οδηγούν στο θαύμα.

Ανάλογη περιγραφή υπάρχει και στην Εκκλησιαστική Ιστορία του Ευάγριου Σχολαστικού. Καταγράφονται οι θεραπείες που χαρακτηρίζονται ως θαύματα καθώς και τα όνειρα του αυτοκράτορα που ήταν προφητικά και σχετίζονταν με την υγεία του. Επίσης, στα κείμενα του Σωφρονίου Πατριάρχη αναφέρονται οι θαυματουργικές θεραπείες των αγίων Ανάργυρων. Επιπλέον, στα κείμενα του Συμεών του Μεταφραστή περιγράφονται οι θεραπείες των Αγίων καθώς και το θεραπευτικό όνειρο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, που είχε αφροδίσιο νόσημα και θεραπεύτηκε στον ύπνο του από τον Όσιο Σαμψών. Ο αυτοκράτορας για να τον ευχαριστήσει οικοδόμησε για χάρη του έναν ξενώνα περίθαλψης, για να μπορεί σε αυτόν να θεραπεύει κι άλλους ασθενείς (Σταυρακάκης, 2015).

Οι θεραπευτικές παρεμβάσεις των αγίων μέσα από τα όνειρα αποτελούσαν συχνή πρακτική και σε αυτά πίστευαν οι περισσότεροι κάτοικοι του Βυζαντίου. Οι Βυζαντινοί κατέφευγαν στους αγίους για να ζητήσουν τη θεραπεία τους, καθώς πίστευαν ότι η Ιατρική δεν είναι τόσο αποτελεσματική όσο ήταν η βοήθεια του Θεού. Οι περιγραφές συγκεκριμένων θεικών παρεμβάσεων, όπως είναι και τα περιστατικά του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα της αντίληψης των βυζαντινών για την θαυματουργική παρέμβαση.

Η αφιερωματική πρακτική συνεχίστηκε και στο Βυζάντιο. Οι Χριστιανοί πραγματοποιούσαν αφιερώσεις προς τους αγίους που τους θέραπευαν και τους βοηθούσαν τις δυσκολίες τους. Όσοι ασθενείς θεραπεύτηκαν μέσα από ένα θαύμα, προσέφεραν αναθήματα για να ευχαριστήσουν για τη βοήθεια που έλαβαν. Ο Χριστιανισμός δεχόταν αυτή την πρακτική, αλλά για να διαφοροποιηθεί από την αρχαία αντίληψη, τόνιζε ότι ο Θεός δεν επηρεάζεται από τις προσφορές των πιστών. Ο Μέγας Αντώνιος ανέφερε ότι ο Θεός δεν «κολακεύεται» από τα δώρα και ότι το θείο δεν επηρεάζεται από οτιδήποτε ανθρώπινο (Μέγας Αντώνιος, 1982).

Τέλος, ο Νικηφόρος Κάλλιτος Ξανθόπουλος αναφέρει κι αυτός την επιδημία της πανώλης καθώς και περιστατικά με θαυματουργικές ιάσεις, όπως ήταν και η θαυματουργική θεραπεία ενός νοσήματος του ουροποιητικού συστήματος του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, η Παναγία εμφανίστηκε στο όνειρό του και τον θεράπευσε. Ο ίδιος όταν ξύπνησε ήπιε νερό από τη Ζωοδόχο Πηγή και θεραπεύτηκε. Ο αυτοκράτορας για να ευχαριστήσει την Παναγία ανακαίνισε τον ναό της. Επίσης, ο Νικηφόρος Κάλλιτος Ξανθόπουλος αναφέρεται και στη θεραπεία της αρθρίτιδας του αυτοκράτορα Ιουστινιανού που έγινε ξανά μέσα από ένα θαύμα. Το ίδιο περιστατικό αναφέρεται και από τον Προκόπιο (Σταυρακάκης, 2015).

Τα αναθήματα συνήθως απεικόνιζαν συγκεκριμένα ανθρώπινα μέλη, γιατί τις περισσότερες φορές είχαν λάβει θεραπεία σε ένα σημείο.

**Εικόνα 40:Περί Αγίων λειψάνων λειψανοθηκών και άλλων κειμηλίων Πηγή:
<https://leipsanothiki.blogspot.com/2014/01/200.html>**

Τα περισσότερα είχαν επιγραφές με εκκλήσεις βοήθειας ή μηνύματα ευχαριστίας στους Ναούς που ήταν δηλωτικά της θεραπείας. Ήταν συνήθως κατασκευασμένα από χρυσό ή ασήμι όπως φαίνονται στην Εικόνα 40 . Τα αναθήματα αποδείκνυαν τη μεγάλη θρησκευτικότητα των πιστών και την ιδιαίτερη σχέση που είχαν με τον Θεό (Καλλίνικος, 1921). Το υλικό είχε σχέση με την οικονομική δυνατότητα του καθενός.

Εκτός από τα αναθήματα που απεικόνιζαν κάποιο μέλος του σώματος, σε αρκετές περιπτώσεις προσέφεραν στους αγίους διάφορα αντικείμενα με σκοπό να τους ευχαριστήσουν ή να ικετέψουν για τη σωτηρία τους.

Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις τα αναθήματα και άλλες λατρευτικές συνήθειες ή θεραπευτικές πρακτικές, όπως η εγκοίμηση, πραγματοποιούνταν μέσα σε ένα πλαίσιο που είχε εκτός από τα στοιχεία της χριστιανικής πίστης και στοιχεία μαγείας. Αυτό γιατί η προσφορά δώρων στο Θεό βασιζόταν σε μία μαγική πεποίθηση, σύμφωνα με την οποία το θείο θέλημα υπακούει το ανθρώπινο. Παρ' όλα αυτά, ο κύριος λόγος που ακολουθούσαν τέτοιες πρακτικές ήταν η μίμηση ορισμένων στοιχείων από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, που συνέχισαν να ασκούν επιρροή στον κόσμο του Βυζαντίου και να επιδρούν, κυρίως, στον κλάδο της Ιατρικής.

Οι πρακτικές της εγκοίμησης που ακολουθούσαν σε ιερούς χώρους, με σκοπό να θεραπευτούν οι ασθενείς, διέφεραν από τις αντίστοιχες διαδικασίες που ακολουθούσαν στα ιερά του Ασκληπιού, αφού έχουν προσαρμοστεί πλέον στις απαιτήσεις του Χριστιανισμού (Ξυγγόπουλος, 1915). Πριν την πρακτική της εγκοίμησης, που λάμβανε χώρα στα Ασκληπεία, οι ιερείς ακολουθούσαν, όπως είδαμε, σε μία συγκεκριμένη προετοιμασία θρησκευτική και σωματική για τους ασθενείς, καθώς επίσης υπήρχε και μία μυστικότητα. Αντίθετα, στις εγκοιμήσεις που λάμβαναν χώρα στα χριστιανικά ιερά δεν υπήρχε κάτι αντίστοιχο. Οι άγιοι χρησιμοποιούσαν τη διαδικασία της εγκοίμησης μόνο για να θεραπεύσουν σωματικά ή ψυχικά κάποιον ασθενή (Καλόφωνος, 2007).

Μέσα από τις αγιολογικές πηγές αναφέρεται ότι οι άγιοι Ανάργυροι θεράπευαν πολλές ασθένειες με την πρακτική της εγκοίμησης (Τραυλός, 1939-41). Ο Κοσμάς και ο Δαμιανός, τα δύο αδέρφια, έγιναν γνωστοί ως Άγιοι Ανάργυροι λόγω της άρνησής τους για λήψη χρημάτων από τους ασθενείς που θεράπευαν (Damianos, 2007). Οι δύο άγιοι εκπαιδεύτηκαν στην ιατρική και προσέφεραν τις θεραπευτικές υπηρεσίες του τη μονή Κοσμιδίου στην Κωνσταντινούπολη, η οποία κατασκευάστηκε τον 5^ο αιώνα μ.Χ. Τον 11^ο αιώνα, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ' (1034-41) επέκτεινε τον ναό, ο οποίος εξακολουθούσε να λειτουργεί ως τόπος θεραπείας σε ολόκληρη τη βυζαντινή εποχή.

Ο Deubner εντοπίζει μία σύνδεση ανάμεσα στους αγίους Κοσμά και Δαμιανό και τους Διόσκουρους, αφού στη θέση του ναού-εγκοιμητηρίου των τελευταίων χτίστηκε αργότερα ναός αφιερωμένος στους Αγίους Αναργύρους (Deubner, 1907). Οι άγιοι πραγματοποιούσαν θαύματα, κυρίως, μέσω των εγκοιμήσεων, δηλαδή, όπως

αναφέρεται εμφανίζονταν στα όνειρα των ασθενών και τους θεράπευαν. Μάλιστα, η εκκλησία που είναι αφιερωμένη στους αγίους στην Κωνσταντινούπολη διέθετε έναν ειδικό χώρο όπου πραγματοποιούνταν η εγκοίμηση των ασθενών, αλλά και μία σειρά κελιών όπου οι πιστοί διέμεναν, αναμένοντας να κοιμηθούν και να αντικρύσουν τους θεραπευτές αγίους στο όνειρό τους (Deubner , 1907). Οι ασθενείς όταν ξυπνούσαν από το όνειρο είχαν ανακτήσει την υγεία τους. Οι άγιοι εμφανίζονταν στον ύπνο των ασθενών και τους έδιναν οδηγίες τις οποίες έπρεπε να εκτελέσουν πιστά ακόμα και αν τους φαινόταν περιέργες. Αρκετά όνειρα περιγράφονταν αρκετά συγκεχυμένα ωστόσο έπρεπε οι ασθενείς να ακολουθήσουν πιστά ό,τι είχαν δει στον ύπνο τους, παρά τις εκλογικεύσεις που επιχειρούσαν. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα ενός ασθενούς που είδε στον ύπνο του τον Κοσμά και τον Δαμιανό να τον συμβουλεύουν να πει κεδραία (λάδι από κέδρο). Παρά την αρχική του άρνηση, ωστόσο θα αναγκαστεί στο τέλος να πει την κεδραία και θα οδηγηθεί στη θεραπεία του (Deubner, 1907).

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός άνδρα, που οι άγιοι είχαν προστάξει να κόψει λίγες τρίχες από ένα αρνί να τις κάψει και να τις πει ανακατευτόντας τις με νερό . Ο άντρας θεραπεύτηκε , όταν ακολούθησε τις οδηγίες των αγίων. Άλλες πάλι φορές θεράπευαν τους ασθενείς με τα χέρια τους. Για παράδειγμα μία γυναίκα, όπως αναφέρουν οι πηγές, υπέφερε για πολύ καιρό από ένα απόστημα στο πρόσωπό της, όταν όμως οι Άγιοι την άγγιξαν με τα δάχτυλά τους, εκείνη αμέσως γιατρεύτηκε (Κιζιρίδου, 2014).

Οι άγιοι Ανάργυροι διέθεταν την ικανότητα να θεραπεύουν μία πληθώρα από ασθένειες, και για το λόγο αυτό υπάρχουν πολλές αναφορές για τα θαύματά τους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με μία από αυτές τις αφηγήσεις, οι ασθενείς συγκεντρώθηκαν σε μία στοά μπροστά από την εκκλησία της μονής. Ενώ κοιμόντουσαν, ο Κοσμάς και ο Δαμιανός κυκλοφορούσαν ανάμεσά τους και πραγματοποιούσαν τις θεραπείες τους, συμπεριλαμβανομένων και των χειρουργικών επεμβάσεων. Όταν ξημέρωσε, οι ασθενείς ξυπνούσαν είτε θεραπευμένοι είτε προσπαθώντας να θυμηθούν τις οδηγίες των αγίων σχετικά με την κατάλληλη διατροφή για τη θεραπεία τους (Deubner , 1907).

Οι άγιοι, στα περισσότερα περιστατικά που αντιμετώπιζαν, πρότειναν ως φάρμακο την κυρωτή, μία αλοιφή που παρασκευαζόταν από κερί, το οποίο είχε κατασκευαστεί στο όνομα του Χριστού. Σε περιπτώσεις που οι ασθενείς κοιμόνταν στο ιερό, τους μοίραζαν λίγο από το ιερό κερί. Άλλοτε έδιναν οδηγίες για τη χρήση του όπως ήταν η

επάλειψη με αυτό σε συγκεκριμένα σημεία. Επίσης, κάποιες φορές τους συμβούλευαν να διαλύσουν την κυρωτή σε νερό και να το πιούνε γιατί θεωρούνταν αποτελεσματικό φάρμακο. Επιπροσθέτως, είχε και προστατευτικό χαρακτήρα, αφού θεωρούνταν φυλακτό. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα μιας γυναίκας που ενώ είχε θεραπευτεί, οι Άγιοι την συμβούλεψαν να έχει κοντά στο κεφάλι της πριν κοιμηθεί ένα κομμάτι από την κηρωτή και να αλείφεται με αυτήν κάθε νύχτα, έτσι ώστε να προστατευτεί από όλα τα κακά και να μην κινδυνεύσει από άλλη ασθένεια (Κιζιρίδου, 2014).

Πολλές φορές πριν από τη διαδικασία της εγκοίμησης οι άγιοι συμβούλευαν τον ασθενή να κάνει δίαιτα, ενώ άλλοτε συνιστούσαν να συνεχίσει ο ασθενής τη δίαιτα και μετά τη θεραπεία του, κατά τη διάρκεια δηλαδή της ανάρρωσης. Οι άγιοι πολύ συχνά χρησιμοποιούσαν ως μέσο θεραπείας και τα βότανα και υπάρχουν διάφορα περιστατικά που το επιβεβαιώνουν. Για παράδειγμα σε μία γυναίκα που υπέφερε από άλγη στη μήτρα οι Άγιοι μέσω της εγκοίμησης, τη συμβούλεψαν να πιει ένα ειδικό ρόφημα. Έτσι, όταν εκείνη ξύπνησε, έφτιαξε το μείγμα και απαλλάχθηκε από την ασθένεια που είχε. Η δύναμη των αγίων σε συνδυασμό με τα συγκεκριμένα βότανα έσωσαν τη γυναίκα και της έδωσαν πίσω την υγεία της .

Οι άγιοι κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης εγχείριζαν τους ασθενείς, όταν αυτό ήταν απαραίτητο. Αξιοσημείωτο ήταν το περιστατικό που έχει καταγραφεί σχετικά με τη μεταμόσχευση ποδιού. Ένας ασθενής, ο οποίος είχε γάγγραινα στο πόδι δεν μπορούσε να βρει καμία θεραπεία, που θα τον βοηθούσε και ικέτεψε τους αγίους να τον βοηθήσουν. Τότε εκείνοι, αφού προσευχήθηκαν στον Χριστό, έλαβαν βοήθεια και ήρθε σε αυτούς Άγγελος, ο οποίος τους υπέδειξε τι έπρεπε να κάνουν. Οι ίδιοι έπρεπε να κόψουν το πόδι ενός ανθρώπου που είχε πεθάνει εκείνες τις μέρες και να το αντικαταστήσουν με το πόδι του ασθενή. Οι άγιοι επειδή φοβήθηκαν μήπως το τέχνασμα αυτό δεν πετύχει και είναι κάποια παγίδα, που τους είχε βάλει το κακό, ζήτησαν ξανά βοήθεια και τους εμφανίστηκε για δεύτερη φορά Άγγελος και τους είπε ότι πρέπει να δράσουν με αυτό τον τρόπο. Οι άγιοι πραγματοποίησαν αυτήν την τεχνική κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης και η επέμβαση ολοκληρώθηκε επιτυχώς. Ο ασθενής διέδωσε το θαύμα σε όλους τους φίλους και συγγενείς του .

Στις πηγές αναφέρεται ότι οι άγιοι, συχνά, χρησιμοποιούσαν την εγκοίμηση για να θεραπεύσουν έναν ασθενή μέσα από άλλα άτομα. Για παράδειγμα μία γυναίκα που είχε πρόβλημα στην κοιλιά της, κοιμόταν στον Ναό για να λάβει βοήθεια από τους αγίους ενώ δίπλα της κοιμόταν ένας άνδρας, ο οποίος είχε πάει εκεί να προσκυνήσει.

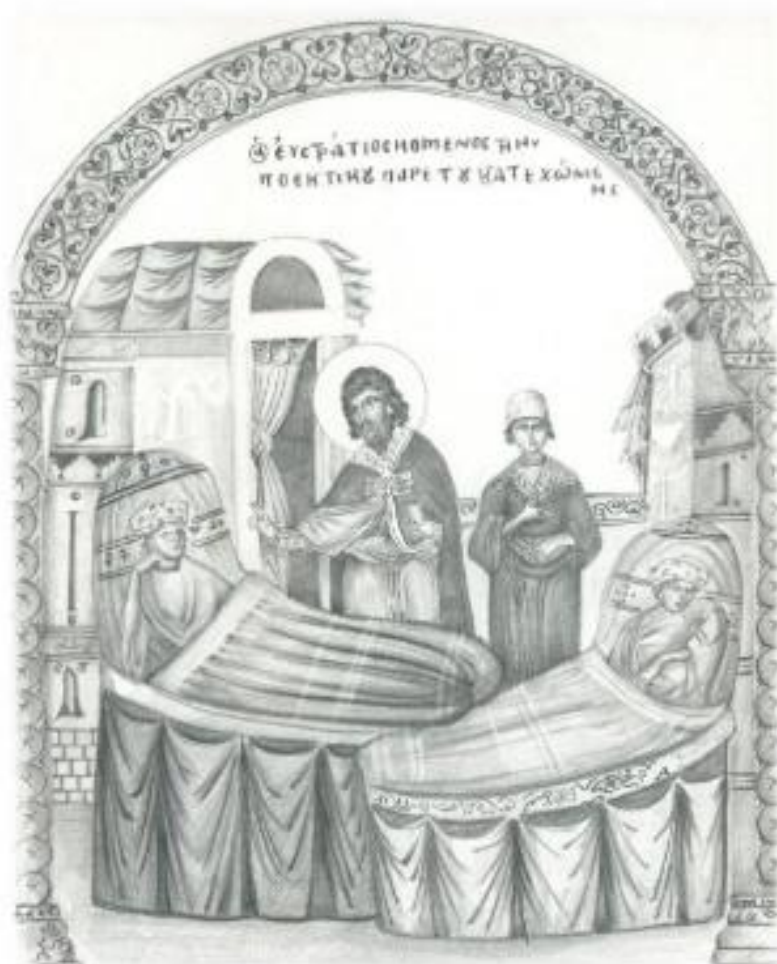
Τότε στον ύπνο του είδε ότι πρέπει να θεραπεύσει τη γυναίκα με συγκεκριμένο τρόπο. Οι άγιοι εμφανίστηκαν και του έδωσαν ένα μικρό μαχαίρι για να εγχειρήσει την κοιλιά της. Εκείνος εφάρμοσε ακριβώς ό,τι είδε στον ύπνο του και κατάφερε να βοηθήσει τη γυναίκα. Ουσιαστικά οι άγιοι πραγματοποίησαν την επέμβαση μέσα από τον άνδρα .

Στη βυζαντινή εικονογραφία, έχουν αποτυπωθεί οι πρακτικές εγκοίμησης που χρησιμοποιούσαν τόσο οι Άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός, ο Άγιος Ευστράτιος όσο και άλλοι άγιοι-θεραπευτές της Χριστιανοσύνης. Η μικρογραφία από το χειρόγραφο υπ' αριθμό 197 της Μ. Παντελήμονος του Αγίου Όρους στην Εικόνα 41 (Ševčenko, 2015) αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα απεικόνισης της δράσης των αγίων, καθώς παρουσιάζει τέσσερις ιάσεις εκ των οποίων η πάνω αριστερά επιτυγχάνεται μέσω της εγκοίμησης (Χρήστου, 1991). Παράλληλα, οι άγιοι παραμένουν παρόντες στη θεραπευτική διαδικασία πραγματοποιώντας το θαύμα τους όπως στην εικόνα 42.

Εικόνα 41: Σκηνή από τη ζωή των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, κωδ. 197 Μ. Παντελεήμονος, Άγιο Όρος. - Πηγή: Ševčenko, N. (2015). *Healing Miracles of Christ and the Saints*. Στο P. B., *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium* (σσ. 27-40). Istanbul: Pera Müzesi Yayını

Βασικός παράγοντας στη θεραπευτική διαδικασία ήταν η πίστη των ασθενών, καθώς έπρεπε να ακολουθήσουν τις συμβουλές των αγίων και να τους δείχνουν εμπιστοσύνη.

Εικόνα 42: Θαύμα του αγίου Ευστρατίου. Από επιστόλιο τέμπλου της Μονής του Σινά (13αί.) Πηγή : Μπελντέκος, Δ. (2015). *Διδακτορική Διατριβή: Η Εικονογραφία των Ιαμάτων στην Μονή Σταματήρας του Πάρνωνος*. Αθήνα: Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.

Την ίδια πίστη έπρεπε να δείχνουν και για να συμμετάσχουν στις θεραπευτικές διαδικασίες. Όσοι δεν είχαν άμεση βοήθεια από τους αγίους, σήμαινε ότι δεν πίστευαν πραγματικά. Επίσης, η ψυχολογία ήταν καθοριστική για τη διαδικασία της εγκοίμησης. Ο ασθενής χρειαζόταν να έχει υπομονή και πίστη για να μπορέσει να θεραπευτεί. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός ασθενή μεγάλης ηλικίας, ο οποίος έδειξε δυσαρέσκεια, επειδή οι άγιοι καθυστέρησαν να τον θεραπεύσουν. Εκείνος, ενώ έφευγε από το ιερό, κατηγορούσε τους αγίους. Τότε οι άγιοι

εμφανίστηκαν σε αυτόν ως απλοί περαστικοί και τον παρακάλεσαν να μην μιλάει άσχημα για αυτούς αλλά να επιστρέψει στο ιερό, γιατί εκείνοι θα τον θεραπεύσουν. Εκείνος πράγματι επέστρεψε και κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης οι άγιοι εμφανίστηκαν στον ύπνο του και αφού του υπενθύμισαν την ασέβεια που έδειξε προς το πρόσωπό τους, στη συνέχεια τον θέραπευσαν και του έδωσαν πίσω την υγεία του. Επίσης, το ίδιο συνέβη και σε μία άλλη γυναίκα, η οποία αγανάκτησε κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο ιερό, όταν οι άγιοι θέραπευσαν πρώτα έναν άλλο ασθενή. Την επόμενη μέρα, όταν η γυναίκα περίμενε στο ιερό και αποκοιμήθηκε, οι άγιοι φανερώθηκαν στον ύπνο της και την πληροφόρησαν ότι γνωρίζουν τι έχει και ότι η καθυστέρηση της θεραπείας της ήταν για το δικό της καλό. Στη συνέχεια, όσο αυτή κοιμόταν, προχώρησαν στη θεραπεία της (Κιζιρίδου, 2014).

Οι άγιοι δεν τιμωρούσαν τους ασθενείς και σε όλες τις περιπτώσεις ακόμη και σε αυτές όπου δεν φέρονταν με τον ορθό τρόπο, εκείνοι παρουσιάζονταν φιλόανθρωποι και πρόθυμοι να τους βοηθήσουν. Θέραπευαν όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο όσους πήγαιναν στο ιερό τους, αφού φρόντιζαν ακόμη και αυτούς που δεν ζητούσαν τη βοήθειά τους, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών ειδωλολατρών. Χαρακτηριστική είναι η ίαση ενός ειδωλολάτρη, ο οποίος προσήλθε στο ιερό των αγίων για να θεραπευτεί, χωρίς να γνωρίζει ότι ήταν αφιερωμένο στους αγίους. Συγκεκριμένα, νόμιζε ότι ήταν ειδωλολατρικό ιερό και ότι ο ίδιος απευθυνόταν στον Κάστορα και τον Πολυδεύκη. Οι άγιοι κατάλαβαν ότι ο ασθενής έχει μπερδευτεί και του απάντησαν ότι δεν είναι αυτοί που αναζητά, αλλά αποκάλυψαν την ταυτότητά τους. Ο ειδωλολάτρης τότε μην αντέχοντας το άλγος πόνο πίστεψε στον Χριστό και ζήτησε να τον βοηθήσουν. Εκείνοι τοποθετώντας τα χέρια τους στον ασθενή, τον απάλλαξαν αμέσως από την ασθένειά του. Ο ίδιος αναγνώρισε τη βοήθειά τους, πίστεψε σε αυτούς και διέδωσε το θαύμα που του συνέβη σε όλους τους φίλους και συγγενείς του. Όλα τα αγαπημένα του πρόσωπα άλλαξαν γρήγορα την πίστη τους και πίστεψαν στον Χριστό και στους αγίους.

Σε πολλά περιστατικά αναφέρεται ότι οι άγιοι είχαν θεραπεύσει ακόμη και αιρετικούς, χωρίς να τους ζητήσουν να αλλάξουν την πίστη τους. Φρόντιζαν όλους τους ανθρώπους που είχαν πρόβλημα και υπέφεραν, ανεξάρτητα από το τι πίστευαν θρησκευτικά. Ωστόσο, φυσικά και καταδίκασαν την αίρεση και αισθάνονταν δυσαρεστημένοι για το γεγονός ότι ορισμένοι ασθενείς μετά τη θεραπεία τους συνέχισαν να είναι αιρετικοί. Παρ' όλα αυτά, δεν άφηναν κανέναν αβοήθητο. Θέραπευαν και εκτός του ιερού τους χώρου και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου οι ασθενείς βρίσκονταν μακριά, οι άγιοι πραγματοποιούσαν τη θεραπεία τους μέσα από τα όνειρα των ασθενών (Κιζιρίδου, 2014).

Οι Κύρος και Ιωάννης ήταν ακόμα μία περίπτωση αγίων που θεράπευαν μέσω της εγκοίμησης. Θεράπευαν τόσο σωματικές όσο και ψυχικές ασθένειες και πολλές φορές παρηγορούσαν τους ασθενείς στηριζόμενοι σε έργα του Ιπποκράτη, του Γαληνού και άλλων ιατρών σχετικά με θέματα της υγείας. Ο άγιος Ιωάννης ζούσε μακριά και όταν άκουσε τα θαύματα που πραγματοποιεί ο άγιος Κύρος πήγε στον τόπο που διέμενε και θεράπευαν μαζί τους ασθενείς (Χρήστου, 2010).

Τον 6ο και 7ο μ.Χ. αιώνα το πρώην ειδωλολατρικό κέντρο κοντά στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου είχε τροποποιηθεί σε Ναό υπέρ των Αγίων Αναργύρων και των Αγίων Κύρου και Ιωάννη, τους οποίους επικαλούνταν για τις ασθένειες. Τη Ρωμαϊκή περίοδο, το πρώην ειδωλολατρικό κέντρο ήταν αφιερωμένο στην Ίσιδα, που πραγματοποιούσε όλες τις θεραπείες μέσα από την πρακτική της εγκοίμησης και λειτουργούσε μέχρι τον 5ο αιώνα μ.Χ. (Hamilton, 1906). Επίσης, σε εκείνες τις περιοχές λάτρευαν και τον θεό Σάραπη, ο οποίος, κατά τον Στράβωνα, είχε δικό του ιερό και πραγματοποιούσε σε αυτό όλες τις πρακτικές της εγκοίμησης (Watts, 2009). Το ιερό του είχε σημαντικό ρόλο στην αρχαιότητα λόγω των θεραπειών που ακολουθούσαν οι ιερείς (Knipp, 2002). Την ίδια σπουδαιότητα διατήρησε στα χρόνια του Χριστιανισμού, όπου σε αυτό οι άγιοι Κύρος και Ιωάννης συνέχισαν να θεραπεύουν μέσα από τη δύναμη της πίστης τους (Watts, 2009).

Μέσα από το έργο του μοναχού Σωφρόνιου (Gascou, 2006) σώζονται πολλά από τα θαύματα που πραγματοποίησαν οι δύο άγιοι στο ιερό, με σκοπό να πιστέψουν οι ασθενείς στον Χριστιανισμό και να απομακρυνθούν από την ειδωλολατρική θρησκεία. Τα θαύματα των Αγίων χαρακτηρίζονται ως «αναρίθμητα». Ωστόσο, ο μοναχός επέλεξε να αναφέρει εβδομήντα από αυτά και τα χώρισε σε τρία τμήματα. Το πρώτο τμήμα αφορούσε θαύματα σε κατοίκους της Αλεξάνδρειας, το δεύτερο αφορούσε τους Αιγύπτιους και τους Λίβυους και το τελευταίο τους αλλοδαπούς. Επιπλέον, ο ίδιος ο μοναχός αναφέρει ότι το έργο το αφιερώνει στους αγίους, επειδή είχε λάβει τη θεραπεία τους και ήθελε να τους ευχαριστήσει (Watts, 2009). Επιπλέον, η κωδικοποίηση και καταγραφή της συλλογής των πιο σημαντικών θαυμάτων των αγίων φαίνεται πως εξυπηρετούσε την προβολή του προσκυνήματός τους ως ενός αποτελεσματικού και διάσημου θεραπευτικού κέντρου (Déroche, 2015).

Τα θαύματα των αγίων πραγματοποιούνταν, κυρίως, μέσα από την εγκοίμηση και οι περιγραφές που υπάρχουν γι' αυτά ακολουθούσαν συγκεκριμένο μοτίβο. Τα περισσότερα ανέφεραν αρχικά πληροφορίες για τον ασθενή και το πρόβλημά του, στη συνέχεια, τόνιζαν τον αναποτελεσματικό ρόλο των ιατρών και τέλος, έδιναν έμφαση

στη θεραπεία. Οι ασθενείς κατέφευγαν στο ιερό των Αγίων Κύρου και Ιωάννη και κοιμούνταν εκεί. Στον ύπνο τους έβλεπαν τους αγίους και σε όνειρο τούς θέραπευαν ή τούς συμβούλευαν τι θα έπρεπε να κάνουν όταν ξυπνήσουν. Οι ασθενείς αφού θераπεύονταν, ευχαριστούσαν τους αγίους και διέδιδαν το θαύμα σε όλους τους γνωστούς τους, προκειμένου να πιστέψουν στον Χριστό.

Ωστόσο είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι περιγραφές των ιαμάτων, έχουν πολλές ομοιότητες με τις αντίστοιχες περιγραφές που έχουν βρεθεί στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, όπως και σε άλλα ιερά κέντρα του Ασκληπιού. Ο μοναχός στο έργο του παρουσιάζει με αρνητικό λόγο τις πρακτικές των ιατρών και θεωρεί ότι μοναδικοί θεραπευτές είναι οι άγιοι. Οι ιατροί δεν είναι ικανοί να θεραπεύσουν, σύμφωνα με τα λόγια του, αφού ενδιαφέρονται μόνο για τις αμοιβές και τη δόξα. Επίσης, είναι απόγονοι των ειδωλολατρών, αφού μελετούν τις συγγραφές του Ασκληπιού και άλλων ιατρών της εποχής του. Μέχρι και ο Ιπποκράτης και ο Γαληνός δεν είναι ικανοί να θεραπεύσουν, αφού οι αντιλήψεις τους πηγάζουν από τον Ασκληπιό. Οι ιατροί είναι ικανοί να θεραπεύσουν, μόνο όταν ο Θεός τους το επιτρέπει και τους στέλνει δύναμη. Εξάλλου, πολλοί γιατροί απευθύνονται και οι ίδιοι στους αγίους για να τους γιατρέψουν (Watts, 2009).

Οι άγιοι Κύρος και Ιωάννης θέραπευαν κατά βάση στο ιερό τους. Οι ασθενείς ήταν πολλοί και η πρακτική της εγκοίμησης λάμβανε χώρα πάνω σε στρώματα, που είχαν τοποθετήσει μέσα στον ναό. Οι άγιοι εμφανίζονταν στα όνειρα των ασθενών και τους υποδείκνυαν τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθήσουν αν ήθελαν να θεραπευτούν. Άλλοτε, τους θέραπευαν οι ίδιοι κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης και ο ασθενής, όταν ξυπνούσε, συνειδητοποιούσε ότι ήταν υγιής. Ορισμένες φορές πάλι, οι ίδιοι οι άγιοι οδηγούσαν τους ασθενείς σε εγκοίμηση, με σκοπό να τους θεραπεύσουν. Οι άγιοι, επίσης, χρησιμοποιούσαν τα όνειρα για να δίνουν συμβουλές στους ασθενείς τους και οδηγίες για να σώσουν την ψυχή και το σώμα τους. Συχνά, πρότειναν περίεργα μέσα θεραπείας στους ασθενείς, όπως μείγματα από διάφορα βότανα και αναμειξίσεις υλικών, όπως κερί, λάδι, κηρωτή, κρασί, κοπριά κ.α. για βρώση, κατάποση ή επάλειψη. Οι ασθενείς έπρεπε να κάνουν ακριβώς ό,τι τους υποδείκνυαν οι Άγιοι, προκειμένου να θεραπευτούν. Η υπακοή και η πίστη τους ήταν οι προϋποθέσεις της θεραπείας.

Μετά την ίαση, οι ασθενείς που πλέον είχαν θεραπευτεί ευχαριστούσαν και προσέφεραν δώρα στους αγίους. Συνήθως, τους προσέφεραν αναθήματα που απεικόνιζαν μέλη του σώματός τους ή κάποια αντικείμενα που γι' αυτούς είχαν

ιδιαίτερη αξία. Συγκεκριμένα, σε ένα θαύμα αναφέρεται η περίπτωση μίας γυναίκας που θεραπεύτηκε και για να ευχαριστήσει τους αγίους τους έκανε πλούσιες και πολλές στον αριθμό προσφορές. Σε μία άλλη περίπτωση, ο ασθενής όταν θεραπεύτηκε για να ευχαριστήσει τους Αγίους ανέγειρε ναό προς τιμήν τους. Επίσης, οι άγιοι ζήτησαν από έναν θεραπευμένο να καλλιεργήσει ένα αμπέλι και κάθε χρόνο να πηγαίνει στο ναό κάποιο μερίδιο και να το μοιράζει στους ασθενείς που βρίσκονται εκεί. Επιπλέον, ένας τυφλός αφού θεραπεύτηκε για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του δημιούργησε μία επιγραφή που γνωστοποιούσε το θαύμα του. Σε κάποιες περιπτώσεις οι θεραπευμένοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο ιερό των αγίων, προκειμένου να δείξουν την ευγνωμοσύνη τους. Οι θεραπευμένοι μπορούσαν να στείλουν τις προσφορές τους και μέσω τρίτων. Ωστόσο, αν οι μεταφορείς αποδεικνύονταν ανάξιοι εμπιστοσύνης τιμωρούνταν από τους αγίους. Οι άγιοι θεωρούνταν ότι ήταν οι μεσολαβητές ανάμεσα στο Χριστό και τους ανθρώπους και η θεραπεία δεν εξαρτιόταν από αυτούς, αλλά από τη δύναμη που τους στέλνει ο Χριστός (Ševčenko, 2015). Γι' αυτό το λόγο αιτιολογούσαν ότι δεν θεραπεύονταν όλοι την ίδια χρονική στιγμή, αλλά κάποιοι πιο γρήγορα από κάποιους άλλους. Υπήρχαν και ασθενείς που έμεναν στο ιερό των αγίων ακόμη και χρόνια, προκειμένου να λάβουν τη θεραπεία και έπρεπε με υπομονή και πίστη να προσεύχονται και να ικετεύουν, χωρίς να απογοητευτούν από τη θρησκεία τους (Κιζιρίδου, 2014).

Η πρακτική της εγκοίμησης ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και παρέμεινε για πολλά χρόνια μία θεϊκή θεραπεία, που λυτρώνει τους ανθρώπους από τα δεινά τους. Η επικράτησή της διήρκεσε μέχρι την αντικατάστασή της από άλλες πρακτικές, που είχαν τη βάση τους στην Επιστημονική Ιατρική.

B5.4.ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Μία από τις σημαντικότερες αρχιτεκτονικές πηγές που συνδέεται με τη διατήρηση των αρχαίων πρακτικών θεραπείας κατά την χριστιανική εποχή αποτελεί το Ασκληπιείο των Αθηνών. Παρά τη σταδιακή εξασθένηση των αρχαίων δοξασιών και την επικράτηση του Χριστιανισμού, το συγκεκριμένο αρχαιολογικό τεκμήριο υπέστη μία σειρά μετατροπών οι οποίες καταδεικνύουν τη συνέχεια αναζήτησης της θεϊκής παρέμβασης στην υγεία των ασθενών και την εξάσκηση συναφών λατρευτικών πρακτικών.

Οι ανασκαφές στο Ασκληπιείο των Αθηνών έφεραν στο φως πλήθος επιγραφών, νομισμάτων και αναθηματικών ανάγλυφων, σχετικά με τη λειτουργία του. Ωστόσο, εκτός από τα ευρήματα που σχετίζονται με την αρχαία του φάση βρέθηκαν και αρκετά ευρήματα των βυζαντινών χρόνων. Μέσα από τις ανασκαφές του Στ. Κουμανούδη αναφέρεται ότι υπήρχαν τρεις χριστιανικές εκκλησίες στην έκταση του παλιού Ασκληπιείου. Η διαμόρφωση του χώρου περιλάμβανε όχι μόνο το ιερό του Ασκληπιού, αλλά και τη στοά της εγκοίμησης μαζί με το ιερό λουτρό, και πιθανότατα έναν χώρο που αποτελούσε το *καταγώγειο* του ιερού (Gregory, 1986).

Επιπλέον, στον χώρο των εκκλησιών, σημαντικό στοιχείο ήταν οι κόγχες, οι τοίχοι, οι επιγραφές, τα γλυπτά και τα ανάγλυφα, τα οποία αποτελούσαν υλικά του αρχαίου Ασκληπιείου και χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή και τη διακόσμηση των εκκλησιών. Το τέλος της αρχαιότητας σηματοδότησε την παύση της λειτουργίας του ιερού ως χώρο λατρείας του Ασκληπιού και την αντικατάσταση των αρχαίων δοξασιών με τις χριστιανικές. Κατά την επικράτηση του χριστιανισμού το Ασκληπιείο μετατράπηκε σε χώρο ανέγερσης των χριστιανικών εκκλησιών, με πρώτη μία παλαιοχριστιανική τρίκλιτη βασιλική αφιερωμένη στους θεράποντες αγίους Κοσμά και Δαμιανό (Παπαθανασόπουλος, 1993). Το κτίσμα ήταν αρκετά εκτενές και κατατασσόταν στους μεγαλύτερους χριστιανικούς ναούς της εποχής. Για την κατασκευή της χρησιμοποιήθηκαν υλικά από το αρχαίο Ασκληπιείο και συγκεκριμένα από τον ναό του Ασκληπιού. Η Ιερά Κρήνη που βρισκόταν εντός της στοάς μετατράπηκε σε Αγίασμα, ώστε να αναβλύζει το νερό της πηγής. Το εγκοιμητήριο αποτέλεσε το βόρειο τμήμα της βασιλικής, ενώ στο εσωτερικό του ιδρύθηκε πρόσκτισμα. Τέλος, η Ιωνική στοά αντικαταστάθηκε από ξενώνες (Παπαευθυμίου, 2012).

Ο χώρος του Ασκληπιείου παρέμεινε ιερός, μόνο που ο θεραπευτής Ασκληπιός αντικαταστάθηκε από το Χριστό που ήταν ο Σωτήρας των Βυζαντινών. Η αρχαία θρησκεία αντικαταστάθηκε από τον Χριστιανισμό και οι αρχαίοι ναοί από τις εκκλησίες. Συνεπώς, πολλοί αρχαίοι ναοί σε όλη τη βυζαντινή επικράτεια αντικαταστάθηκαν από εκκλησίες. Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν ότι η καταστροφή του ναού στο Ασκληπιείο των Αθηνών δεν προήλθε από τους Χριστιανούς, αλλά από σεισμό και ότι τα υλικά του αρχαίου ναού χρησιμοποιήθηκαν για την οικοδόμηση της βασιλικής, ενώ ήδη είχε καταστραφεί ο ναός. Στην περιοχή του πρώην Ασκληπιείου κατασκευάστηκαν αρκετές δεξαμενές με νερό και πολλές αρχαίες κρήνες επισκευάστηκαν και μετατράπηκαν κι αυτές σε δεξαμενές για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των πιστών.

Η πρώτη παλαιοχριστιανική εκκλησία αντικαταστάθηκε τα επόμενα χρόνια από μία δεύτερη χριστιανική εκκλησία. Όσον αφορά τη δεύτερη εκκλησία η θέση της ανήδας δεν σώζεται και είναι γνωστή μόνο από τις μελέτες που έχουν κάνει οι ερευνητές. Η δεύτερη εκκλησία είναι μικρότερη από την παλαιοχριστιανική βασιλική. Η οικοδόμηση της ήταν εξαιρετικά προσεγμένη και οι πολύχρωμες πλάκες που χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία της, την αναγάγει σε ένα μοναδικό κτίριο για την εποχή της. Ο χώρος γύρω από την εκκλησία χρησιμοποιήθηκε ως χώρος ταφής. Ωστόσο, η δεύτερη αυτή εκκλησία εγκαταλείφθηκε.

Η τρίτη και τελευταία χριστιανική εκκλησία που δημιουργήθηκε στο χώρο του Ασκληπιείου, ήταν μία μικρή μονή που περιελάμβανε ένα οικοδόμημα στη θέση της παλαιοχριστιανικής βασιλικής που εμπεριείχε το εστιατόριο, το Αγίασμα καθώς και άλλα δωμάτια, που χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα για τους μοναχούς. Μετά από τις ανασκαφές στο χώρο της μονής, βρέθηκε μία μαρμάρινη επιγραφή η οποία είχε χαραγμένο ένα σταυρό και ανέγραφε ότι «ο σταυρός νικάει τη βασκανία». Θεωρείται ότι αποτελούσε επιγραφή έξω από κάποιο οίκημα, για να φυλάει τους μοναχούς από το κακό. Η χρονολογία που διακόπηκε η λειτουργία του τελευταίου χριστιανικού ναού στο χώρο του Ασκληπιείου δεν είναι γνωστή (Παπαευθυμίου, 2012).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Οι επιγραφές που έχουν βρεθεί αποδεικνύουν και τη μεγάλη διάδοση της θεραπείας, καθώς όλοι όσοι επισκέπτονταν τα Ασκληπιεία μπορούσαν να τις διαβάσουν και να πιστέψουν στις θεραπευτικές πρακτικές. Εκτός, όμως, από το κομμάτι της πίστης, ίσως υπήρχαν και οικονομικοί λόγοι, που κρύβονταν πίσω από τη διάδοση των θεραπειών. Πολλές, δηλαδή, από τις αφηγήσεις αυτές ήταν δημιουργήματα των ίδιων των ιερέων-ιατρών στην προσπάθειά τους να διαδώσουν τη λατρεία του θεού και να ενισχύσουν τα θαύματά του. Η πρακτική αυτή φαίνεται να συνεχίζεται και στην χριστιανική περίοδο, οπότε και τα πλούσια αναθήματα, αλλά και οι αφηγήσεις θαυμάτων που συνδέονταν με τα συγκεκριμένα προσκυνήματα αποσκοπούσαν στην προβολή τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των αγίων Κύρου και Ιωάννη, η συλλογή των θαυμάτων των οποίων από τον Σωφρόνιο ενίσχυε τη φήμη τους.

Πάντως επιπρόσθετη απόδειξη τέτοιων πρακτικών με σαφή ιδεολογικά και οικονομικά κίνητρα αποτελεί και το γεγονός ότι συχνά σε διαφορετικά Ασκληπιεία παρουσιάζονταν επιγραφές με διαφορετικές πρακτικές και μεθόδους, που ακολουθούσε ο θεός. Για παράδειγμα, στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου ο θεός εμφανιζόταν να ασκεί περίεργες τεχνικές, να έχει πολλές γνώσεις και να εφαρμόζει ιδιαίτερες πρακτικές, αντίθετα στο Ασκληπιείο του Λεβήνα στην Κρήτη παρουσιαζόταν να θεραπεύει τους ασθενείς μόνο με τη χρήση φυτών και φαρμάκων (LiDonnici, 1995).

Σημαντικό ρόλο στην ίαση είχε η ψυχολογία. Οι επιγραφές, τα αναθήματα, οι λίθινες πλάκες, οι αναπαραστάσεις και τα αντικείμενα που υπήρχαν από τους ασθενείς προετοίμαζαν ψυχολογικά τους νέους επισκέπτες για το τι θα τους συμβεί. Ήταν ένας τρόπος να αποβάλουν τους φόβους, που μπορεί να είχαν για τις θρησκευτικές δοκιμασίες που θα ακολουθούσαν. Οι αφιερώσεις των ασθενών λειτουργούσαν, δηλαδή, ως στοιχεία κατευνασμού και παρηγοριάς σε όσους ανησυχούσαν για την πορεία της υγείας τους. Είναι εξάλλου λογικό όταν ένας επισκέπτης που είχε πρόβλημα υγείας και βρισκόταν για πρώτη φορά στο Ασκληπιείο να τρώμαζε από τις τελετουργίες και τον μυστικισμό που υπήρχε εκεί. Επίσης, καθώς

βρίσκονταν για πολύ καιρό μακριά από το σπίτι του και τα αγαπημένα του πρόσωπα, έπρεπε με κάποιο τρόπο να πιστέψει ότι η επίσκεψή του στο ιερό θα του φέρει μόνο θετικές εμπειρίες. Αυτή η επιβεβαίωση ερχόταν μέσα από τις αφιερώσεις προηγούμενων ασθενών, που ανέφεραν ότι θεραπεύτηκαν. Συνεπώς, αποτελούσαν καθοριστικό παράγοντα για την ψυχολογία των νέων ασθενών. Οι νέοι ασθενείς προσέφεραν κι αυτοί με τη σειρά τους, όταν γίνονταν καλά, αφιερώσεις στον ναό και βοηθούσαν να διατηρηθεί αυτή η παράδοση (Rynearson, 2003).

Από την παραπάνω ανάλυση, γίνεται αντιληπτό ότι η πρακτική της εγκοίμησης και η λατρεία του Ασκληπιού αποτελούν δύο αλληλένδετες πρακτικές, καθώς η διάδοση της τελευταίας στα μήκη και τα πλάτη της Ελλάδας συνέβαλε στην ίδρυση ιερών προς τιμήν του θεραπευτή θεού και, κατ' επέκταση, στη δημιουργία κέντρων θεραπείας, με αποκορύφωμα τα ίδια τα εγκοιμητήρια. Πέρα από τα Ασκληπιεία που αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια της διατριβής, με κυριότερο το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η λατρεία του Ασκληπιού και στη Μακεδονία, και, παρόλο που δεν έχουν εντοπιστεί ξεκάθαρα και ανασκαφεί συστηματικά εγκοιμητήρια στην περιοχή, η ύπαρξή τους έχει γίνει γνωστή στους ερευνητές μέσα από επιγραφές και αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν στον γεωγραφικό αυτό χώρο (Λιούλιας, 2010).

Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή της Αμφίπολης, φαίνεται ότι η λατρεία του Ασκληπιού έφερε σημαντική βαρύτητα και πραγματοποιούνταν μαζί με άλλες σπουδαίες θεότητες της εποχής. Σύμφωνα με μία σωζόμενη επιγραφή που χρονολογείται από τον 4^ο αιώνα π.Χ., στο ιερό της Αμφίπολης εφαρμοζόταν η πρακτική της εγκοίμησης, καθώς αναφέρονται λεπτομέρειες για λατρευτικές πρακτικές αλλά και το τυπικό που ακολουθούταν υποχρεωτικά από τους πιστούς, με σκοπό τη διασφάλιση της εγκυρότητας της λατρευτικής διαδικασίας (Veligianni, 1994).

Άλλη μία περιοχή της Βορείου Ελλάδος στην οποία εντοπίζονται ευρήματα σχετικά με την πιθανή λατρεία του Ασκληπιού και την πραγματοποίηση τελετών εγκοίμησης είναι η Βέροια. Βάσει πληροφοριών που εντοπίζονται σε μία επιστολή του Δημητρίου Β', εικάζεται ότι ήδη από το 284 π.Χ. είχε καθιερωθεί η λατρεία του θεραπευτή θεού, αφού οι ιερείς του απολάμβαναν το προνόμιο της ατέλειας έπειτα από βασιλική διαταγή. Επιπλέον, ο Ασκληπιός συμπεριλαμβανόταν στις λατρευτικές διαδικασίες που διεξάγονταν προς τιμή του Απόλλωνα και της Υγείας, ενώ σε άλλη επιγραφή που χρονολογείται στο 131 π.Χ., περιγράφεται η κατασκευή ενός λίθινου

εγκοιμητηρίου και μίας εξέδρας μπροστά από αυτό. Η τελευταία πιθανότατα έπρεπε να οικοδομηθεί λόγω της αθρόας προσέλευσης ασθενών στον χώρο και της ανάγκης για τη δημιουργία ενός είδους χώρου αναμονής, όπου θα περιμέναν οι πιστοί μέχρι την εγκοίμησή τους. Μάλιστα, το συγκεκριμένο ιερό φαίνεται πως διατήρησε τη συμβολική σημασία του αλλά και τη λειτουργικότητά του και στη ρωμαϊκή περίοδο, αφού σε επιγραφή που χρονολογείται από το 2^ο αι. μ.Χ., αναφέρεται η ύπαρξη ενός *πολύκρηνου*, μίας κατασκευής που αποτελείται από μία πληθώρα κρουνών, σκοπός της οποίας αποτελούσε η τροφοδοσία του ιερού με το πολύτιμο νερό. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το νερό συνιστούσε ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία των εγκοιμητηρίων αλλά και των ιερών του Ασκληπιού γενικότερα, αφού ήταν απαραίτητο για τη σωματική και πνευματική κάθαρση των πιστών πριν εισέλθουν στο άβατο και υποβληθούν στη διαδικασία της εγκοίμησης.

Ακόμη ένα σημαντικό εύρημα που μαρτυρά τη λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία συνιστά το ιερό του θεού στο Δίον. Στη διάρκεια των ανασκαφών του χώρου, πέρα από το κύριο λατρευτικό συγκρότημα, αποκαλύφθηκαν και τα θεμέλια ενός κτιρίου που εικάζεται ότι αποτελούσαν τμήμα μίας ευρύτερης στοάς για την πραγματοποίηση διαφόρων επικουρικών λειτουργιών (Πινατόγλου, 2008). Πιθανολογείται ότι στον χώρο αυτό λάμβαναν χώρα και πρακτικές εγκοίμησης των ασθενών, ωστόσο, λόγω της κατάστασης στην οποία βρέθηκε το κτίριο, δεν είναι δυνατή η εξακρίβωση της συγκεκριμένης υπόθεσης .

Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η λατρεία του Ασκληπιού διαφαίνεται περισσότερο κατά την ρωμαϊκή παρά κατά την προγενέστερη ελληνιστική περίοδο. Μοναδική πιθανή ένδειξη της απόδοσης τιμών προς το πρόσωπό του στους ελληνιστικούς χρόνους αποτελεί ένα αναθηματικό ανάγλυφο του 4^{ου} αι. π.Χ. (ΚΓΜΘ, 1997). Στην επιφάνειά του απεικονίζονται πέντε θεότητες, από τις οποίες έχουν ταυτοποιηθεί με βεβαιότητα μόνο οι τρεις: ο Δίας, η Αθηνά και η Ήρα. Δίπλα στην Αθηνά εμφανίζεται ένας ηλικιωμένος ματιοφόρος άνδρας με γενειάδα, ραβδί και σανδάλια που, κατά πάσα πιθανότητα, θα μπορούσε να είναι ο Ασκληπιός. Επιπροσθέτως, τα δύο άγνωστα πρόσωπα του αναθήματος απεικονίζονται ως μικρότερου μεγέθους από τις θεότητες, γεγονός που υποδεικνύει ότι ίσως πρόκειται για ήρωες και υποστηρίζει την υπόθεση της απεικόνισης του Ασκληπιού, αφού αρχικά και ο ίδιος λατρεύτηκε ως ήρωας και όχι ως θεότητα.

Αντιθέτως, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η λατρεία του Ασκληπιού αποτελούσε συνήθως θρησκευτική πρακτική για τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης. Η διαδικασία

αυτή υποδηλώνεται μέσα από την εύρεση τεσσάρων ενεπίγραφων μνημείων στα ανατολικά της πόλης. Το πρώτο, που χρονολογείται στο 3 ή 4 π.Χ., συνιστά ένα μαρμάρινο βάθρο για την εναποθέτηση δύο αγαλματιδίων, αφιερωμένο στον Ασκληπιό και την Υγεία, και συμβάλλει στην επιβεβαίωση της υπόθεσης περί ύπαρξης ναού στην πόλη προς τιμή του θεραπευτή θεού (Βουτυράς, 1993). Τα άλλα τρία ευρήματα – ένας ταφικός βωμός του 237 π.Χ. και δύο επιγραφές – αναφέρονται στην ύπαρξη μίας οργανωμένης ομάδας πιστών του θεού, των Ασκληπιαστών, αλλά και στην κεντρική θέση της λατρείας του στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Θεσσαλονίκης μέσα από τη μνημόνευση της Ασκληπιάδας φυλής (Νίγδελης, 2006). Εν τούτοις, κανένα από τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν έχει συνδεθεί ξεκάθαρα με την ύπαρξη εγκοιμητηρίου στην περιοχή ή την εφαρμογή πρακτικών εγκοίμησης σε ευρύτερο επίπεδο.

Παρόλο που ο Ασκληπιός δεν φαίνεται να αποτελούσε έναν από τους διαδεδομένους θεούς-θεραπευτές στη Θεσσαλονίκη πριν τη ρωμαϊκή περίοδο, υπήρχαν άλλες θεότητες που θεωρούνταν ότι προσέφεραν θεραπεία στους ασθενείς και μάλιστα μέσω μεθόδων που παραπέμπουν πολύ στην πρακτική της εγκοίμησης. Ίσως η σημαντικότερη από τις θεότητες αυτές είναι ο Σάραπις, αιγυπτιακής προέλευσης θεός με ιατρομαντικές ιδιότητες (Κιζιρίδου, 2014). Η στενή σύνδεσή του με τον Ασκληπιό μπορεί να εξηγηθεί βάσει δύο χαρακτηριστικών ιδιοτήτων της συγκεκριμένης θεότητας. Αφενός, όπως η Υγεία απεικονιζόταν συχνά να συνοδεύει τον Ασκληπιό κατά την τέλεση των θεραπευτικών πράξεών του (Hamilton, 1906), έτσι και ο Σάραπις συνήθως συντροφευόταν από την θεά Ίσιδα, στην οποία επίσης αποδιδόταν η ιδιότητα της ίασης (Bricault, 2014). Αφετέρου, σύμφωνα με τις αιγυπτιακές θρησκευτικές πρακτικές, ο Σάραπις εφάρμοζε τις θεραπευτικές του δυνάμεις μέσω της εγκοίμησης, αφού εμφανιζόταν στους ασθενείς μέσω των ονείρων και θεωρούταν ως ο κατεξοχήν θεός που έσπευδε να συνδράμει όσους ζητούσαν τη βοήθειά του (Παχής, 2010). Λόγω αυτών ακριβώς των ιδιοτήτων του, η λατρεία του Σάραπη γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στον ελλαδικό χώρο των ελληνιστικών χρόνων, ενώ η απεικόνισή του σε αναθήματα της εποχής συχνά παρέπεμπε στον τρόπο παρουσίας του Ασκληπίου. Οι δύο θεότητες ήταν στενά συνδεδεμένες, γεγονός που εξηγεί την εμφάνιση μίας πληθώρας ιερών χώρων αφιερωμένων στον Αιγύπτιο θεό. Τα Σαραπεία, γνωστά και ως Σαραπίεια ή Σεραπεία, έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλή τόσο στην ηπειρωτική όσο και στη νησιωτική Ελλάδα κυρίως μετά τον 3^ο αι. π.Χ.,

ενώ τόσο η δομή όσο και οι τελετουργικές διαδικασίες που πραγματοποιούνταν εκεί παρέπεμπαν στις αντίστοιχες των Ασκληπιείων (Παπαχατζής Ν. , 1987).

Ένας τέτοιος ναός ανακαλύφθηκε στη Θεσσαλονίκη λίγο μετά την πυρκαγιά του 1917, έπειτα από μία σειρά εκτενών ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1950 στον δυτικό τομέα της πόλης, όπου βρισκόταν η περιοχή των ιερών (areasacra) και συνιστούσε το θρησκευτικό κέντρο της από την αρχή της ίδρυσής της. Το Σαράπειο της πόλης εκτιμάται ότι ξεκίνησε να λειτουργεί ως ναός στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και αποτελούσε κέντρο λατρείας για ένα σύνολο Αιγυπτιακών θεών, όπως την Ίσιδα, τον Ωρο και τον ίδιο τον Σάραπι. Η ίδρυση του ναού συμπίπτει χρονολογικά με την περίοδο ίδρυσης της Θεσσαλονίκης από τον Κάσσανδρο, με κυριότερες εποχές ακμής αυτές της ύστερης ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου και ιδιαίτερα υπό την κυριαρχία του Αυγούστου (Καλογήρου, 2017). Συνιστούσε ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά κέντρα της πόλης και εικάζεται ότι εκτεινόταν μεταξύ των οδών Καραολή και Δημητρίου των Κυπρίων, Σελευκιδών και Ελένης Σβορώνου, αν και παραμένει άγνωστος ο ακριβής χώρος που καταλάμβανε (Vitti, 1996). Η επιλογή της συγκεκριμένης τοποθεσίας δεν ήταν τυχαία, καθώς συνιστούσε μία ιδιαίτερα προνομιακή θέση, κοντά στην κύρια δυτική είσοδο της πόλης αλλά και το αρχαίο λιμάνι. Η ίδρυση του Σαραπείου φαίνεται να ήταν αποτέλεσμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ωστόσο η οικονομική του διαχείριση πραγματοποιούνταν με την εποπτεία του άρχοντα ή της πολιτείας (Voutiras, 2003). Ο ναός πιθανότατα έπαψε να λειτουργεί έπειτα από τη μεταφορά της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας στο Βυζάντιο, ωστόσο εικάζεται ότι ο σεβασμός προς την ιερότητα του χώρου διατηρήθηκε από τους ακόλουθους της χριστιανικής θρησκείας, παρά τη σχέση του με παλαιότερες και πλέον περιθωριακές λατρευτικές πρακτικές .

Για τους ιερείς της ελληνιστικής εποχής που απασχολούνταν στο Σαραπείο της Θεσσαλονίκης διατίθενται αποσπασματικές πληροφορίες και δεν διαφαίνονται στοιχεία για την αντιστοιχία συγκεκριμένων ιερέων στην κάθε θεότητα. Ωστόσο, είναι πολύ πιθανή η ύπαρξη ονειροκρίτη στο συγκεκριμένο ναό. Το γεγονός αυτό υποδεικνύεται από δύο επιγραφές που διασώθηκαν, η πρώτη εκ των οποίων είναι αφιερωμένη στον Σάραπι και στην Ίσιδα-Νίκη «καθ'όραμα» και η δεύτερη στην Ίσιδα-Τύχη «καθ'όνειρον» (Edson, 1972). Από τις επιγραφές αυτές, γίνεται κατανοητό ότι οι πιστοί ζητούσαν μία ερμηνεία από τον ονειροκρίτη για την εμφάνιση των θεών στα όνειρα και τα οράματά τους. Κατά την αυτοκρατορική εποχή είναι επίσης αδιευκρίνιστο εάν αναθέτονταν συγκεκριμένες θεότητες στον κάθε ιερέα. Όμως, ο

ρόλος του ονειροκρίτη παρέμενε ενεργός, ενώ από αρχαιολογικά ευρήματα, γίνεται φανερή τόσο η αύξηση του αριθμού των ιερέων του ναού, όσο και η ανάπτυξη των αιγυπτιακών θρησκευτικών οργανώσεων, ορισμένες εκ των οποίων ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν ήδη από την ελληνιστική εποχή (Dunand, 1973).

Η κυριότερη λειτουργία του Σαράπειου εντοπίζεται στη θεραπεία των ασθενών, αλλά και στη λύτρωση όσων μετέβαιναν στη μετά θάνατον ζωή (Κουκουβού, 2012). Για το σκοπό αυτό, πραγματοποιούνταν μία πληθώρα λατρευτικών τελετουργιών, όπως ο στολισμός των λατρευτικών αγαλμάτων, η μεταφορά ιερών αντικειμένων στο ναό, οι λιτανείες και η ονειρομαντεία. Ο βαθμός οργάνωσης του ιερατείου αντικατοπτρίζεται στους πολυάριθμους βωμούς που υπήρχαν στο ναό, όπου λάμβαναν χώρα τελετές προσευχής, λιτανείες και θυσίες, πρωινές και βραδινές λειτουργίες, αλλά και διδασκαλίες φιλοσοφικού περιεχομένου (Τζαναβάρης, 2003). Όπως συνέβαινε παλαιότερα στα εγκοιμητήρια, οι πιστοί συνήθιζαν να προσφέρουν δώρα ή οικονομική ενίσχυση στο Σαράπειο, ενώ μία πληθώρα επιγραφών φέρουν τύπους όπως «κατ'όναρ», «κατ'όνειρον» ή «κατ'επιταγήν» (Edson, 1972). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι πιθανότατα πολλοί πιστοί διανυκτέρευαν στο ναό, περιμένοντας να δουν κάποιο όνειρο και να λάβουν την ερμηνεία του ή κάποιας μορφής θεραπεία, σε περίπτωση που υπέφεραν από ασθένεια. Ένα ακόμη στοιχείο που αναδεικνύει την ιαματική φύση του Σαρααπίου αποτελεί η ύπαρξη ενός υδρείου για την προμήθεια νερού στον χώρο (Dunand, 1973). Η ύδρευση του ιερού υποδεικνύει τόσο τη σημασία που είχε το νερό για την πραγματοποίηση των ιαματικών τελετών, όσο και την ανάγκη εξαγνισμού των ιερέων αλλά και των πιστών πριν την είσοδό τους στον ιερό χώρο (Κιζιρίδου, 2014).

Η σύνδεση του Σαρααπίου της Θεσσαλονίκης με τον Ασκληπιό και τις θεραπευτικές του πρακτικές εντοπίζεται σε έναν μικρό αριθμό γλυπτών που βρέθηκαν στη διάρκεια της ανασκαφής του χώρου. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό γλυπτό συνιστά ένα αγαλμάτιο του 2^{ου} αι. μ.Χ. Αναπαριστά μία μορφή ντυμένη με μάτιο, το οποίο τυλίγεται γύρω από το σώμα και πέφτει από τον αριστερό ώμο. Δίπλα στο αριστερό πόδι, εντοπίζεται ένα αντικείμενο που προσομοιάζει με δίσκο, ενώ εικάζεται ότι έφερε μία ράβδο στο δεξί χέρι (Σμιτ-Δούνα, 2012). Παρόλο που δεν έχει διασωθεί ολόκληρο, το αγαλμάτιο φέρει μία σειρά χαρακτηριστικών αλλά και τις κατάλληλες διαστάσεις βάσει των οποίων θα εικόνιζε τον θεό-θεραπευτή Ασκληπιό (Καλογήρου, 2017). Το συγκεκριμένο εύρημα ενισχύει την υπόθεση σύμφωνα με την οποία το Σαρααπίο της Θεσσαλονίκης αποτελούσε ιερό θεραπευτήριο για όσους αναζητούσαν

μία θεϊκή παρέμβαση με σκοπό τη βελτίωση της υγείας τους και την ανακούφισή τους (Koester, 2010).

Η επικράτηση του Χριστιανισμού δεν έφερε το οριστικό τέλος της λατρείας του Ασκληπιού ή των πρακτικών θεραπείας που εφαρμόζονταν στα εγκοιμητήρια, αφού συνεχίστηκαν ακόμη και μετά την ίδρυση του Βυζαντίου. Σε πολλά μέρη του ελλαδικού χώρου, ο Ασκληπιός εξακολουθούταν να λατρεύεται ως ο θεός-θεραπευτής της Ιατρικής, ενώ οι πιστοί του μετέβαιναν στα εναπομείναντα Ασκληπιεία για να υποβληθούν σε εγκοίμηση ή άλλες θεραπευτικές πρακτικές. Σύμφωνα με τον Καββαδία, η έλευση του 5^{ου} αι. μ.Χ. σηματοδότησε το τέλος της λατρείας προς τον Ασκληπιό .

Επιπλέον, η εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως ιδιαίτερα στάσιμη. Η αντιμετώπιση της επαφής με το νεκρό σώμα ως πράξη ανίερη αποτέλεσε ίσως έναν από τους πιο κρίσιμους παράγοντες που επέδρασαν στην αναστολή της ιατρικής προόδου, ιδιαίτερα όσον αφορά στους τομείς της ανατομίας και της χειρουργικής. Γενικότερα, η άσκηση της θεραπευτικής επιστήμης όχι μόνο δεν αναπτύχθηκε περαιτέρω, αλλά αντιθέτως επέστρεψε σε προ-Ιπποκρατικές πρακτικές. Η νέα χριστιανική θρησκεία θεμελίωσε τη λατρεία προς έναν και μοναδικό θεό, η δύναμη του οποίου ήταν απέραντη και απaráμιλλη, ενώ κάθε ασθένεια και η θεραπεία της αποδίδονταν στη δική του παντοδυναμία. Αυτή η αντίληψη αποτελεί και τη μοναδική διαφορά ανάμεσα στην ιατρική της προ-Ιπποκρατικής και της Βυζαντινής περιόδου. Κατά τα άλλα, οι μέθοδοι με την οποία εξασκούταν η θεραπευτική επιστήμη παρουσίαζαν ιδιαίτερη ομοιότητα, ενώ συγχρόνως οι χώροι λατρείας του Ασκληπιού αντικαταστάθηκαν από ναούς αφιερωμένους στον έναν και μοναδικό θεό και τους αγίους του (Τσούρας, 1980).

Από τις απαρχές της χριστιανικής θρησκείας, οι ασθενείς κατέφευγαν στους ναούς και μέσω της προσευχής, της νηστείας, των αναθημάτων και των παρακλήσεων ζητούσαν τη θεϊκή παρέμβαση για την απαλλαγή από τα δεινά τους, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην περίπτωση των ασκληπιείων. Όσον αφορά στην πρακτική της εγκοίμησης, φαίνεται ότι κατάφερε να διατηρήσει τη βαρύτητά της και στο νέο χριστιανικό γίνεσθαι. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εγκοίμηση των πασχόντων στα ασκληπιεία αντικαταστάθηκε από την εγκοίμησή τους ή των συγγενών τους είτε στο εσωτερικό του εκάστοτε χριστιανικού ναού, είτε σε περιβάλλοντες ιερούς χώρους. Με τον ίδιο τρόπο διατηρήθηκαν και πλήθος άλλων παγανιστικών πρακτικών, όπως η

ονειροκριτική και η ονειρομαντεία ή η προσφορά αντικειμένων και πήλινων ομοιωμάτων των θεραπευθέντων.

Παρά την κατ'ουσίαν διατήρηση της εγκοίμησης ως θεραπευτικής πρακτικής, η μετάβαση από την αρχαιότητα στο Βυζάντιο συντέλεσε στην τροποποίηση ορισμένων πτυχών της και στη σύνδεσή της με το κλίμα της εποχής. Αρχικά, η εγκοίμηση στο Βυζάντιο συνδέθηκε με μία προϋπόθεση που σπανίως συναντάται στους αρχαίους χρόνους και αφορά στον ιδιαίτερο δεσμό ανάμεσα στον χώρο όπου πραγματοποιούνταν η θεραπεία και το πρόσωπο στο οποίο απευθυνόταν οι ασθενείς, συνήθως κάποιον συγκεκριμένο άγιο ή μάρτυρα. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, το στοιχείο που αντιπροσώπευε τη σύνδεση αυτή εντοπίζεται στα λείψανα του αγίου, τα οποία λειτουργούσαν ως ένα όργανο για την υλική σύνδεση με τις μεταφυσικές δυνάμεις του θεραπευτή. Επιπλέον, στον χριστιανικό κόσμο, η σημασία των ονείρων ήταν πολύ πιο αμφίσημη σε σύγκριση με αυτή της αρχαιότητας. Για το λόγο αυτό, σταδιακά υιοθετήθηκε η πρακτική του διαχωρισμού των ονείρων σε δύο κατηγορίες βάσει του περιεχομένου τους. Όσα περιλάμβαναν πρόσωπα υψηλού κύρους, όπως αγίους, επισκόπους ή βασιλείς, εκλαμβάνονταν ως θετικά όνειρα σταλμένα από τον Θεό. Όσα όμως δεν αναφέρονταν σε σχετικά πρόσωπα θεωρούνταν ως ύποπτα, σπανίως ουδέτερα, και συχνότερα ως σταλμένα από τον Σατανά. Συνεπώς, οι ασθενείς άρχισαν να αναζητούν μία εξειδικευμένη ερμηνεία των ονείρων τους, προκειμένου να κατανοήσουν τα περιεχόμενά τους και να αντιληφθούν τον αντίκτυπο που είχαν στη ζωή τους. Για το λόγο αυτό, κατέγραφαν με όση λεπτομέρεια μπορούσαν τα θεραπευτικά όνειρα, καθώς έτσι όχι μόνο διατηρούσαν ένα γραπτό ντοκουμέντο του περιεχομένου των ονείρων, αλλά ταυτόχρονα είχαν τη δυνατότητα – και σε έναν βαθμό την αντίληψη της υποχρέωσης – να ευχαριστήσουν τον άγιο που επενέργησε για τη θεραπεία τους.

Μία πληθώρα αφηγήσεων σχετικά με την εγκοίμηση στην περίοδο του Βυζαντίου αναφέρεται στη σύγχυση που υφίσταντο οι ασθενείς τη στιγμή της αφύπνισής τους. Συγκεκριμένα, εμφανίζονται να αντιλαμβάνονται το όνειρο ως κάτι παράλογο ή ακατανόητο, προβαίνοντας ταυτόχρονα σε μία προσπάθεια αναγνώρισης των γνωστικών διαδικασιών τους και εκφράζοντάς την με ρήματα όπως «εξετάζω», «συγκρίνω» ή «αναζητώ». Σε επόμενο στάδιο, οι ασθενείς απευθύνονταν σε ειδικούς επάνω στα ζητήματα των ονείρων, έτσι ώστε να κατανοήσουν αυτά που είχαν δει στα όνειρά τους. Εδώ έγκειται άλλη μία διαφορά στην εφαρμογή της εγκοίμησης ανάμεσα στον αρχαίο και τον βυζαντινό κόσμο. Ενώ στην αρχαιότητα υπήρχαν

εξειδικευμένοι ιερείς ή ονειρομάντες που είχαν ως σχεδόν αποκλειστική αρμοδιότητα την ερμηνεία των ονείρων και δρούσαν μόνο στον χώρο του εγκοιμητηρίου, στο Βυζάντιο ακολουθείται μία πιο γενική προσέγγιση απέναντι στην παροχή αντίστοιχων πληροφοριών. Ειδικότερα, χαμηλόβαθμοι ιερείς χριστιανικών ναών, ανεξάρτητα από την ειδικότητά τους, καλούνταν από τους ασθενείς για την ερμηνεία των ονείρων. Δεν υπήρχε συγκεκριμένο κριτήριο για την επιλογή του ονειρομάντη-ιερέα, παρά μόνο η εμπειρία του τόσο στην επαφή με άλλους ασθενείς, όσο και στον ισχυρισμό της θέασης πιθανών «θαυμάτων».

Ωστόσο, όπως και στην αρχαιότητα, σημαντικό ρόλο στην ερμηνευτική διαδικασία έπαιζε και η θεραπευτική κοινότητα και η συλλογική μνήμη που είχε διαμορφωθεί από τα μέλη της. Οι ίδιοι οι θεραπευμένοι συνέλεγαν, ανέλυαν και σύγκριναν τα νέα όνειρα με παρόμοιες προηγούμενες εμπειρίες και αντιστοιχούσαν το περιεχόμενο του εκάστοτε ονείρου με θεραπευτικές πρακτικές που, όπως ισχυρίζονταν, είχαν επιδείξει επιτυχία στο παρελθόν. Συνεπώς, το κύρος της ερμηνευτικής δύναμης αποδιδόταν σε αυτή την ιδιότυπη ομάδα χριστιανών. Αποτελούνταν κυρίως από απλούς πιστούς, η πλειοψηφία των οποίων ανήκε στις χαμηλές βαθμίδες της χριστιανικής ιεραρχίας αλλά ξεχώριζε λόγω της θεραπείας που είχε δεχτεί μέσω της διαδικασίας της εγκοίμησης. Επιπλέον, στην ερμηνεία των ονείρων συμμετείχαν και οι λεγόμενοι «φιλόπονοι», άτομα δηλαδή που, ενώ δεν είχαν δεχτεί κάποια θεραπεία, παρέμεναν στους ιερούς χώρους ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τους εκάστοτε αγίους. Την ομάδα συμπλήρωναν πιστοί που επισκέπτονταν τακτικά τον ιερό χώρο, αλλά και πληθώρα υποστηρικτών του εκάστοτε αγίου, τον οποίον είχαν επιλέξει ως τον προστάτη τους. Στα χρόνια του Βυζαντίου, υπήρχε η αντίληψη ότι το θεραπευτικό όνειρο μπορούσε κατ'εξάίρεση να σταλεί από τον Θεό όχι στον ίδιο τον ασθενή, αλλά σε κάποιο κοντινό του πρόσωπο. Η πρακτική αυτή θεωρούνταν ότι ίσχυε σε ειδικές περιπτώσεις, όπως όταν το πρόσωπο το οποίο έπρεπε να δεχτεί τη θεραπεία ήταν βρέφος ή ενήλικας που δεν ήταν σε θέση να ταξιδέψει στον ιερό χώρο λόγω βεβαρημένης υγείας. Έτσι, πολλοί πιστοί ξεκινούσαν ένα είδος προσκυνηματικού ταξιδιού, προκειμένου να λάβουν την θεϊκή θεραπεία για τους εαυτούς τους ή τους δικούς τους ανθρώπους. Οι συγκεκριμένοι πιστοί, σε συνδυασμό με την καταγραφή των θεραπευτικών θαυμάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω, συνέβαλαν και στη διάδοση της φήμης των ναών που εφάρμοζαν πρακτικές εγκοίμησης (Déroche, 2015).

Καθώς η ζήτηση για τη θεϊκή παρέμβαση αυξανόταν, αντίστοιχα μεγάλωνε και ο αριθμός των βυζαντινών εγκοιμητηρίων και, συνεπώς, ο ανταγωνισμός μεταξύ τους.

Αυτή ακριβώς η εξέλιξη συνέβαλε στην εξάπλωση της εγκοίμησης σε ένα σημαντικό κομμάτι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας το οποίο περιελάμβανε όχι μόνο το ανατολικό, αλλά και το δυτικό της τμήμα, όπως φαίνεται από την περίπτωση του ναού της Santa Maria Antiqua.

Ο ναός της Santa Maria Antiqua αποτελεί μία αρχαία εκκλησία που βρίσκεται στους πρόποδες του Παλατινού Λόφου στη Ρώμη και αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν το 1900 (Knipp, 2002). Εικάζεται ότι αρχικά λειτουργούσε ως αίθουσα τελετών ή υποστηρικτικό χώρο για τις λειτουργίες που πραγματοποιούνταν στην περιοχή του Παλατινού Λόφου, αλλά στα τέλη του 6^{ου} αι. μ.Χ. μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία. Η διαμόρφωση του ναού τροποποιήθηκε έτσι ώστε να συμπεριλάβει τρεις χώρους, βάσει της δομής των χριστιανικών ναών. Περιελάμβανε το *βήμα*, την *πρόθεσι* στα αριστερά και το *διακονικό* στα δεξιά της κεντρικής αψίδας. Όλοι οι άγιοι που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες του διακονικού έχουν χαρακτηριστεί ως ανατολικής τεχνοτροπίας, ενώ οι επιγραφές έχουν γραφτεί στην ελληνική γλώσσα. Ο συνδυασμός αυτών των δύο στοιχείων, αλλά και της έλευσης μεγάλου αριθμού Ελλήνων από την Αίγυπτο στη Ρώμη κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι. μ.Χ. συνέβαλε στην υπόθεση ότι ο ναός συνδεόταν στενά με μία νεοιδρυθείσα ελληνική κοινότητα στις παρυφές του Παλατινού Λόφου, ο οποίος κατά την περίοδο εκείνη αποτελούσε την έδρα της βυζαντινής διοίκησης στη Ρώμη (Knipp, 2002).

Ο αρχαιολόγος Joseph Wilpert ονόμασε το διακονικό της Santa Maria Antiqua ως «το παρεκκλήσι των ιατρών» (the Chapel of Physicians), καθώς στις τοιχογραφίες του απεικονιζόταν μία σειρά αγίων ανατολικής προέλευσης με θεραπευτικές ιδιότητες (Knipp, 2002). Ανάμεσά τους, εξέχουσα θέση κατέχουν οι άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θεωρούνταν δύο από τους σημαντικότερους θεραπευτές-αγίους της βυζαντινής περιόδου. Παρόλο που το διακονικόν δεν έχει σωθεί σε άριστη κατάσταση, άλλοι άγιοι που διακρίνονται στις τοιχογραφίες του είναι ο άγιος Παντελεήμονας, αλλά και ο άγιος Δομέτιος, ένας ερημίτης ο οποίος πραγματοποιούσε πληθώρα θεραπευτικών θαυμάτων.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του ναού της Santa Maria Antiqua, αναδύθηκε το ερώτημα σχετικά με τη χρήση του χώρου ως εγκοιμητήριο των πρώτων βυζαντινών χρόνων. Η ιδέα αυτή δεν αποκλείστηκε ποτέ επίσημα από τους αρμόδιους αρχαιολόγους, διατηρείται όμως μία ιδιαίτερη επιφύλαξη απέναντί της, κυρίως λόγω της έλλειψης σχετικών γραπτών πηγών (Knipp, 2002). Ωστόσο, η βυζαντινή δομή, ο

διάκοσμος της εκκλησίας, αλλά και η ύπαρξη μίας αξιοσημείωτης ελληνικής κοινότητας που την επισκεπτόταν συνιστούν στοιχεία που θα μπορούσαν να υπονοούν την έλευση μίας νέας ανατολικής λατρείας με επίκεντρό της τις πρακτικές της εγκοίμησης. Ο ίδιος ο ναός ήταν αφιερωμένος στους άγιους-θεραπευτές, ενώ τα πρόσωπα που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες συνδέονται στενά με την παροχή θεραπείας μέσω των ονείρων. Ωστόσο, αυτό που ξεχωρίζει είναι η ύπαρξη μίας κόγχης στη νότια πλευρά του ναού, η οποία βρίσκεται στο επίπεδο του εδάφους και δεν ανήκε στον αρχικό σχεδιασμό του χώρου. Εικάζεται ότι η κόγχη αυτή θα μπορούσε να λειτουργούσε ως εγκοιμητήριο, αφού επέτρεπε στους πιστούς ασθενείς να εισέλθουν εύκολα στο σημείο αυτό, να διανυκτερεύσουν εκεί ξαπλωμένοι στο δάπεδο και να ατενίζουν την εικόνα του αγίου που βρισκόταν από επάνω τους και φωτιζόταν από το φως των κεριών (Knipp, 2002). Μάλιστα, χάρη στην προοπτική αυτή, δημιουργούταν στους πιστούς η αίσθηση μίας απευθείας σύνδεσης με τον εικονιζόμενο άγιο, κυρίως μέσα από μία ονειρική συνάντηση μαζί του.

Άλλο ένα στοιχείο του χώρου που παραπέμπει στην πρακτική της εγκοίμησης αποτελεί η ύπαρξη ενός μυστηριώδους αγίου ανάμεσα στις τοιχογραφίες των αγίων Διομέτιου και Παντελεήμονος. Η ομοιότητά του με τις απεικονίσεις του Παντοκράτωρος Χριστού, τα χαρακτηριστικά του προσώπου του, η ενδυμασία αλλά και η ζωντάνια της έκφρασής του παραπέμπουν σε αναπαραστάσεις που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ελληνιστική περίοδο τόσο για τον Ασκληπιό όσο και για τον Σάραπι. Πιθανολογείται ότι η συγκεκριμένη μορφή χρησιμοποιήθηκε με σκοπό όχι την παγανιστική απεικόνιση ενός αγίου-θεραπευτή, αλλά περισσότερο την ένταξη των θεραπευτικών πρακτικών του παρελθόντος σε ένα νέο χριστιανικό πλαίσιο, αφού η μορφή του παραπέμπει ταυτόχρονα στα θαυματουργά θεϊκά πρόσωπα των Χριστού, Ασκληπιού και Σάραπι.

Βάσει των παραπάνω στοιχείων, η πιθανότητα ύπαρξης εγκοιμητηρίου στο ναό της Santa Maria Antiqua δεν μπορεί να αποκλειστεί αλλά και ούτε να διαπιστωθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Ωστόσο, η δομή και ο διάκοσμος του χώρου αποτελούν ένα δείγμα του τρόπου με τον οποίο η αρχαία λατρεία προς θεότητες-θεραπευτές συνεχίστηκε και στην εποχή του Βυζαντίου, αλλάζοντας μόνο τα πρόσωπα στα οποία απευθυνόταν. Ο ναός αυτός, καθώς και τα υπόλοιπα προαναφερθέντα ευρήματα της αρχαίας και βυζαντινής περιόδου, καταδεικνύουν τη διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου για στροφή προς το θείο σε στιγμές όπου η υγεία του ή η υγεία των δικών του ανθρώπων βρίσκεται σε κίνδυνο. Σε αρχαιότητα και Βυζάντιο, η επαφή με το

θείο και η ονειρική παρέμβασή του παρέμενε ζωντανή στους ασθενείς ως μία τελευταία ελπίδα για τη λύτρωση από τα δεινά των παθήσεών τους.

Αντίστοιχες χρήσεις θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε και για άλλα μνημεία-προσκυνήματα, των οποίων τόσο το αναθηματικό τους διακοσμητικό πρόγραμμα όσο και η φήμη τους θα ενίσχυαν ενδεχομένως μια τέτοια χρήση ως εγκοιμητήρια. Η περίπτωση του ναού του αγίου Δημητρίου της Θεσσαλονίκης αποτελεί, κατα τη γνώμη μιας, μια ανάλογη περίπτωση που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω. Πάντως, ακόμη και η μεσοβυζαντινή αφιέρωση του νότιου πλευρικού παρεκκλησίου στον άγιο Ευθύμιο, άγιο της τεκνογονίας και προστάτη των παιδιών, φαίνεται να συνεχίζει μια παράδοση που προϋπήρχε στο παλαιοχριστιανικό προσκύνημα του αγίου Δημητρίου και συνεχίζει και έως την ύστερη περίοδο των παλαιολόγειων χρόνων, όπως προκύπτει και από το ίδιο το εικονογραφικό πρόγραμμα του παρεκκλησίου αλλά και την κτητορική γραπτή επιγραφή που σώζεται στον βόρειο τοίχο του (Βελένης, 2002).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πρακτική της εγκοίμησης ξεκίνησε ουσιαστικά να διαδίδεται από τον Ασκληπιό, ο οποίος αποτέλεσε το σύμβολο της Ιατρικής και θεωρήθηκε ο ιδρυτής της (*Προς μαθηματικούς* I, 260). Οι άνθρωποι πίστευαν στον Ασκληπιό και στις θεραπευτικές πρακτικές του πάνω από 1.000 χρόνια. Η διάδοση της φήμης του ταξίδεψε σε πολλές περιοχές του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου. Είναι ένας από τους σημαντικότερους θεραπευτές της αρχαιότητας, καθώς με το έργο του επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις επόμενες γενιές, που τον είχαν ως πρότυπο. Η πίστη στη θεραπευτική του δύναμη διήρκησε από τον 5ο αιώνα π.Χ. μέχρι την επικράτηση του Χριστιανισμού (Bergmann, 1999).

Η εγκοίμηση αποτέλεσε τη σπουδαιότερη θεραπευτική πρακτική της εποχής. Όσοι μπορούσαν να την εφαρμόσουν θεωρούνταν πρόσωπα ιερά, στα οποία θεός τους μετέδιδε το χάρισμα για να λυτρώνουν τους ασθενείς από τα δεινά τους. Η θεραπεία σταδιακά από θεουργική πέρασε στη φάση της επιστημονικής και οι ιατρικές επεμβάσεις αποτέλεσαν την εξέλιξη της εγκοίμησης. Οι ασθενείς εμπιστεύτηκαν τη δύναμη του Ασκληπιού και τις θεραπευτικές του γνώσεις, καθώς στο όνομα του οι ιερείς-θεραπευτές θεράπευαν τους αρρώστους. Οι ιατροί της εποχής που θέλησαν να βασιστούν στην εκπαίδευση και την εξάσκηση για να θεραπεύουν, διδάχθηκαν μέσα από τις τεχνικές του Ασκληπιού τις πρώτες ιατρικές πρακτικές και σταδιακά τις εξέλιξαν περισσότερο.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι ιατρικές πρακτικές του Ασκληπιού διαδόθηκαν σε κάθε περιοχή και πολλοί ασθενείς αναζητούσαν την ίαση μέσα από την πίστη τους. Οι πόλεις για οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα ξεκίνησαν να δημιουργούν μύθους και ιστορίες, με σκοπό να διεκδικήσουν την καταγωγή του. Όσες δεν τα κατάφεραν, προσπάθησαν να συνδεθούν με κάποιο σημαντικό γεγονός της ζωής του, προκειμένου να προσελκύσουν τους πιστούς.

Οι μύθοι διαδίδονταν κυρίως προφορικά, ενώ αργότερα καταγράφηκαν, συμβάλλοντας έτσι ακόμα περισσότερο στη διάδοση του ονόματός του. Οι μύθοι αυτοί περιελάμβαναν ιστορίες για την προέλευση του ονόματός του, τα μέλη της οικογένειάς του καθώς και γεγονότα σχετικά με την εκπαίδευσή του και την μύησή του στην τέχνη της Ιατρικής.

Σταδιακά, οι άνθρωποι προσπάθησαν να δώσουν μορφή στον Ασκληπιό και άρχισαν να τον απεικονίζουν σε διάφορα έργα τέχνης, αναπαραστάσεις και

τοιχογραφίες ή ακόμα και σε νομίσματα, δημιουργώντας γι' αυτόν το προφίλ ενός ευγενικού και δυναμικού ώριμου άντρα. Επίσης, στις αναπαραστάσεις απεικονίζονταν τα σύμβολα και τα ιερά ζώα που χρησιμοποιούσε ο Ασκληπιός κατά τη διάρκεια των θεραπειών. Τα σύμβολα αυτά καθιερώθηκαν ως σύμβολα της ιατρικής και επικράτησαν μέχρι σήμερα. Το σημαντικότερο σύμβολο ήταν η ράβδος με το φίδι, που αποτελούσε σύμβολο λατρείας, προστασίας και θεραπείας.

Ο θάνατος του Ασκληπιού αποτέλεσε κι αυτός γεγονός για να δημιουργηθούν μύθοι και ιστορίες. Φυσικά οι περισσότεροι πιστοί συνέδεαν τον θάνατό του με κάποιο θεϊκό γεγονός, όπως για παράδειγμα ότι τιμωρήθηκε από τον Δία, επειδή ανάστασε τους νεκρούς. Ωστόσο, ακόμα και μετά το θάνατό του αποτελούσε πρότυπο μίμησης και πολλοί ήταν αυτοί που ακολούθησαν το έργο του. Στις πεποιθήσεις των περισσότερων ανθρώπων κυριαρχούσε η σκέψη ότι ο Ασκληπιός ήταν θεός, που ζει στον κόσμο των θνητών, γιατί θέλει να τους λυτρώνει από τις ασθένειες και να τους δίνει το πολυτιμότερο αγαθό, την υγεία τους.

Η εποχή αυτή ήταν η κατάλληλη για τη διάδοση τέτοιων αντιλήψεων, καθώς όλες οι συνθήκες που επικρατούσαν στην κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική, ευνοούσαν την εμφάνιση τέτοιων φαινομένων. Οι άνθρωποι εκείνης της εποχής αδιαφορούσαν για τους λόγους που νόσησαν ή για τις αιτίες που μπορεί να προκάλεσαν την ασθένεια τους. Έτσι, το μόνο τους ενδιαφέρον ήταν να βρουν έναν τρόπο να γίνουν καλά και να παρατείνουν τη ζωή τους. Αυτή η ανάγκη τους ήταν που τους οδήγησε στο να πιστέψουν στη δύναμη του Ασκληπιού και να του δώσουν θεϊκές διαστάσεις.

Πριν από την εμφάνιση του Ασκληπιού, οι άνθρωποι απέδιδαν θεϊκά στοιχεία σε ήρωες και ημίθεους, που τους στήριζαν και τους βοηθούσαν στις δυσκολίες τους. Ωστόσο, ο Ασκληπιός ήταν για τους ανθρώπους ο πρώτος που έμπρακτα γιάτρευε και θεράπευε τις ασθένειες, τις πληγές και τα τραύματά τους. Στο πρόσωπό του ενυπήρχαν το χάρισμα της θεραπείας, που είχε λάβει από τον Απόλλωνα, σύμφωνα με τους μύθους, και οι ιατρικές γνώσεις, που είχε λάβει από τον Κένταυρο Χείρωνα κατά την εκπαίδευσή του. Έτσι, απέκτησε μεγάλη φήμη, που ενισχύθηκε σύντομα από τις πράξεις του, καθιερώνοντάς τον σε έναν σπουδαίο ιατρό.

Τα θεραπευτήρια, που είχαν δημιουργηθεί πριν την εμφάνιση του Ασκληπιού, είχαν αποδοθεί σε διάφορες θεότητες και θεραπευτές που βοηθούσαν τους ασθενείς με ορισμένες μεθόδους, που άλλοτε ήταν ψεύτικες και άλλοτε αναποτελεσματικές. Με την καθιέρωση του Ασκληπιού, άρχισαν προς τιμήν του να δημιουργούνται ιερά

κέντρα θεραπείας και λατρείας. Αυτά ονομάστηκαν Ασκληπιεία και αποτέλεσαν χώροι συνάντησης για πλήθος πιστών. Τα Ασκληπιεία κάλυπταν τις ανάγκες των πιστών, που μπορούσαν να προσεύχονται, να προσφέρουν θυσίες και προσφορές και το κυριότερο να λαμβάνουν τη θεραπεία τους, αντιμετωπίζοντας την ασθένειά τους.

Πολλά από τα Ασκληπιεία της εποχής λειτουργούσαν ως πόλος έλξης για τους ασθενείς, που κατέφθαναν από διαφορετικές περιοχές για να τα επισκεφτούν. Τα μεγάλα Ασκληπιεία, όπως της Επιδαύρου, της Περγάμου και της Κω, γνώρισαν μεγάλη διάδοση και ήταν αξιοθαύμαστα ακόμη και για όσους δεν πίστευαν στον Ασκληπιό. Φυσικά είχαν δημιουργηθεί και άλλα Ασκληπιεία σχεδόν σε κάθε πόλη του ελληνορωμαϊκού κόσμου, εξαιτίας του ότι η λατρεία του ήταν πολύ διαδεδομένη.

Τα ιερά προσέφεραν πολλά οφέλη στις περιοχές που βρίσκονταν, τόσο οικονομικά όσο και κοινωνικά, συμβάλλοντας στην ανάπτυξή τους. Εκτός, από το θρησκευτικό – λατρευτικό κομμάτι των ιερών αυτών, υπήρχε και ένα άλλο που λειτουργούσε υπέρ των συμφερόντων των ανώτατων αρχών και της ηγεσίας των πόλεων. Η λειτουργία τους διήρκησε για πολλά χρόνια ακόμα και όταν εμφανίστηκε ο Χριστιανισμός ως νέα επικρατούσα θρησκεία.

Τα ιερά θεραπευτήρια του Ασκληπιού ήταν χώροι που είχαν βασιστεί σε συγκεκριμένη αρχιτεκτονική δομή και διακόσμηση. Περιελάμβαναν συγκεκριμένα κτίρια που είχαν δημιουργηθεί για να καλύπτουν όλες τις ανάγκες των επισκεπτών και των ασθενών, που προσδοκούσαν την ίασή τους. Τα βασικά μέρη ενός Ασκληπιείου, όπως της Επιδαύρου, αποτελούνταν από τον ναό του Ασκληπιού, τη θυμέλη, τον βωμό, την στοά με το εγκοιμητήριο, τις κρήνες, τα λουτρά, το εστιατόριο, τους ξενώνες, το στάδιο, το θέατρο και το ωδείο. Ωστόσο, ορισμένα Ασκληπιεία που ήταν μικρότερα περιελάμβαναν λιγότερα κτίρια, αλλά ποτέ δεν έλειπαν από αυτά ο ναός του Ασκληπιού, ο βωμός και το εγκοιμητήριο. Πριν την πρακτική της εγκοίμησης, οι ασθενείς ακολουθούσαν συγκεκριμένες διαδικασίες και τελετουργικό, προκειμένου να λάβουν τη θεραπεία.

Οι κανόνες που έθεταν οι ιερείς και το προσωπικό του ναού ήταν αυστηροί και υποχρεωτικοί για όλους, προκειμένου να διεξάγονταν σωστά όλες οι λειτουργίες. Τα Ασκληπιεία αποτέλεσαν σπουδαία μνημεία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και αναδείχθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα σε έργα μεγάλης αξίας.

Διάφορες ιατρικές πρακτικές υπήρχαν, ήδη, από την ομηρική εποχή, ωστόσο από την εποχή του Ασκληπιού και μετέπειτα οι αντιλήψεις για την ιατρική και τη σημασία της άλλαξαν. Σταδιακά, με το πέρασμα των χρόνων οι γνώσεις του Ασκληπιού και

των ακολούθων του, των «Ασκληπιάδων», μετέβαλαν τις πεποιθήσεις για την υγεία και την ασθένεια. Ενώ μέχρι τότε οι άνθρωποι θεωρούσαν ότι οι ασθένειες και οι θεραπείες προέρχονταν από τους θεούς ή την Τύχη, με την επικράτηση των Ιατρικών γνώσεων, η αντίληψη αυτή άλλαξε και η υγεία ήταν πλέον θέμα που αφορούσε τις ικανότητες των γιατρών. Έτσι, οι ιατροί σύντομα καθιερώθηκαν ως ένα σεβαστό επάγγελμα.

Γρήγορα έγινε κατανοητό ότι οι θεοί δεν είναι υπεύθυνοι για τις ασθένειες, αλλά ο ανθρώπινος οργανισμός περιέχει στοιχεία και «χυμούς», που όταν διαταραχθούν, προκαλούν προβλήματα. Η Ιατρική αναδείχθηκε ανώτερη από όλες τις άλλες πρακτικές που ασχολούνταν με τις μαντείες και τις προφητείες και πέρασε σε μία επιστημονική πρόοδο. Η σημασία δόθηκε στους τρόπους αντιμετώπισης των ασθενειών και στις γνώσεις των ιατρικών μεθόδων και τεχνικών. Τις ιατρικές πρακτικές του Ασκληπιού, τις ακολούθησαν πολλοί μεταγενέστεροί του, όπως ο Ιπποκράτης, ο Γαληνός κ.α., που στηρίχθηκαν στις διδασχές του, τις εξέλιξαν και πραγματοποίησαν αξιοθαύμαστο έργο.

Μετά την πρακτική της εγκοίμησης οι θεραπευμένοι αφιέρωναν προς τιμήν του Ασκληπιού αναθήματα, επιγραφές καθώς και αντικείμενα, για να τον ευχαριστήσουν. Αυτά αποτελούσαν αποδείξεις της πίστης τους καθώς και της θεραπευτικής δύναμης του θεού. Από σωζόμενες επιγραφές και αναθήματα προέκυψαν διάφορα στοιχεία για τις ασθένειες και τις τεχνικές των θεραπειών που ακολουθούσαν οι ιερείς του ναού. Επίσης, λειτουργούσαν ως μέσα πειθούς για όσους αμφισβητούσαν τις δυνάμεις του θεού και αποτελούσαν κίνητρο για να επισκεφτεί κανείς το ιερό και να βιώσει από κοντά το θαύμα και την «επικοινωνία» με τον θεό.

Πριν την πρακτική της εγκοίμησης, οι ιερείς όριζαν στους ασθενείς τις διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσουν, προκειμένου να λάβουν την ίαση. Μόνο όταν ο ασθενής ακολουθούσε πιστά τις οδηγίες και τους κανόνες των ιερέων, μπορούσε να λάβει την ενδεδειγμένη θεραπεία. Η βασική πρακτική, η εγκοίμηση λάμβανε χώρα στο Εγκοιμητήριο του Ασκληπιείου. Ο ασθενής έπρεπε πρώτα να έχει περάσει από το στάδιο της «κάθαρσης» και στη συνέχεια μπορούσε να εισέλθει στον χώρο του εγκοιμητηρίου.

Θεωρούσαν ότι η πρακτική της εγκοίμησης συνδεόταν με την ίδια τη ζωή αλλά και τον θάνατο, καθώς ο ασθενής βρισκόταν σε ύπνωση και όταν ξυπνούσε ήταν και πάλι υγιής, έχοντας βιώσει την ανάσταση. Εκτός, όμως, από τη διαδικασία αυτή, χρησιμοποιούνταν και άλλες πρακτικές, όπως φάρμακα, βότανα, χειρουργικές

επεμβάσεις, ειδικές διατροφές και άσκηση. Ο στόχος δεν ήταν μόνο να θεραπευτεί το σώμα και ο ασθενής να μην πονάει, αλλά να θεραπευτεί η ψυχή του και να φτάσει πιο κοντά στη χάρη του θεού.

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν αναπτύξει μεγάλο ενδιαφέρον για την ψυχή και θεωρούσαν πως πρέπει να την φροντίζουν όπως και το σώμα. Γι' αυτό το λόγο, τα ιερά κέντρα οικοδομούνταν σε περιοχές που είχαν φυσική ομορφιά, ώστε το περιβάλλον γύρω τους να επιδρά θετικά στην ψυχολογία τους. Επιπλέον, η αυθυποβολή ήταν βασικό στοιχείο που τους επηρέαζε, καθώς η πίστη τους ότι θα γιαντρευτούν συνέβαλλε θετικά στην ψυχολογία τους και συνεπώς στα αποτελέσματα της θεραπείας.

Όλες οι θεραπευτικές πρακτικές και ειδικά η πρακτική της εγκοίμησης περιβάλλονταν από ένα πέπλο μυστηρίου, καθώς οι τεχνικές που ακολουθούσαν οι ιερείς-γιατροί ήταν μυστικές και δεν τις αποκάλυπταν στους ασθενείς. Την επόμενη ημέρα της εγκοίμησης, οι ασθενείς διηγούνταν τα γεγονότα που έζησαν στους γνωστούς τους και διέδιδαν ότι ο θεός τους θεράπευσε και τους λύτρωσε από τα δεινά τους. Ωστόσο, οι περισσότερες από τις διηγήσεις τους ήταν υπερβολικές και εμπειρείχαν πολλές φορές ψευδή γεγονότα, που νόμιζαν ότι είχαν βιώσει εξαιτίας της ύπνωσης. Σε κάποιες περιπτώσεις όταν ξυπνούσε ο ασθενής μπορεί να μην είχε θεραπευτεί και τότε, σύμφωνα με τους ιερείς, έφταιγε ο ίδιος γιατί σήμαινε πως κάτι δεν είχε εκτελέσει σωστά.

Οι μαρτυρίες τους σχετικά με τα γεγονότα που βίωναν κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες. Άλλες από αυτές αναφέρονται ως αληθινές και άλλες φανταστικές με στοιχεία υπερβολής και εντυπωσιασμού. Οι ψευδείς μαρτυρίες εξυπηρετούσαν τη διάδοση και τη φήμη της λατρείας του Ασκληπιού. Όποιος ήθελε μπορούσε να δει τις επιγραφές που κοσμούσαν τα ιερά και να διαβάσει τις μαρτυρίες των ασθενών. Μέσα από αυτές πείθονταν πως οι θεραπευτικές πρακτικές είναι αποτελεσματικές. Επίσης, πολλές φορές είχαν στόχο να «φοβίσουν» όσους αμφέβαλλαν για την λατρεία του θεού και να τους κάνουν να πιστέψουν σε αυτόν. Τέλος, μέσα από ορισμένες επιγραφές που σώζονται, τονίζεται η σημασία των αμοιβών και των προσφορών, που κατέθεταν οι πιστοί για τη λειτουργία των Ασκληπιείων.

Οι θεραπευτικές πρακτικές πραγματοποιούνταν κάτω από μεγάλη μυστικότητα. Οι ιερείς απέφευγαν να εξηγούν τους λόγους που εκτελούν ορισμένες τεχνικές, για να μη γίνουν γνωστές στον οποιοδήποτε. Ωστόσο, οι ιατροί που θεράπευαν εκτός των Ασκληπιείων είχαν γνώσεις και στηρίζονταν αποκλειστικά στην εκπαίδευση και στην

επιστημονική πλευρά της Ιατρικής. Η σχέση τους με τους ιερείς-ιατρούς των θεραπευτηρίων του Ασκληπιού ήταν συνήθως καλές και ορισμένες φορές λειτουργούσαν συνεργατικά, όταν υπήρχε μία δύσκολη περίπτωση ασθένειας. Τα προβλήματα στη σχέση τους ξεκίνησαν όταν ο κόσμος άρχισε να εμπιστεύεται περισσότερο τους ιατρούς παρά τους ιερείς-ιατρούς των Ασκληπιείων. Ο ανταγωνισμός για το ποιοι θα έχουν μεγαλύτερη αποδοχή έφερε προβλήματα ανάμεσά τους. Παρ' όλα αυτά τα Ασκληπιεία δεν έχασαν τη σημασία τους στην κοινωνία, καθώς οι διάφορες εγκαταστάσεις που διέθεταν για την εξυπηρέτηση των πιστών, λειτουργούσαν θετικά για όσους αναζητούσαν τη θεραπεία τους και την ηρεμία τους μακριά από τη φασαρία της πόλης. Επίσης, αποτέλεσαν κέντρα μύησης της Ιατρικής, για όποιον επιθυμούσε να ασχοληθεί με αυτήν και να προσφέρει βοήθεια στους αρρώστους.

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού, η πρακτική της εγκοίμησης συνεχίστηκε, αλλά οι ιερείς αντικαταστάθηκαν από Αγίους-θεραπευτές που προσέφεραν λύτρωση και θεραπεία στο όνομα του Χριστού. Τα Ασκληπιεία τροποποιήθηκαν σε χριστιανικούς ναούς και εκκλησίες, αλλά πάντα διατηρούσαν την ιερότητά τους. Πολλές θεραπευτικές πρακτικές αποτέλεσαν τη βάση για να συνεχίσουν οι Βυζαντινοί το έργο της Ιατρικής και να το εμπλουτίσουν με νέες γνώσεις.

Σπουδαίοι ιατροί της βυζαντινής αυτοκρατορίας βασίστηκαν στις διδαχές του Ασκληπιού, αλλά θεράπευαν μέσα από μία νέα οπτική, καθώς ο Χριστός ήταν αυτός που τους στέλνει τη δύναμη να θεραπεύουν και όχι ο Ασκληπιός. Οι ασθενείς προτιμούσαν να θεραπεύονται από τους Αγίους, παρά από τους λαϊκούς ιατρούς και θεραπευτές της εποχής τους. Η παράδοση της προσφοράς ευχαριστιών συνεχίστηκε, καθώς οι θεραπευμένοι μετά την ίασή τους προσέφεραν στους Αγίους επιγραφές και αναθήματα ή αντικείμενα αξίας, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης και πίστης.

Τα εγκοιμητήρια βρίσκονταν μέσα στις εκκλησίες, όπου οι πιστοί στον ύπνο τους έβλεπαν να θεραπεύονται από κάποιον Άγιο ή να τους δίνει συμβουλές για να αποκτήσουν ξανά την υγεία τους. Μετά τη θεραπεία διέδιδαν σε όλους τους γνωστούς τους το θαύμα που έζησαν, προκειμένου όλοι να πιστέψουν στον Χριστιανισμό. Όπως είναι φυσικό, το Βυζάντιο αποτέλεσε συνέχεια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Οι θεραπευτικές πρακτικές των αρχαίων Ελλήνων υιοθετήθηκαν από τους Βυζαντινούς, αλλά προσαρμόστηκαν στη νέα θρησκεία και στις απαιτήσεις της δικής τους εποχής.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή με θέμα την εγκοίμηση, πραγματοποιήθηκε η σύνδεση των πηγών με τα αρχαιολογικά τεκμήρια όπως τα ανάγλυφα, τα αναθήματα, τις επιγραφές αλλά και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια επισήμαναν και επιβεβαίωσαν τις γραπτές πηγές δίνοντας μας, σημαντικές ενδείξεις για τον πολιτισμό και τις συμπεριφορές που αναπτύχθηκαν. Οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες έγιναν πιο εμφανείς μέσα από την παρατήρηση των γλυπτών στην αρχαιότητα, των ζωγραφικών απεικονίσεων στο Βυζάντιο και των υπολοίπων αρχαιολογικών τεκμηρίων και στην αρχαιότητα αλλά και στο Βυζάντιο.

Στην διαδικασία της εγκοίμησης, η υποβολή του ασθενούς και η πίστη είναι ο βασικός μηχανισμός προκειμένου να πειστεί ότι όλη η διαδικασία θα τον οδηγήσει σε θεραπεία. Βεβαίως, πέρα από την υποβολή, υπήρξε και τεράστια συνεισφορά στις ιατρικές πρακτικές κυρίως στην αρχαιότητα. Στο Βυζάντιο, ο άνθρωπος εναποθέτει τις ελπίδες του κυρίως στον Άγιο ως θεραπευτή.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην αρχαιότητα αλλά και μεταγενέστερα, η τελετουργική διαδικασία της εγκοίμησης ως θεραπευτική πρακτική, ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη. Η εγκοίμηση ήταν το τελικό στάδιο μιας διαδικασίας σωματικής και ψυχικής κάθαρσης, η οποία λάμβανε χώρα σε ιερό χώρο όπου ο ασθενής με την βοήθεια ιερέων, αναζητούσε την ίαση μέσω ενός θεραπευτικού ονείρου ή οράματος από τον θεραπευτή Ασκληπιό και της θεϊκής παρέμβασής του, μέσω προσωπικής επικοινωνίας με τον ασθενή, μέσα στο εγκοιμητήριο.

Οι προσκυνητές που επισκέπτονταν τα θεραπευτικά ιερά, με σκοπό να ζητήσουν από τον θεό την ίαση τους, ονομάζονταν ικέτες. Απευθύνονταν σε οποιοδήποτε θεό λόγω της ισχυρής τους πεποίθησης ότι οι θεοί είναι παντοδύναμοι και άρα ικανοί να θεραπεύσουν. Οι ικέτες που κατέφθαναν στα ιερά συνήθως δεν έπασχαν από βαριά νοσήματα, διαφορετικά δεν θα άντεχαν το ταξίδι μέχρι το ναό. Οι περισσότεροι ασθενείς ήταν χρονίως πάσχοντες, κυρίως από δερματικά, οφθαλμολογικά, ρευματικά, ψυχικά νοσήματα. Επίσης πολλές γυναίκες επισκέπτονταν τα Ασκληπιεία και για θέματα εγκυμοσύνης, για να έχει αίσια κατάληξη η κύηση ή για να τεκνοποιήσουν.

Μετά από τη θρησκευτική και ιατρική προετοιμασία του ασθενή, ακολουθούσε η κυριότερη στιγμή της θεραπευτικής διαδικασίας που ήταν η εγκοίμηση. Οι ιερείς οδηγούσαν τον άρρωστο στο Άβατο (ή Άδυτο ή Εγκοιμητήριο), που ήταν ο χώρος στο οποίο θα γινόταν κατά τη διάρκεια της νύχτας η εγκοίμηση. Με βάση την αντίληψη για τα όνειρα, ότι η ψυχή του ανθρώπου κατά τη διάρκεια του ύπνου απελευθερώνεται από το σώμα, ανέρχεται σε πνευματικές περιοχές και επικοινωνεί με θεϊκές υπάρξεις, ο θεός ερχόταν στο όνειρο και έκανε το θαύμα, με αποτέλεσμα το πρωί ο άρρωστος να ξυπνά θεραπευμένος.

Ο ασθενής μέσα στον ύπνο του και πολλές φορές υπό την επήρεια ουσιών που του είχαν προηγουμένως χορηγηθεί, δεν μπορούσε να συνειδητοποιήσει την πραγματικότητα. Έτσι, γι' αυτόν η θεραπεία δεν ήταν αποτέλεσμα ιατρικής βοήθειας αλλά αποτέλεσμα θεϊκής παρέμβασης. Έτσι, οι αναμνήσεις που αποκόμιζε η ψυχή στον ύπνο της μέσω των ονείρων, λογίζονταν ως θείες αποκαλύψεις .

Ο ασθενής - ικέτης αναζητούσε θεϊκή καθοδήγηση και προσπαθούσε να κερδίσει την εύνοια των θεών με τελετές με θυσίες αναμένοντας το πολυπόθητο όνειρο ,την κατανόηση και την ερμηνεία του, προκειμένου να θεραπευτεί.

Στη κλασική περίοδο της αρχαιότητας εμφανίζεται η θεραπεία στη λατρεία του Ασκληπιού ως θεού της ιατρικής και τα Ασκληπιεία ως λατρευτικοί ναοί αλλά και ως τόποι θεραπείας με πολύ καλά οργανωμένα θεραπευτήρια εγκοιμητήρια. Από τις αρχαιολογικές ανασκαφές, κυρίως στην Επίδαυρο, μας δίνεται μια σχετικά ολοκληρωμένη εικόνα για την αρχιτεκτονική των Ασκληπιείων.

Οι ικέτες του Ασκληπιού λάμβαναν οδηγίες από τους ιερείς ώστε να τεθούν υπό έλεγχο οι νοητικές και σωματικές λειτουργίες. Ο συνδυασμός θεραπευτικών αφηγήσεων, πρόκλησης προσδοκιών, υποβολής και φυσικής διαμόρφωσης, που χαρακτήριζαν τις θεραπευτικές μεθόδους και τελετουργικές πρακτικές του Ασκληπιού, είχαν προφανώς περαιτέρω σωματικές και γνωσιακές συνέπειες. Αυτές οι τεχνικές μαζί με τις ιατρικές θεραπείες που εφαρμόζονταν στα Ασκληπιεία θα μπορούσαν να έχουν πραγματικά επιτυχή αποτελέσματα για την υγεία των ασθενών.

Με το πέρασμα στο Βυζάντιο και τη νέα θρησκεία του Χριστιανισμού, μετακινείται η λατρεία και ο ασθενής-ικέτης μεταφέρει την αφοσίωση αλλά και το αίτημά του για θεραπεία από τις αρχαίες θεότητες, στο Θεό, το Χριστό, την Παναγία, στους Πατέρες και Αγίους. Η θεραπεία γινόταν εφικτή μέσω της επίκλησης της Θείας Χάριτος. Η υιοθέτηση του χριστιανικού δόγματος επέδρασε καταλυτικά στον τρόπο προσέγγισης και εφαρμογής της Ιατρικής. Η θεραπευτική των νοσημάτων συνέχισε να έχει ταυτόχρονα δύο μορφές, τη θαυματουργική και την κοσμική. Αντίθετα με την θαυματουργική η κοσμική- επιστημονική προσέγγιση της νόσου αποτελούσε θεραπευτικό έργο καθαρά ιατρικό και είχε εφαρμογή στα καταγώγια, στους ξενώνες και στα Νοσοκομεία της αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί ασχέτως κοινωνικής τάξης προσέφευγαν στη Θεία Χάρη για να ικετέψουν την θεραπεία τους, καθώς θεωρούσαν ότι η επιστημονική ιατρική της εποχής λίγη αποτελεσματικότητα είχε στη θεραπεία και την ίαση των ασθενειών. Τα αρχαία ιερά αντικαθίστανται από τις εκκλησίες. Ένα παράδειγμα της μετάβασης αυτής αφορά το αθηναϊκό Ασκληπιείο με τα τρία απαραίτητα κτίσματά του, το ναό, το εγκοιμητήριο και την κρήνη και το οποίο στα παλαιοχριστιανικά χρόνια καταστράφηκε και στη θέση του χτίστηκε τρίκλιτος βασιλικός ναός αφιερωμένος στο Χριστό.

SUMMARY

In antiquity and later on, the ritual of incubation as a therapeutic practice was rather widespread. Incubation was the final stage in a physical and mental healing process which took place in a sacred area. There, the patient, with the assistance of various priests, sought out to be cured through a healing dream or vision from the healer god Asclepius and his divine intervention, which was achieved through his personal communication with the patient, inside the incubation chamber.

The pilgrims who visited the healing shrines in order to request for a cure from the god were known as supplicants. They appealed to any god based of their strong belief that the gods are omnipotent and therefore capable of healing. In most cases, the supplicants who arrived at the sanctuaries did not suffer from serious diseases, otherwise they would not be able to endure the journey to the temple. Most patients were chronically ill, mainly from skin, ophthalmic, rheumatic or mental illnesses. Many women also addressed Asclepius for issues related to their pregnancy, to request for a healthy pregnancy or to bear a child.

After the patient's spiritual and medical preparation, the most important part of the healing process took place. This was the incubation ritual. First, the priests led the patient to the Avaton (or Sanctuary or Dormitory), the place where the incubation process would take place during the night. Based on perceptions about dreams, according to which, during our sleep, the human soul is released from the body, ascends into spiritual realms and communicates with divine beings, the god appeared in a dream and performed the miracle. As a result, the patient woke up in the morning with his health restored.

During his sleep and often under the influence of substances previously administered to him, the patient could not comprehend what was real. So, for him, the treatment was not a result of medical assistance but of divine intervention. Hence, the memories the soul acquired through dreams during sleep were regarded as divine revelations.

The supplicant patient sought out divine guidance and aimed at gaining the favor of the gods through sacrificial rituals, while awaiting for his desired dream, its understanding and its interpretation, in order for him to be healed.

In the classical period of antiquity, healing appears in the worship of Asclepius, the god of medicine, and the Asclepieia become shrines of worship and healing with well-organized medical facilities and incubation chambers. From archaeological excavations, mainly in Epidaurus, we are provided with a rather sufficient image of the Asclepieias' architecture.

Asclepius's supplicants received instructions from the priests in order to set their mental and physical functions under control. The combination of therapeutic

narratives, expectations, submission, and physical formulation which characterized Asclepius' healing methods and ritual practices obviously had further physical and cognitive consequences. These techniques, along with the medical treatments applied at the Asclepieia, could have had very successful results for the improvement of the patients' health.

During the era of the Byzantine Empire and the prevalence of the new Christian religion, worship is transferred elsewhere and the supplicant patients convey their devotion and their request for a cure from the ancient deities, to God, Christ, the Virgin Mary, the Church Fathers and the Saints. Healing was acquired by the invocation of Divine Grace. The adoption of the Christian doctrine had a catalytic effect on the way Medicine was studied and applied. The treatment of diseases continued to have simultaneously two forms, the miraculous and the secular. Unlike the miraculous, the cosmic-scientific approach to diseases included purely medical treatments, which were applied in the dens, hostels, and hospitals of the empire. Regardless of their social class, the Byzantines resorted to the Divine Grace and begged for their healing, as they considered that the scientific medicine of the time had a small effect on healing and the treatment of diseases. The ancient sanctuaries are replaced by churches. A prime example of this transition is considered to be the Athenian Asclepieion and its three necessary buildings, the temple, the sanctuary and the fountain, which was destroyed during the early years of Christianity and, in its place, a three-aisled basilica temple dedicated to Christ was built.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αΐλιος Αριστείδης, & Γιατρομανωλάκης, Γ. Ν. (2012). *Ιεροί λόγοι*. Αθήνα: Άγρα.
- Αντώνιος Μούσας, *De Herba Vettonica*, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- Αριστοφάνης, 4. π., & Μάτεσις, Π. Β. (1997). *Πλούτος*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αρριανός Φλάβιος, ο. ε. Ν., & Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. (1992). *Αλεξάνδρου Ανάβασις*. Αθήνα: Κάκτος.
- Αρτεμίδωρος, 2. α., & Παπασταμόπουλος, Γ. (1983). *Ονειροκριτικά*. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη ιστορική*, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- Epidaurian Iamata, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- Ευριπίδης, 4. π., & Παπαχαρίσης, Α. Χ. (1970). *Ευριπίδου Εκάβη: αρχαίον κείμενο*. Αθήνα: Πάπυρος.
- Ηρωδιανός, α. τ. (1829). *HerodianiHistoriarumRomanarumlibriocto*. Lipsiae: typisCar. Tauchnitii.
- Ιάμβλιχος, Χ., &ΦιλολογικήΟμάδαΚάκτου. (2005). *Άπαντα* (1ηεκδ.). Αθήνα: Κάκτος.
- InscriptionesCreticaeI, XVII, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- InscriptionesGraecaeIV, I, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- InscriptionesGraecaeXIV, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.
- Inscriptiones Graeca eII, στοΜαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα:Εκδόσεις Εξάντας.

Ιπποκράτης (2012) *Ιπποκρατική Συλλογή*, στο Στεφανόπουλος Θ. Κ., Τσιτσιρίδης Στ., Αντζούλη, Λ. Κριτσελή Γ. (επιμ.) *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, τ. Β', Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

Ισίδωρος, *Ετυμολογίαι*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Κορνούτος, *Περί της των θεών φύσις*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Λακτάντιος Πλάκιδος, *Σχόλια εις την Θηβαΐδα του Στατίου*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Lex Sacra, Ασκληπιείο της Περγάμου, γραμμές 1-36

Ορειβάσιος, *Βίοι φιλοσόφων και σοφιστών*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Παυσανίας, 2. α., Ταταράκη, Α., & Λαμπάκης, Ζ. (1992). *Ελλάδος Περιήγησις*. Αθήνα: Κάκτος.

Πλάτων, *Συμπόσιον*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Πλούταρχος (1975). *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι: Λύσανδρος-Σύλλας*; Τόμος ΙΕ'. [χ.τ]: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός.

Πλούταρχος, Πλούταρχος, & Γκιργκένης, Σ. (2002). *Περί του Σωκράτους δαιμονίου ; Περί του Ει του εν Δελφοίς ; Περί του μη χραν έμμετρα νυν την Πυθίαν*. [Θεσσαλονίκη]: Εκδόσεις Ζήτρος.

Σέξτος Εμπειρικός, *Προς Μαθηματικούς*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Στράβων, 6. π., & Βαλάκης, Π. Α. (1940). *Στράβωνος Γεωγραφικά: αρχαίον κείμενον, εισαγωγή-μετάφρασις-σημειώσεις*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

Υπερείδης, 4. α. π., & Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. (1997). *Υπέρ Ευξενίππου στο Άπαντα* (1η εκδ.). Αθήνα: Κάκτος.

Φιλόστρατος, Φ., & Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. (1994). *Βίος Απολλωνίου του Τυανέως στο Φιλόστρατος Άπαντα*. Αθήνα: Κάκτος.

Φιλόστρατος, *Τα εις τον Τυανέα Απολλώνιον*, στο Μαυρίδης, Γ. (1996), *Ο Ασκληπιός και οι Απαρχές της Ιατρικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.

Plautus, T. M., & Lanciotti, S. (2008). *Curculio*. Urbino: Quattroventi.

Pliny, t. E., & Rackham, H. 1. (1969). *Natural history*. Cambridge, Mass. : London: Harvard University Press.

Tyrius, M. (1804). *Philosophoumena*. Στο T. Taylor, *The Dissertations of Maximus Tyrius*. Univeristy of Michigan.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλλαμανή – Σουρή, Β. (1990). *Απόλλωνι, Ασκληπιώι, Υγείαι. ΑΔ 39, Μελέτες Μέρος Α'.* Αθήνα.

Ανδρουλάκη, Μ. (2012). Όνειρα και Θεραπεία: Μαρτυρίες από τον Δωδεκανησιακό χώρο. *Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου "Λαϊκή Ιατρική και Ιατρική Επιστήμη: Σχέσεις Αμφίδρομες"*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Αραβαντινός, Α. (1907). *Ασκληπιός και ασκληπιεία*. Λέων.

Αραβαντινός, Α. (1907). *Ασκληπιός και ασκληπιεία*. Λειψία: Τύποις Β. Δρουγουλίνου.

Αρχαιολογία και Τέχνη. (2019). *Η φροντίδα της υγείας και η εξέλιξη της ιατρικής κατά την αρχαιότητα*. Ανάκτηση από Archaeology&Arts:
<https://www.archaeology.wiki/blog/issueη-φροντίδα-της-υγείας-και-η-εξέλιξη-της/>

Βαλιάκος, Η.Α. (2014). *Η συμβολή του Νικολάου Μυρεψού στην προώθηση και την τεκμηρίωση της βοτανολογίας και της φαρμακευτικής κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή*, Τόμος Α', Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιατρικής, Σχολή Επιστημών Υγείας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Βελένης, Γ. (2002). Επιγραφική μαρτυρία για την κόρη του Ταρχανειώτη στη Θεσσαλονίκη, *Εγνατία 6*, σελ. 13-30

Βολάκης, Π. (2008) *Οι βυζαντινές αγιολογικές και υμνολογικές πηγές για τον άγιο Αρτέμιο*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεολογική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Βουτυράς, Ε. (1993). *Η λατρεία του Ασκληπιού στην αρχαία Μακεδονία*. *Αρχαία Μακεδονία V* (Τόμ. Α'). Θεσσαλονίκη.

Γκράτζιου, Ό. (2011). «Κρίκοι φρενοβλαβών» από τη Μικρά Ασία. Στο περιθώριο της ιστορίας της ιατρικής και της ιστορίας των μουσείων. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 26, 389-400.

Δεσπίνης, Γ., Στεφανίδου-Τιβεριού Θ., Βουτυράς Ε. (1997). *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης I*, Θεσσαλονίκη

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. (2019). *Ασκληπιείο*. Ανάκτηση από Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=6624

Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου. (2012). *Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου*. Ανάκτηση 2018, από Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού:
http://odysseus.culture.gr/h/3/gh3530.jsp?obj_id=2374

Η Μηχανή του Χρόνου. (2019). *Πέργαμος*. Ανάκτηση από Η Μηχανή του χρόνου:
<https://www.mixanitouxronou.gr/pergamos-i-archeoeffiniki-poli-tis-mikras-asias-pou-dimiourgise-tin-pergamini-gia-na-antagonisti-ton-papiro-ton-egiption-pos-i-germani-exagorasan-tous-othomanous-ke-meteferan-olo-to-vomo-tou-dia-st/>

Ιερά Μονή Παρακλήτου (Ωρωπός, Α. (2002). *Όσιος Ανδρέας ο δια Χριστόν σαλός* (17η εκδ.). Ωρωπός, Αττική: Ιερά Μονή Παρακλήτου.

Καββαδίας, Π. (1884). Επιγραφαί εξ Επιδαύρου. *Αρχαιολογική Εφημερίδα*, 197-238.

Καββαδίας, Π. (1901). *Το Ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η Θεραπεία των Ασθενών*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου των αδερφών Περρή.

Καλαντζής, Γ., & Λασκαράτος, Ι. (2003, Νοέμβριος). Ιστορία της Ιατρικής. Τα Ασκληπιεία ως νοσηλευτήρια. *Αρχαία Ελληνική Ιατρική*.

Καλλίνικος, Κ. (1921). *Ο Χριστιανικός ναός και τα τελούμενα εν αυτώ*. Αλεξάνδρεια: εκδ. του Πατριαρχικού τυπογραφείου.

Καλογήρου, Α. (2017). *Τα γλυπτά της Θεσσαλονίκης στο χώρο και στο χρόνο*, Μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Καλόφωνος, Γ. Θ. (2007). Ασθένεια και σωματικότητα στο πρώιμο Βυζάντιο- Τα θαύματα του Αγίου Αρτεμίου. *Αρχαιολογία & Τέχνες*(103), σσ. 42-49.

Καραμπερόπουλος, Δ. (2006). Βυζαντινή Θεραπευτική. Στο *Τόμος Πρακτικών Συνεδρίου Βυζάντιο - Βενετία - Νεώτερος Ελληνισμός. Μια περιπλάνηση στον κόσμο της επιστημονικής σκέψης, Ε.Ι.Ε., 2004* (σσ. 91-100). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κιαπόκας, Μ. (1996). *Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός Όρκος*. Αθήνα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κω.

Κιζιρίδου, Π. (2014). *Το αίτημα της ίασης των ασθενών στη λαϊκή θρησκευτικότητα*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

Κουκουβού Α. (2012). Το Σαραπείο. Ένα ιερό των Αιγυπτίων θεών αναδύεται μέσα από τις στάχτες του. Στο *Αρχαιολογία στα Μετόπισθεν. Στη Θεσσαλονίκη των ταραγμένων χρόνων 1912-1922*, (επιμ.) Π. Αδάμ – Βελένη, Α. Κουκουβού, Θεσσαλονίκη, σ. 104-111.

Κυριάκη, Β. (2012). *Το Γυμνάσιο - Τελετουργικό Εστιατόριο, κτίριο Χ,χ στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Κυρτάτας, Δ. Ι. (2005). *Λουκιανός. Αλέξανδρος ή Ψευδομάντης* (1η εκδ.). (Δ. Ι. Κυρτάτας, Επιμ., & Α. Σιδέρη, Μεταφρ.) Αθήνα: Άγρα.
- Λαμπρινουδάκης, Β. (2011, 07 12). Η φροντίδα της υγείας και η εξέλιξη της ιατρικής κατά την αρχαιότητα. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, σσ. 10-14.
- Λιούλιας, Σ. (2010). *Η λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λυπουρλής, Δ. Δ. (2008). *Ιατρική στην Αρχαία Ελλάδα: από τον Όμηρο στον Ιπποκράτη : κείμενα και εικόνες* (1η εκδ.). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Μαρκέτος, Σ. (1993). *Εικονογραφημένη Ιστορία της Ιατρικής*. Αθήνα.
- Μαυρίδης, Γ. (1996). *Ο Ασκληπιός και οι απαρχές της ιατρικής*. Αθήνα : Εξάντας.
- Μέγας Αντώνιος. (1982). *Παραινέσεις περί ήθους ανθρώπων και χρηστής πολιτείας*. Αθήνα: Αστήρ.
- Μεντής, Α., & Καραρίζου, Ε. (2011). Η διαλεκτική μεταξύ Ιατρικής και Θαυμάτων στην Ανατολική Χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. *Αρχαία Ελληνική Ιατρική*, 28(4), σσ. 561-568.
- Μπελντέκος, Δ. (2015). *Διδακτορική Διατριβή: Η Εικονογραφία των Ιαμάτων στην Μονή Σταματίνας του Πάρνωνος*. Αθήνα: Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ.
- Μποσνάκης, Δ. (2014). Ασκληπιείο και Ιατροί. Ένα προνομιακό διπλωματικό "εργαλείο της Κω. Στο Ν. Σταμπολίδης, & Γ. Τασούλας, *Τασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον Όμηρο στον Γαληνό*. Αθήνα.
- Νίγδελης Π. (2006). Ο σύλλογος των Ασκληπιαστών και το βακχείον των Ασιανών. Στο *Επιγραφικά Θεσσαλονίκεια. Συμβολή στην πολιτική και κοινωνική ιστορία της αρχαίας Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη.
- Ευγγόπουλος, Α. (1915). Χριστιανικόν Ασκληπιείον. *Αρχαιολογική Εφημερίδα*, 52-71.
- Ευπολιάς, Β. (1955). *Ιερόν Ασκληπιού Επιδαύρου*. Ναύπλιο: Χριστόπουλος Γ.
- Παναγιωτίδου, Ο. (2014). *Ασθένεια και Θεραπεία στα Ιερά του Ασκληπιού: Μία γνωσιακή προσέγγιση (Διδακτορική Διατριβή)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Παπαδόπουλου-Κεραμέως, Α. (1909). *Διήγησης των Θαυμάτων του Αγίου και Ενδοξου Μεγαλομάρτυρος και Θαυματουργού Αρτεμίου*, Α' έκδοση, *VariaGraecaSacra*, St. Petersburg, 1-75

Παπαευθυμίου, Β. (2012). Το Ασκληπιείο των Αθηνών στους χριστιανικούς χρόνους. Ευρήματα από την ανασκαφή της Αρχαιολογικής Εταιρείας. *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 151, 75-116.

Παπαθανασόπουλος, Θ. (1993). *Το Ιερό και το Θέατρο του Διονύσου*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Παπαστάμος, Δ. (1979). *Επίδαυρος*. Απόλλων.

Παπαχατζής Ν.Δ. (1987). *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα: με τη χθόνια ιδιομορφία της έκανε την εμφάνιση της στο 19ο αιώνα π.Χ. και έζησε πάνω από δύο χιλιετίες*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Παπαχατζής, Ν. (2002). *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Παχής, Π. (2003). *Τσις Καρποτόκος, Οικουμένη, Προλεγόμενα στο συγκρητισμό των ελληνιστικών χρόνων*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Παχής, Π. (2010). *Η λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι. Από την τοπική στην οικουμενική κοινωνία*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκη.

Πετράκος, Β. (1968). *Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου*. Αθήνα: Έσπερος - Κλειώ.

Πετράκος, Β. (1974). *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού*. Αθήνα: Έσπερος.

Πινγιάτογλου, Σ. (2008). Δίον 2004-2006. Ανασκαφικές έρευνες στο ιερό του Ασκληπιού και στην πόλη των ελληνιστικών χρόνων. *ΑΕΘ* 20, σσ. 577-586.

Ρόζος, Β., Παπαβασιλείου, Θ. (1985). *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Ιατρικής*, τόμος πρώτος, μέρος 1ο, κεφ. 2ο : Η Ιατρική κατά την πρωτοϊστορική περίοδο, Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα

Σιέττος, Γ. (1993). *Τα ελευσίνια μυστήρια*. Αθήνα: Πύρινος Κόσμος.

Σμιτ – Δούνα Μπ. (2012). Κεφαλή με πυργωτό στέμμα από τη Θεσσαλονίκη. Στο *Θρεπτήρια. Μελέτες για την αρχαία Μακεδονία*, (επίμ.) Μ. Τιβέριος, Π. Νίγδελης, Π. Αδάμ – Βελένη, Θεσσαλονίκη, σ. 128-140.

Σταυρακάκης, Ν. (2015). Οι θαυματουργικές θεραπείες των ασθενειών του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α' (482-565 μ.Χ.). *Αρχαία Ελληνική Ιατρική*, 32(2), σσ. 224-229.

Σωφρονίου Πατριάρχη Ιεροσολύμων. (2010). Βίος και πολιτεία και μαρτύριον και μερική των θαυμάτων διήγησις των αγίων ενδόξων αναργύρων Κύρου και Ιωάννου, PG 873, 3677A-3690B. Στο *Ελληνική Πατρολογία, τ. Ε'*, (επίμ.) Παναγιώτη Κ. Χρήστου, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη

Ταχιάς, Φ. (2006). *Η θεραπεία του πόνου διαμέσου των αιώνων*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

- Τζαναβάρης, Κ. (2003) Λατρεία Θεών και Ηρώων στη Θεσσαλονίκη. Στο Δ.Β. Γραμμένος, *Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, σ. 237-251
- Τράκα , Ν . Βυζαντινή Ιατρική., *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & ΤΕΧΝΕΣ* τχ. 103.
- Τραυλός, Ι. (1939-41). *Ἡ παλαιοχριστιανική βασιλική τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν*.
- Τσικριτσής , Μ -Μανιός,Α- Προμπονάς ,Ι-Κονσολάκη,Ε . (2019) Κρητομυκηναϊκή Ιατρική.
- Τσούρας, Σ.Ι., (1980). *Μαθήματα ιστορίας της Ιατρικής, Τεύχος Α΄*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ΥΠΠΟΑ. (2017). *Κατάλογος Έκθεσης "Θεοί και Ἡρωες των Αρχαίων Ελλήνων"*. Αθήνα: Εκδόσεις ΖΗΤΗ.
- Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου. (2019). *Ασκληπιείο Κω*. Ανάκτηση από Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2395
- Χαβιάρια - Καραγάλιου, Σ. (2010). *Προϊποκρατική ιατρική, Ιστορία Εικονογραφημένη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος.
- Χαριτωνίδου, Α. (1978). *Επίδαυρος. Το ιερό του Ασκληπιού και το μουσείο*. Αχαρνές Αττικής: Κλειώ.
- Χατζέλλη, Μ. Τ. (2015). *Φροντίδα υγείας και ελληνική ορθόδοξη εκκλησία: αναζήτηση της διαχρονικής συμβολής* (Master's thesis).
- Χριστοπούλου-Αλετρά, Ε., Τόγια, Α., & Βαρλάμη, Χ. Λέξεις-κλειδιά: Ασκληπιεία, Αρχαία ιατρική, Ελλάδα, Ολιστικές θεραπείες *ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ*, 27 (2), 259-263, 2010-Ιστορία της Ιατρικής.
- Ψυχογιού, Ο. (2012). *Αρχαιολογικός Χώρος Ασκληπιείου Επιδαύρου*. Ανάκτηση 2018, από Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2374

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahearne-Kroll, S. (2014). The Afterlife of a Dream and the Ritual System of the Epidaurian Asklepieion. *Archiv für Religionsgeschichte*, 35-51.
- Aleshire, S. (1989). *The Athenian Asklepieion, The people, their dedications, and the inventories*. Amsterdam: Gieben.
- Aleshire, S. (1991). *Asklepios at Athens: Epigraphic and Prosopographic Essays on the Athenian Healing Cults*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Angeletti, L. R., & Cavarra, B. (1994). Critical and historical approach to Theophilus' De Urinis. Urine as blood's percolation made by the kidney and uroscopy in the middle ages. *American Journal of Nephrology*, 14/4-6, σσ. 282-289.

ANGELETTI L.R. - B. CAVARRA(1997). The Peri ouron treatise of Stephanus of Athens: Byzantine uroscopy of the 6th-7th centuries AD, *American Journal of Nephrology* 17/3-4, σ. 228-232

Angelidi, C., & Calofonos, G. T. (2014). *Dreaming in Byzantium and Beyond*. Aldershot: Ashagate.

Angelopoulou, N., Matziari, C., Mylonas, A., Abatsidis, G., & Mouratidis, I. (2000). Hippocrates on health and exercise. *Nikephoros*, 13, 141-152.

Asaad, T. (2015). Sleep in Ancient Egypt. In *Sleep medicine* (pp. 13-19). Springer, New York, NY.

Barrenechea, F. (2016). Sanctuary Influence in Classical Representations of Incubation: The Motif of the Witness Awake. *Phoenix*, 255-273.

Beck, R. (2014). Star Talk: A gateway to mind in the ancient world. *Journal of Cognitive Historiography*, 1(1).

Bergmann, M. (1999). *Chiragan, Aphrodisias, Konstantinopel: Zur mythologischen Skulptur der Spätantik*. Wiesbaden: Reichert.

Benjamin Lellouch, Folie, sainteté et pouvoir à Byzance : le témoignage de la Vie d' André le Fou, Maladies, médecines et sociétés. *Approches historiques pour le présent, Actes du Vie colloque d'histoire au présent*, Paris, mai 1990, Paris 1993,153-158

Bricault, L. (2014). Isis, Sarapis, Cyrus and John: Between Healing Gods and Thaumaturgical Saints, στοL. A. Guichard, J. L. García Alonso & M. P. de Hoz, *The Alexandrian Tradition: Interactions between Science, Religion, and Literature*, IRIS 28, Berne - Berlin 2014, p. 97-114.

Brocas -Deflassieux, L. (1999). *ΑρχαίαΒέροιαμελέτητοπογραφίας*. Βέροια: ΕθνικόνΊδρυμαΕρευνώνΔήμοςΒέροιας.

BritishMuseum. (2019). *Relief/AnatomicalVotive*. Ανάκτησηαπό The British Museum:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=34638001&objectId=400046&partId=1

Cameron, A., & Kuhrt, A. (1983). *Images of Women in Antiquity*. Detroit: Wayne State University Press.

Castiglioni, A. (1961). *Ιστορία της Ιατρικής*. (Ελληνική, Μεταφρ.) Αθήνα: Μινώταυρος.

- Caton, R. (2014). *The temples and ritual of Asklepios at Epidaurus and Athens. Two lectures delivered at the Royal Institution of Great Britain* (2nd εκδ.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cilliers, L., & Retief, F. (2013). Dream Healing in Asclepieia in the Mediterranean. Στο S. Oberhelman, *Dreams, Healing, and Medicine in Greece. From Antiquity to the Present* (σσ. 69-92). London: Ashgate.
- Clark, R. J. (1968). Trophonios: the manner of his revelation. In *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* (Vol. 99, pp. 63-75). Johns Hopkins University Press, American Philological Association.
- Crisafulli, V., & Nesbitt, J. (1997). *The Miracles of St. Artemios: A Collection of Miracle Stories by an Anonymous Author of Seventh Century Byzantium*. Leiden: BRILL.
- Crow, R., Gage, H., Hampson, S., Hart, J., Kimber, A., & Thomas, H. (1999). The role of expectancies in the placebo effect and their use in the delivery of health care: a systematic review. *Health Technology Assessment Review*.
- Csepregi, I. (2018). Bonus Intra, Melior Exi!: 'Inside' and 'Outside' at Greek Incubation Sanctuaries. In *Sacred Thresholds: The Door to the Sanctuary in Late Antiquity* (pp. 110-135). Brill.
- Damianos, A. (2007). The Medical Saints of the Orthodox Church in Byzantine Art. Στο M. Grünbart, *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400-1453)* (σσ. 41-50). Vienna: Veröffentlichungen zur Byzanzforschung.
- Dagron 1978: 17-19, *Vie et miracles de sainte Thècle*, ed. G. Dagron, (Subsidia Hagiographica, 62). Brussels 1978
- Delehaye, H. (1925). Les recueils antiques de miracles des saints. *Analecta Bollandiana*, 5-85.
- Delling, G. (1960) *Antike Wundertexte*, Berlin
- Déroche, V. (2015). Dream Healing: From Asklepios to the Physician Saints Στο P. B., *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium* (σσ. 13-24). Istanbul: Pera Müzesi Yayını.
- Deubner, L. (1900) *De incubatione*, Leipzig
- Deubner, L. (1907). *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*. Leipzig.
- Deubner, O. (1938). *Das Asklepieion von Pergamon*. Berlin: Verl. f. Kunstwiss.
- Dillon, M. (1994). The Didactic Nature of the Epidaurian Iamata. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 101, 239-260.

- Dorati, M. (2001). Funzioni e motivi nelle stele di Epidauro e nelle raccolte cristiane di miracoli incubatori. *Sygraphé*, 91-118.
- Dunand, F. (1973). *Le culte d'Isis dans le Bassin Oriental de la Mediterranee II – Le culte d'Isis en Grece*, Leiden.
- Edelstein, E. J., & Edelstein, L. (1998). *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*. New York: Arno Press.
- Edson, C. (1972). *Inscriptiones Graecae X 2,1*, Berlin
- Evangelatou, M. (2010). Virtuous Soul, Healthy Body: The Holistic Concept of Health in Byzantine Representations of Christ's Healing Miracles. Στο J. Chirban, *Holistic Healing in Byzantium* (σσ. 173-241). Brookline: Holy Cross Orthodox Press.
- Fariñas, Ó. (2015). The Structural Device of "Unsuccessful Repetition" in Two Ancient Greek Healing Narratives. *Fabula*, 1-16.
- Farnell, L. R. (1921). *Greek hero cults and ideas of immortality*. Oxford: The Clarendon Press.
- Gascou, J. (2006). *Sophrone de Jerusalem: Miracles des saints Cyr et Jean*, Paris
- Gesler, M. (1992). *Therapeutic landscapes: Medical issues in light of the new cultural geography*. *Social Science and Medicine* .
- Gorelick, K. (1987). Greek tragedy and ancient healing: Poems as theater and Asclepian temple in miniature. *Journal of Poetry Therapy*, 1(1), 38-43.
- Graf, F. (2014) Dangerous dreaming: the Christian transformation of dream incubation, στο *Archiv für Religionsgeschichte* 15:1, 2014, 117- 142
- Graf, F. (2010) Dreams, visions and revelations: dreams in the thought of the Latin fathers, in *Sub imagine somni: nighttime phenomena in Greco-Roman culture*, eds. E. Scioli & C. Walde (Testi e studi di cultura classica, 46), Pisa
- Gregory, T. (1986). The Survival of Paganism in Christian Greece: A Critical Essay. *The American Journal of Philology*, 229-242.
- Gregory of Tours (1988), *Glory of the martyrs*. Translated with an introduction by R. van Dam (Translated texts for historians, Latin Series III), Liverpool
- Grimm, G. (1988). Alexander the False Prophet and his god Asklepius Glykon. *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age: proceedings of the Seventh British Museum Classical Colloquium* (σσ. 168-181). London: British Museum Publications.
- Gruben, G. (2000). *Ιεράκαιναοίτων αρχαίων Ελλήνων*. (Δ. Ακτσελή, Μεταφρ.) Αθήνα: Καρδαμίτσα.

- Halpert, E. (1994). Asclepius: Magic in transference to physicians. *The Psychoanalytic Quarterly*, 63(4), 733-755.
- Hamilton, M. (1906). *Incubation: The Cure of Disease in Ancient Temples and Christian Churches*. London: Carnegie Research Scholar. Simpkin, Marshall and Co.
- Harrison, J. (2014). 34. The Development of the Practice of Incubation in the Ancient World. *Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean*, 284.
- Hart, D. G. (2000). *Asclepius, the God of Medicine*. London: Royal Society of Medicine Press.
- Herzog, R. (1928). *Heilige Gesetze von Kos*. Berlin: Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil-his. Klasse.
- Hoffner, H. A. (1987). Ancient Views of Prophecy and Fulfillment: Mesopotamia and Asia Minor. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 30(3), 257-265.
- Horsley, G. H. R. (1982), *New Documents Illustrating Early Christianity: A Review of the Greek Inscriptions and Papyri Published in 1977*, Sydney
- Hoti, A. (2015). The Hygiene and Sanitary Aspects in Antique Durrachium. Στο *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Vol. II, No. 1 pp. 67-70
- Hubbe, R. (1959). Decrees from the Precinct of Asklepios at Athens. *Hesperia*, 169-201.
- Hughes, J. D. (2000). Dream interpretation in ancient civilizations. *Dreaming*, 10(1), 7-18.
- Johnson, M. (1993). *Moral Imagination. Implications of cognitive science for ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson, M. (2001). Psychology of false memories. Στο *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam and New York: Elsevier.
- Jouanna, J. (1998). *Ιπποκράτης*. (Δ. Τσιλιβεργίδης, Μεταφρ.) Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Karras, V. (1996). Life of St. Elisabeth the Wonderworker. Στο *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation* (σσ. 117-135). Washington DC: Dumbarton Oaks.
- Karoglou, K. (2010). *Attic pinakes: votive images in clay*. Archaeopress.
- Kazhdan, A. (1995). Holy and unholy miracle workers. Στο H. Maguire, *Byzantine Magic* (σσ. 73-82). Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

- Kenda, B. (2006). Chasma gês: Delphic pneuma and the cult of Asklepios. In *Aeolian Winds and the Spirit in Renaissance Architecture* (pp. 36-61). Routledge.
- Kerényi, K. (1959). *Asclepios: Archetypical Image of the Physician's Existence*. (R. Manheim, Μεταφρ.) Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Kern, O. (1938) *Die Religion der Griechen* vol. 3, Berlin
- Kilby, E. L. (1979). A cock to Asclepius. *Journal of Sport History*, 6(2), 28-36.
- Knapp, P. (1930). Zur Frage der Staroperation bei den altern Griechen. *Klin. Mbl. F. Augenhk.*, 227-279.
- Knipp, D. (2002). The Chapel of Physicians at Santa Maria Antiqua. *Dumbarton Oaks Papers*, 1-23.
- Koester H. (2010). Egyptian religion in Thessalonike: Regulation for the cult. Στο *From Roman to Early Christian Thessalonike, studies in religion and archaeology*, (επιμ.) L. Nasrallah, Ch. Bakirtzis, S. J. Friesen, Cambridge, σ. 133-150.
- Krug, A. (2003). *Αρχαία Ιατρική. Επιστημονική και θρησκευτική ιατρική στην αρχαιότητα*. (Ε. Μανακίδου, & Θ. Σαρτζής, Μεταφρ.) Αθήνα: Παπαδήμας.
- Lambrini, K. (2018). *Care for Patients with Mental Illness in Ancient Greece*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης
- Lambrinouidakis, V. (1994). L'eau médicale à Épidaure. *BCH*, 225-236.
- Larson, J. (2007). *Ancient Greek Cults: A Guide*. New York: Routledge.
- LeVen, P. A. (2017). 3. Erythraean Paean to Asclepius. *Hellenistic Poetry: A Selection*, 18-24.
- LiDonnici, L. R. (1995). *The Epidaurian Inscriptions. Text, Translation and Commentary*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- Machinist, P. (1995). Greece: The Temples of Asclepius. In *Illness and Health Care in the Ancient Near East* (pp. 37-98). Brill.
- Martin, H. L. (2004). *Οι Θρησκευτές της Ελληνιστικής Εποχής*. (Δ. Ξυγαλατάς, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Martin, R. (1940). *Un nouveau reglement de culte thasien*. *BCH LXIV- LXV*.
- Martin, R., & Metzger, H. (1992). *Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων*. (Μ. Καρδαμίτσα, Μεταφρ.) Αθήνα.
- Melfi, M. (2007). *Il Santuario di Asclepio a Lebena*. Athens.
- Mental Healing. (1910). *The British Medical Journal*, 1483-1497.

- Mikalson, J. (1998). *Religion in Hellenistic Athens*. Los Angeles: University of California.
- Miller, T.S. (1984). Byzantine Hospitals, *Dumbarton Oaks Papers* 38, pp. 53-63
- Murphy, T. (2003). Λόγος. Στο W. Braun, & R. McCutcheon, *Εγχειρίδιο Θρησκευολογίας* (Δ. Ξυγαλατάς, Μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Nutton, V. (2004). *Ancient Medicine*. USA and Canada: Routledge.
- Oribasius. (1928). *Collectiones medicae: Oribasii collectionum medicarum reliquiae*. Στο I. Raeder, *Collectiones medicae: Oribasii collectionum medicarum reliquiae*. Berlin.
- Panagiotidou, O. (2016). Religious Healing and the Asclepius Cult: A Case of Placebo Effects. *Open Theology*, 79-91.
- Petsalis-Diomidis, A. (2010). *Truly Beyond Wonders: Aelius Aristides and the Cult of Asklepios*. Oxford: OUP Oxford.
- Pfaff, C.A. (2018). Late Antique Symbols and Numerals on Altars in the Asklepieion at Epidaurus. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 87(2), 387-428.
- Petridou, G. (2014). Asclepius the Divine Healer, Asclepius the Divine Physician: Epiphanies as Diagnostic and Therapeutic Tools. *Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean World*, 297-307.
- Pettis, J. B. (2006). Earth, dream, and healing: The integration of materia and psyche in the Ancient World. *Journal of Religion and Health*, 45(1), 113-129.
- Pournaropoulos GK. *History of Medicine (through the centuries)*, 2^η έκδοση, Αθήνα. 1952.
- Pulleyn, S. (1997) *Prayer in Greek religion*, Oxford
- Renberg, G. (2017). *Where Dreams May Come: Incubation Sanctuaries in the Greco-Roman World*. Leiden: BRILL.
- Richepin, J. (1953). *Ελληνική Μυθολογία, Θεοί της γής, ημίθεοι ήρωες* (Τόμ. Β'). Αθήνα: Δαρειμά.
- Riethmüller, J. (1999). *Bothros and Tetrastyle: the Heroon of Asclepius in Athens, Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult*. Στοκχόλμη.
- Riethmüller, J. (2005). *Asklepios: Heiligtümer und Kulte, 2 vols. Studien zu Antiken*. Heidelberg: Verlag Archäologie und Geschichte.

- Risse G. (1999) *Mending bodies, saving souls: A history of hospitals*. New York, Oxford University Press
- Risse, G. (2015). *Asclepius at Epidaurus: The Divine Power of Healing Dreams*.
- Rousselle, R. (1985). Healing cults in antiquity: the dream cures of Asclepius of Epidaurus. *The Journal of psychohistory*, 12(3), 339.
- Rutherford, I. (Ed.). (2007). *Pilgrimage in Graeco-Roman and early Christian antiquity: seeing the gods*. OUP Oxford.
- Rynearson, N. (2003). Constructing and de constructing the Body in the Cult of Asklepios. *Stanford Journal of Archaeology*. Stanford University.
- Salviat, F. (1958). *Une nouvelle loi thas ienne : Institutions judiciaires et fêtes religieuses a la fin du IV e siecle av. J. C. BCH 82* .
- Scarborough, J. (1984). *Symposium on Byzantine medicine. Dumbarton Oaks Papers*, 38. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Schroeder, R. (2010). Healing the Body, Saving the Soul: Viewing Christ's Healing Ministry in Byzantium. Στο J. Chirban, *Holistic Healing in Byzantium* (σσ. 253-279). Brookline: Holy Cross Orthodox Press.
- Ševčenko, N. (2015). Healing Miracles of Christ and the Saints. Στο P. B., *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium* (σσ. 27-40). Istanbul: Pera Müzesi Yayını.
- Steger, F. (2004). *Asklepiosmedizin: Medizinischer Alltag in der römischen Kaiserzeit*. Stuttgart.
- Steger, F. (2016). Aristides, Patient of Asclepius in Pergamum. In Brockmann C., Melfi M., & Parker R. (Authors) & Nesselrath H., Russell D., & Trapp M. (Eds.), *In Praise of Asclepius: Aelius Aristides, Selected Prose Hymns* (pp. 129-142). Tübingen, Germany: Mohr Siebeck GmbH and KG.
- Tavlanta, M., Lappa, C., Argiana, P., Chasioti, A., Barbouti, K., Skotoris, K., Tavlantas, P. (2006, Απρίλιος). Asclepius: thegodofmedicine. *ΙατρικόΒήμα*.
- Tick, E. (2003). *Η θεραπεία της ψυχής μέσα από τα όνειρα. Η θεραπεία της ψυχής με τη μέθοδο του Ασκληπιού*. (Π. Τασουλής, Μεταφρ.) Ενάλιος.
- Trombley, F. (1993) *Hellenic religion and christianization c. 370-529*, vols. 1-2, Leiden, New York & Köln
- Vaes, J. (1984) Christliche Wiederverwendung antiker bauten: ein Forschungsbericht, *Ancient Society* 15-17, 305-443

Van der Molen, J. M. (2019). *The Language of Asclepius: The Role and Diffusion of the Written Word in—and the Visual Language of—the Cult of Asclepius*, University of Groningen

Vasiliadis, E. S., Grivas, T. B., & Kaspiris, A. (2009). Historical overview of spinal deformities in ancient Greece. *Scoliosis*, 4(1), 6.

VeligianniChr. (1994). LexsacraausAmfipolis. *ZPE*, 100, σ. 391-405.

Versnel, H.S. (1981) Religious mentality in ancient prayer, στο *Faith, hope and worship. Aspects of religious mentality in the ancient world* (Studies in Greek and Roman religion, 2), ed. H.S. Versnel, Leiden, 1-64.

Vitti, M. (1996) Η Πολεοδομική Εξέλιξη της Θεσσαλονίκης – Από την Ίδρυσή της έως τον Γαλέριο, Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρία

von Ehrenheim, H. (2011). *Greek incubation rituals in Classical and Hellenistic times* Διδακτορική Διατριβή, Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University.

von Eickstedt, K. (2001). *Το Ασκληπιείο του Πειραιώς*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρία.

von Wilamowitz-Moellendorf, U. (1886). Oropos und die Graer. *Hermes*, 91-115.

Voutiras E. (2005). Sanctuaire privé, culte public: le Sarapeion de Thessalonique. Στο *Ίδία και δημοσία. Cultes “privés” et “publics” de la religion grecque antique*, Actes du 9 colloque du Centre International d'étude de la religion éeque antique, Tenu a Fribourg du 8 au 10 Septembre 2003, (επιμ.) V. Dasen, M. Piérart, Liege, σ. 273-288.

Watts, E. (2009). The enduring legacy of the iatrosophist Gessius. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 49, σ. 125.

Wells, L. (1998). *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament Times*. Berlin: W. de Gruyter.

Wickkiser, B. L. (2008). *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth – century Greece: Between Craft and Cult*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Wisniewski, R., Looking for Dreams and Talking with Martyrs: the Internal Roots of Christian Incubation, *Studia Patristica* 63, 2011, σσ. 203-208

Yegül, F. (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. Cambridge: MIT Press.